

A NŐ
Társadalmunkban
és
Az Örök Ember

Írta
Huttkay Lipót.

Eger, 1899.

*
Minden jog fentartva.

Nagy-Apponyi

Gróf APPONYI ALBERTNÉ,

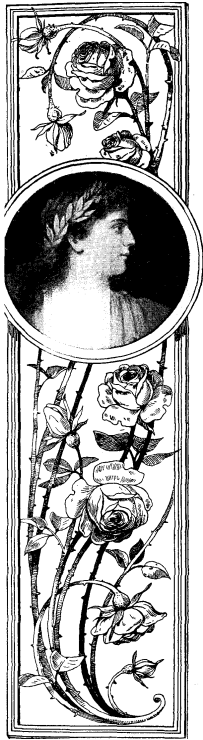
született

MENSZORFF-POUILLY-DIETRICHSTEIN KLOTILD

grófnő

úrasszony ő méltóságának,

a nemzet bizalma nemtőjének.

Első Rész.

A NŐ

TÁRSADALMUNKBAN.

I.

Női hivatás. Szellem, tudományosság és a nő

A szellemnek nincs neme.

OKOS, művelt hölgygyel elbeszélgetni a tisztult, felsőrendű élvezetek sorába tartozik. Ennek a gyönyörűségnek bora csak arra nézve ecetesedhetik meg, kinek nem kenyere a hallgatás művészete. Társaságunkban a nőkérdésről folyt a szó. Egyikünk megjegyezte: nézzék, kérem, számbavették-e önök, hogy a jogok édesége a kötelességek keserűségét vonja maga után? Nagy kavarodás támadt erre. Megindult a szellemi röppentyűk, kihegyezett fullánkok áradata. A nők elöntöttek tetszetős érveik seregével úgy, hogy szóhoz nem juthattunk. Szorultságunkban felkaptam a kezem ügyébe eső selyemkendőt és hevesen lobogtattam meghát-rálásunk jeléül. E jelenetet békekötés, a békekötést a gondolat nagy ünnepélye követte.

Csakugyan világtény, hogy nőkérdés létezik. Jogosultságát egyetlen gondolkodó sem vonja kétségbe s hogy a méltányosság komolyan foglalkozik a hagyományos előítéletek megbontásával, melyeknek egyedüli erejük, hogy közszájon forognak, hogy a fokozatos újítások tekintetében látóinak, tesznek: mindez a nőkérdés jogosultságának legszebb bírálata.

*

A nő hivatása kettős: *egyedi és általános*. Az első természetes, a második társadalmi rendeltetésének kifejezője. A nő pályájának egyedi, természetes lelke, hogy mint hajadon az otthon dolgos, kellemesítő öröme, az élet költészete, a férfi aranyának, ha nem is gyarapítója, de föltétlenül tisztítója legyen; mint anya oly magzatokat neveljen, kikben a család élete méltó folytatást nyer. Általános, társadalmi kötelessége: nem csak el nem szakadni, de nemesítőleg hatni a közre. Gyönyörű adó ez, mely busásan kamatozik vissza.

A magyar hölgy, míg egyedi, természeti rendeltetésében elejétől tündöklök, hisz a tűzhely tisztessége egykorú fajunkkal: addig társadalmi hatásában szerepe csak közvetett. Neveli a jövő nemzedéket, befolyásolja a férjet

közéleti ténykedésében. Ennyi az egész. Nyilvános, közvetlen tevékenysége alig jöhet számba. Jótékony nőegyletek, melyekben többet táncolnak, mint alamizsnáznak; csomó elemi, polgári, felsőleányiskolás oktató; jókora sereg jobb sorsra érdemes leány és özvegy kedvetlenül sürgönyözget, postázik és könyvel, majd gépen írogat; sokan az unalomkór rabjai a független, vagyonos elemből; a töredék pedig a közönség csodájára, de a szebb jövő reményében, a leánygimnázium s az egyetemi nőtanfolyam kezdeti nehézségeivel küzködik; ebben a megnyitóban, sajnos, még most több az újság ingere, mint az odaadás. Ez a helyzet kendőzetlen képe. Zavaros tünetek, forrongó állapot, de mindenesetre az idők jele.

Minden századnak megvan a maga vezérgondolata. A XVIII-iké az emberi jogok vívása; a XIX-iké a nemzetiségi eszme; a XX-iké a társadalmi kérdés. Ezen hatalmas törekvések árjában, a gyöngye nemhez illő csendben, mondhatnám: hagyományos kecsességgel vonul fel a világ küzdőterére a *nőkérdés*. Kérdésnek elég fogas. Kesztyűs kézzel ajánlatos bolygatni. Jelezzük legáltalánosabb néven: *nőemancipáció*.

Ezt a kemény diót lényegében a keresz-

ténység törte meg, midőn emberi méltóság és erkölcsi szempontból egyenjogúsítá a nőt a férfival. Ez az alap. A kérdés többi elemére nézve ott a történelem logikája, az idő, az új viszonyok teremtette szükség, a körülmények: megannyi kitűnő újíto és orvos.

Mi is van még hátra?

Az erkölcsi egyenjogúsításból folyó társadalmi hódolat tekintetében nincs panasz. Szinte túlteng az. A sok *nagyságos asszonyom*, meg *nagyságos asszonyom*-tól már azt sem tudja a nagyságos asszony, mit is akarnak neki mondani. Hogy az alaki tisztességtudást élteti-e a belső, lényegi lovagiasság, hogy a nőben eléggé megbecsülik-e az embert, más kérdés.

Szellemi felszabadításra nincs szükség. A szellemnek nincs neme, a szellem, hogy úgy mondjam, önmagát teszi. A szellem világa köz-társaság, melyben nincs férfi, nő, előjog, csak ember és tehetség.

A politikai egyenjogúsítás, nagy időkig, oly ábrándos véglete a nőemancipációnak, a minő szükkeblű, együgyű, feneketlenül rövidlátó felfogás a hölgy hivatását e szálló igébe foglalni: *Minek a nőnek tudomány, életpálya? Legyen jó feleség, anya és házias.*

Érdekes, hogy a francia, ez a legválasztékosabb s legmagasabb szellemi és társadalmi színvonalú nép mily mulatságosan tért napi-rendre művelődés-mozgalmi közepett a nő politikai egyenjogúsításának kérdése fölött.

Hubertine Auclerc kisasszony egyike volt ama csillogó hölgyszellemeknek, kik értelmökhöz a nőies bájt kapcsolva, oly tartalmassá teszik a párisi szalonok életét. Nyelvén zenésebbé vált a lány, szép szó, vitázó ereje félelmes arányokat öltött s föllépése kellemes hatással volt. Első bajtállója ő az egyetemes, nőemancipációnak.

Magányában, visszavonultságában a mily félénk a nő, éppen olyan bátor, vakmerő, mindent kockára vető, ha sorsa nyilvánosság terére sodorja s míg a férfi hiúsága pár csalódás, kiábrándulás folytán összetörik, a nőé sohasem, makacs az, mint a szenvedély.

Hubertine Auclerc neve 1879-ben kezdett hangzani. Az apostolnő maga köré toborzott kis csapatával tüzesen vágott neki a küzdelemnek. A társulat tagjai a társadalmi rend számkivetettjeinek hirdették magukat s a többi számkivetett érdekében valóságos forradalmat élesztettek. Tervezetők a jog, méltányosság s

e két tényező fonákjának félszeg vegyülete. Kívánták, hogy a nő tehetségének megfelelő műveltséget szerezhessen; anyagi függetlenségét szabad pályaválasztás biztosítsa; a házasságban ne az alárendeltség, de a szövetség jusson érvényre; legyen polgárilag teljesen egyenjogú: választó és választható, képesített községi és állami tisztség viselésére; a közársaság elnöke felváltva majd férfi, majd nő legyen; a többszörös szívű férfit vesse meg a társadalmi kegyetlen ítélőszék úgy, mint a tévedő nőt.

A szót követte a tett. A kisasszony megtagadta adóját, míg politikai jogokat nem nyer. Hatan a polgármester elé járultak és hitelesen igazolták, hogy ők franciák, nagykorúak, tehát jogképesek. A tisztviselő nem vonta kétségbe telivér franciaságukat, legkevésbé pedig nagykorúságukat, hanem a törvény szellemének udvarias magyarázatába burkolózott. Ám, azok a csúnya végrehajtók egész világon egyformák. A szívós csoporton erőszakkal vették meg az adót. A piac kacagott, az újságírók szellem-sziporkáztató gyakorlatokat tartottak, a gondolkodók közönyös arccal szemlélték a játékot, kedves bolondoknak, ábrándos fúriáknak minő-

sítve őket. Csupán Dumas Sándor vetett komoly pillantást ügyökre, hangoztatva, hogy valóban fel kell ruházni a nőket polgárjogokkal, persze megrázkodás nélkül — fokozatosan, óvatosan. *Siessünk*, úgymond, *mert Amerika megelőz*. Camille Sée, ki úttörője volt a francia nők tanügyi egyenjogúsításáért, Hubertine Auclerc-ék* nevével hadjáratára szinte elszégyelte magát s felhagyott a nőkérdés feszegetésével.

Különben, tudják, mi a vezérnő hű-hójának vége? Szép számmal gyűjtött már tavaszt garmadába, midőn alvó szíve lobot vetett. Férjhez ment. Azóta hallgat s hallgatnak róla.

Franciaországnak a népek történetében az a kiváltsága, hogy az emberiség legégetőbb szükségét ő érzi meg először, ő vezérel a megoldásban és ennek ellenére az általános nőemancipációnak nem barátja a francia közvélemény. Szellemes hölgyeik átlátják, hogy ama páratlan hódolatra, melylyel körülrajongják őket a nőiesség bája készíti a férfiakat. A mint a fórum dulakodásába elegyednek, a kenyérharc sarába ereszkednek alá, porát szívják: zománcuk tükrét veszi, összetörik. Ebben az áldatlan tusakodásban leg-

feljebb cukor lehet a nő, mely a folyadékot megédesíti, de maga elolvad.

Társadalmi életet, csiszolódást csak a nő teremthet: titkon, észrevétlenül ható óriási befolyása által. Ugyanezen fonalon a napi, az országos érdekű, sőt a világpolitikából is kivieszi részét bőven. Többet mondok, naiv, önzetlen nemzeti érzésénél, csodás lelkesedésénél fogva, ha a körülmények kedvezőleg alakulnak, tetteleg is belemarkol az események folyásába. Mindezt politikai egyenjogúsítás nélkül is.

Jeanne d'Arc, a pásztorleányka, szítja s nemesíti a nemzeti öntudatot, megmenti hazáját s meghal. A raboskodó ifjú Latude érdekében Legros polgárnő ingerli fel a népharagot, mely viharrá izmosulva elsöpri Bastillet. És az őrjöngő lelkesedés, a bátor halálnak minő példái: Condorcet Zsófia, Rolland asszony, Corday Sarolta, Desmulins Lucile, a verduni hajadonok, a vendéi asszonynép. Az anarkizmus vörös zászlaját Michel Lujza bontja ki 1870-ben. Szomorú, elrettentő példa e nő, mivé válhat a leggyöngédebb hölgy-kedély a politika, társadalmi kérdések küzdő-piacára vetődve. De Vrancourt kastélyának angyala, mesternője

volt, az ég üzenetének a földhöz: a zenének; költői lelkülete nem csak élvezett, de maga is kedves dalokat csicsergett; vallásos hangulatát az orgona szellőszerű, lágy szava, majd viharos zúgása, a tömjénfüst s a fehérruhás leánykák éneke olykor a látomások káprázatának magaslatára ragadta; Michel Lujzát egy Lamartine méltatott arra, hogy megénekelje. Szárnyra kelve szétosztotta örökségét a szegények között s maga, mint nevelőnő csöndes, boldog esztendőket töltött. Mily gyönyörű, értékes keretbe illő kép, de mily leverő végezet. Ki gondolná, hogy a barrikád-harcok öldöklő, gyújtogató, puskás amazonja, a sztrájkok *Kenyér vagy halál* feliratú lobogós, őrjöngő némbere ugyanazon Michel Lujza, ki gondolná, ha nem tudnók, hogy a lejtő törvénye végzetesen kedvező körülmények között szédületes végleteket kapcsol össze? Azt mondják örökletes örült volt. Könnyű megoldás, hitele gyanús, mint a földtan évezreivel való könnyelmű dobálózásnak. Hát miért nem mondják valakire látoszatos egészséges korában, hogy örült? Örültség magvával köszönteni be a világra s megörülni: nem egy s nem külsőleg okozatlan fejlemény. Az első mese a gyakorlat szemében, a máso-

dik tévesztett utak tragikumuma. Úgy vagyunk ezen balhittel, mint a társadalmi ítélőszék: ha valakit szerencse ér, fel nem tudják fogni, miként történhetett; de ha baj lep meg valakit, egyszerre világosan látjuk az okát — utólag. . Tovább fűzve a szálát, III. Napóleont Eugenia császárné hajtja bele a boldogtalan hadüzenésbe. Szóval minden nagy eseménynél ott a nő, mint nemtő, vagy rossz szellem, nyilvános szerepüket biztosító törvénycikkelyek nélkül is.

Szórványos jelenség, hogy a hölgy örömetlenül azon körben forgolódni, mely természetes hivatása. És ha a nőkérdés, eltekintve letárgyalt, véglétszerű, ábrándos elemeitől, mégis hatalmasan nyomul előre, ezen tünetnek mélyen fekvő, jogos, méltányos, észszerű alapjának kell lennie.

Több nő szülét, mint férfiú, hányan nem mennek férjhez, hány marad ifjan özvegy. E szomorúan független lények középosztályú tagjai többnyire vagyontalanok. Mittevők legyenek, hogy kétségbeesve porba ne hulljanak?

Íme, a nagy, megdöbbentő probléma csomópontja. Most értem már Comtesse Dianne, Paris egyik kiváló irodalmi szalonja fejének vak-

merő mondását: *Isten mindent tud, tehát nem félek.*

Bogozzuk ki a nőemancipáció jogos, méltányos lényegét, vezérelvét: *tisztességes megélhetést biztosítani azon művelt, vagyontalan nőnek, ki nem ment férjhez; a nők oly hitelesített, érvényes képzettséget nyerhessenek, minőt kivannak.*

Képes-e a nő szellemi életre? Ismétlem, a szellemnek nincs neme.

Alapozóul vizsgáljuk, mindentől elvonatkozva, a szellem fokozatait.

Mi az az ész?

Kinek van, tudja. Kinek nincs, annak hiába fejtegetjük; hisz magának az elme miben létének felfogásához is ész kell. A szellem művésze a gondolkodás. Az emberiségnek két osztálya van: a logikus fők. Ez egy. És a logika nélkül valók. Az előzőknek szellemi élete, kiható működése tudatos. Az utóbbiaknak eszmélkedésökre, tényeikre a véletlen, a második természetű érdesült szokás nyomják bélyegöket. Legvilágosabban a drámaíró nagyságok választják szét fajunk vázolt két tagozatát. Shakespeare, ez a nagy szellemi arisztokrata valósággal megcsúfolja, kikacagja

a bárgyú, öntudatlan tömeget *Coriolan*-ban, *Julius Caesar*-ban, *Szentivánéji álom*-ban, *Vízkereszt*-ben, *Vihar*-ban; míg *Hamlet*-je időtlen időkre szóló hódolat a gondolkodás tiszteletére. Az ész, a közönséges mértéken felül, sokféle változatban egyénülhet. Ez a józanság embere, az eszményies. Egyiknek fogalmi kincsés háza van, de ítélete ingadozik, téveteg. Ez remekül igazol be, az félelmes cáfoló. Egyik egészségesen következtet, másik a szofisztikában mester (álbölcselem, csűrés-csavarás), a szofizma pedig a gondolkodás lelkiismeretlensége. Egyik értelmileg fejlett, ám erkölcsileg roskadozik.

Egyik fokozata a szellem-arisztokráciának a *talentum*; felfogó, átdolgozó, összefoglaló, tágkörű erő ez, mintegy ügyesen fölözi a felszint s az egybegyűjtött elemekből sokszor pompás színmézet készít. A *talentumos* ember otthon van mindenben: nyelvész, zenész; politikus, publicista, kulisszatitok előtte nincs, alkalmi költő, kizsákmányol minden kedvező hangulatot, a *nem*-et is *igen* alakjában adja be s a hideget is melegen ajánlja s nagy gyorsan vág vissza.

A legmagasabbat s legmélyebbet, a leg-

erősebbet s leggyöngébbet — együtt ez a szellemfokozat adja: *zseni*. Még nem elemezték méltóan, csak le- és körülírták. Beszélnek magas, boltozatos homlokáról; feltűnően pompás koponyaalkatáról s ezen koponyában ezer bogárról; hullámos, gondozatlan üstökéről és ferde cipellősarkáról, *szépséges örültségtől sugárzó szemeiről*. Mondják, ez az a nagy, ki körben forogni nem akar, nem tud, pályájának átka tehát az elszigeteltség: örökké egyedül; ez az a nagy, ki mindig eredeti, mindig teremt és mégis a tudatos örültség egy nemének bélyegzik. Nem kell olyan nagyon bámulnunk azt a zsenit. Dehogy alkot alapjában újat. Egy a kiváltsága: *az értelem villamos gyorsasága*. Ő is részletekből kerekít egészet, a jelenségekből kovácsol törvényt s elemeket von össze. A zseni talán azért megy csoda számába, mert az emberiség rengeteg percentje öngyilkoló. módon bénítja meg szellemét s így gondolkodása rútul sántikál. Érdekes, hogy sehol annyira, mint Magyarországon: a talentumot zseninek, a zsenit bizonyos tekintetben egy kicsit hibbantnak ítélik, mint Kemény Zsigmond, bárót, vagy legjobb esetben a törtek oly határtalan sorozatának, melyeknek végösszege soha-

sem ad egy egészet. A zsenit mindig a tragikum végtelen árnya kíséri. Feltámad a sértett, összhangtalan világrend ellen, újít, de fájó érzete mélyebb, mint *házi esze* s így rettenetesen összecsap az avult formákkal s így a tusában naiv jóhiszeműségénél, egyszempontúságánál fogva elbukik. Példák: *Tasso, Belizár, Wallenstein, Mahomed, Faust, Uriel Acosta, Beethoven*. Az észelvűséggel szövetkezett anyagiság s a kifejlődéstan tagadják a testtől különböző anyagtan lélek létezését; az úgynevezett lelki működések tisztára az agy velő-anyag terméke s az agy nagysága, súlya, alakja egyenes arányban áll a szellemi fejlettséggel. Ezen az alapon a nőnemet alsóbbfokúnak tüntetik fel s a hölgyek könnyebb agyvelejét rendszerök bizonyítékául aknázzák ki. Tény ugyan, hogy a nőnem agya kisebb, Hoffmann, dr. mérése szerint átlag két, Peacock nyomán hat unciával. Ám, az élettanárok által szintén igazolt, hogy a hölgyagy szebb, tökéletesebb képződést, tekervényeket mutat; már pedig az anyagelvűek szerint: e jelleg előnyösen függ össze a szellemiség fokozatának meghatározásával s így ellenmondásukkal önmaguk csapják agyon elméletben a női szellem

alsóbbrendűségét, melyet a tapasztalás különben is halomra dönt. Sappho, költőnő után, ki a tenger mélyét kereste mélyebb szerelmi sebben s a tengernek hagyta bánatát, mely súlyos voltánál fogva oly könnyen merült; oly hölgyszellem-nagyságok után, mint a szeráf-lelkű, spanyol Szent Terézia; Sèvigne, Chantal Szent Franciska, La Fayette, Maintenon, Dacier, Guyon, Longueville, Chatelet, Du Deffand, Staël, Sand George; Lorántffy Zsuzsanna, Balassa Zsuzsanna: ki állíthatja, hogy a nő szellemileg nem egyenrangú és -jogú a férfiúval? *Annák oka*, hogy a hölgyek kisebb számban, szinte elenyészőleg tünedeznek fel a tudomány, irodalom, művészet terén, *e szakokban való kivételes, nem hivatásszerű mozgásukban forrásozik*. Már pedig az ember a körülmények összege.

A hölgy lehet *eszes, talentumos, sőt zseni is*. A helyes, a szó nemes értelmében vett nő-emancipáció igazolni fogja.

A szellem a tudás eszköze, ha szabad így szólnom: tehetéki tudomány. Az okmányozott, hitelesített tudomány pedig becsületes kenyér. Kenyere a léleknek, kenyere a testnek, kenyere a megbecsülhetetlen becsületnek. Tisztelet a magyar úttörőknek s a magyar törvényho-

zásnak, mely szóhüvelyező elméletezés, tettet ölö okoskodás helyett egy csapásra oldotta meg a nőkérdés legfogasabb részét, a kezdet kezdetét: női középtanfolyamok s az egyetem kapuinak a hölgyek számára való megnyitása által. Nem kicsinyeljük, sem szertelesen nem becsüljük a gyengéd nem szellemi rátermettséget. Az út tárva. Ám tessék. A hölgyeken a sor igazolni arravalóságukat. Azonban, ha e felsőbb iskolázás csak kenyérkeresetre idomító intézményül minősül, az orvosság rosszabb lesz a bajnál.

A tudomány rendszeres ismeretek, összevonatkoztatott, egybehangosított egésze. De ha így: nem a fogalmak rengetegét, de azoknak mélységét, gyümölcsöző kapcsolódását követeli. Rendszeretlen ismeretek kábító lomtára a nőt tudáskossá, szörszálhasogatóvá, unalmassá, nevetségessé teszi, az eszmeietlenség tikkasztó porába fullasztja. Összhangos tudás, összevetett ismeret-egész, boldogító hittel frigyessülve, megóvja vonzó szerénységét, lelke üdeségét, nőies báját. A félhomályt a teljes világosság űzi el. A nőben a báj többre becsülendő a szépségnél, a báj pedig csupán a tudatos szellem adja meg. A valódi, tiszta nőiességnek: a lelkes, szelle-

mes hölgyek eszményei; ilyenek szabják meg a férfiú és nő közt való magasabb erkölcsi viszony irányát, tartalmát; megkönnyítik a létet, múló gyönyör helyett belsőleg táplálnak. Ez a tudatos tudomány, az elme, kedély, akarat vallásos összhangjával párosulva, jobban megvédi a nőt, mint az anya éj-napi örködése, mint maga az ártatlanság. Az ártatlanság nem oltalmazhat meg, azt csak el lehet veszíteni.

Az iskola tudásunkat nem rendezi, csupán ismereteket közöl, vezérelvekkkel, keretekkel szolgál, vajmi gyakran ellenmondóan. Fogalmaink összhangosítása tisztán kinek-kinek saját magánügye. *Az ismeretek egységesítése az önképzés feladata*, mely sok olvasással, még több eszmélkedéssel, de legtöbb helyesen összeválogató ítélkezéssel jár.

Négy ismeretszak van, melyek nagyszerű találkozt, közös pontokat nyújtanak a széttagolt tudásnak és megoldják a tudomány egységesítésének, összevonatkoztatásának kérdését az egyénben. Ezek: a *bölcsselem*, *esztétika*, *történelem* és az *irodalom*. E négy tárgy előadásának mikéntjétől függ a felsőbb nőképzés eredményessége s föltéve a leghelyesebb közlési rendszert, mennyi magánlag pótolni valója

marad még mindig a tanuló hölgynek, hogy a gyakorlati élet vásárján érték helyett, ne ólom-, vagy fapénzzel álljon elő.

Futólag érintem mind a négy idézett ismeretszakot, összefüggésben a nőiskolákkal. A *bölcselem* a legfelsőbb tudás: tudomány az igazság és bizonyosság egységéről, tudomány mindenről. Valamennyi ismeret közös alapját, célját vizsgálván, a mi bennök általános: fölötte áll egyéb ismeretkörnek és az egyedre való hatásában is mérhetetlen. Bölceseimi oktatásunk végletek közt hánykódik. Olyik könyvedén fogja, mint valami szellemi tornát, szellemi fényűzést csupán; másik mérték fölött komolyan. Az előadó bizonyos ünnepegyességgel fog tárgyhöz s oly magas hangon kezdi s folytatja, mintha bizony valami ismeretlen, soha nem sejtett világ területére léptetné övéit. Míg az első módszer csak helytelen, a második már veszedelmes, mert széttépi az ismeretek összekötő láncát. A tanuló elriad a nagy hangtól s tárgya, mint megfoghatatlan iránt elkedvetlenedik; vagy ha jól rosszul beleízlel, a szellemi nagyzási hóbort bizonyos neme ejti meg. Minél tökéletesebb valami, annál egyszerűbb; a filozófia pedig, mint leg-

tökéletesebb tudományszak a legegyszerűbb, törvényei az egyszeregy világosságának előjogával ruházzák fel, csak a kéz legyen becsületes, egyszerű, mely e fölséges csarnokban boldogítóan kalauzol. A kristályos forrás fenekéig lehatolhat a szemsugár, de hóbortos kéz a tiszta hullámfodrokat is szennyesre kavarhatja. Áldott emlékű bölcselmi oktatónk első szavaival megnyert bennünket tárgyának: *Mielőtt filozófiát tanultak volna, úgymond, már filozofáltak és filozofál a föld legeggyűbb fia is — öntudatlanul; most csak azt fejtjük fel, a mi úgysis megvolt bennök, azt tesszük tudatossá, a mi eddig öntudatlan volt.* Tegye szívére kezét s úgy beszéljen, a ki hölgyek számára törli meg a bölcselem kívánatos kenyerét. A filozofiailag megbetegített férfi fő tán kiheverheti a bajt, de nő sohasem, mert hiszékenységé nagyobb, mint ítélete. A lélektanban megismertetik a bölcselő alanyt, vég és határ nélkül szinte elmerengnek fölötte; ennek az aránytalanságnak a bölcselő alany törvénytana, *a logika* vallja kárát: átsuhannak rajta. Pedig a logika az, melynek a nő legtöbb gyakorlati hasznát vehetné. E pontban kell felvilágosítani, megedzeni szemenszedett módon,

hogy lenyűgözhesse, szabályozhassa mindig előtörő hangulatát, melyet belekever ítéleteibe is s innen van, hogy a hölgy ítélete gyöngé. Nagyobb baj, ha a bölcselem lényegének, a mi benne örök, megvilágítása helyett egyéni rendszerek vesszőparipáján nyargalnak. A filozófia történelme végtelen temető, melyben egyik elmélet a másikat hántolja el. A bölcselmet összezavarni, tudákosságunk fitogtatásául, a bölcselem történelmével és szellemi önzésből erőszakot venni a zsenge lelkeken, egyedül igaznak hirdetve egyik-másik álláspontot: végzetes hiba volna a nőnem bölcselmi oktatásában.

Most valamit a *széptanról*.

A szépnek nemtője, őre, táplálója a nő. A teremtésnek alkatra, kedélyre legkedvesebb remeke ő; talán ezért, hálából vonzódik egész lényével a *szép* felé s törekszik a *szépre* legaprólékosabb dolgokban is. Mivel csupán a *szép* felől helyesen sugalmazott *szép* válhatik *sugalló szépséggé*, helyén való említeni, mennyi tévedés, hazugság fenyegetnek éppen e tárgyban s mily könnyen durvulhat a *szép* rúttá.

Nemzeti jövőnk evangéliuma: *Magyaror-*

szág nem volt, hanem lesz. Hogy Nyugot és Kelet összekötő-kapcsa, Magyarország mily rohamosan fűződik az európai színvonalú művelődéshez: egyik bizonyság az az üdvös művészeti mozgalom, mely a központban kiforrva, valóságos hadjáratral veszi be a vidéket is. A lázas érdeklődésből, tevékenységből derekas részt kér a hölgyvilág is, mely a művészet feltámadt szavának sokszorozó visszhangja.

Lessing *Laokon*-ja szerint: a művészet vezércélja a szépség megvalósítása, tehát a művészet alaptörvénye a szépség.

A szép pedig Aristoteles szerint: a nagyság és a rend; Lessing felfogásában: a változatos részek összhangzó hatása; Kant nyomán: az önzéstelen tetszés; Schiller: a lényeg és alak egyességében, Winckelmann: az egység változatosságában találja a szépet; Schelling meghatározásában: a véges alakban nyilvánuló végtelen, a korlátok közé vont isteni eszmény.

Mennyi hidegség ez ítéletekben. Az iskolai, vagyis a német széptan minden merevsége megvan bennök; mintha bizony a szép nem volna, lehetne-a gyakorlati élet tartozéka, a minő elválaszthatatlan elem a rózsától illata.

A művészet halála a hazugság. A legnagyobb

hazugság pedig: a *tiszta szépséget*, mint hatásra nem törő, maga tökélyében tündöklő, elszigetelt, rideg fönségű világot tüntetni elő, melynek mozdulatlanságánál, nyugalmánál csak szabályainak kérlelhetlensége fagyasztóbb s mely tiszta szépség elvont eszményének a valóságban mi sem felel meg.

Zsendülő magyar művészetünket három veszedelemtől óvja meg a Gondviselés: *a szabály oszkodás szertelenségétől; a külföld kimerülő iskoláinak utánzatától*, hisz minden világművész nép művészete először a legegyénibben nemzeti volt, rossz volna ott akarni kezdeni, hol más már befejez, múltunk szent és gazdag hagyománya, jelen igyekvő lelkesedésünk elég biztosíték, hogy saját lábunkon próbálkozzunk és végezetre *a művészetnek a habzó elevenségű élettől való elszakításától*. A kicsiben megtalálni a nagyot, a való ezer aprólékos szépségeiből szívni ihletet: e műveletben kitűnő oktató a nő.

Mennyire érthető meghatározás ez: *szép az, a mi nekem tetszik s valami minél többnek tetszik, annál inkább megközelíti az egyetemes szép és tökély eszményét*.

A művészetet magáért a művészetért: mese-

beszéd, mint a jót magáért a jóért. Igaz, a művész belső szükségből alkot; ám benyomásait, anyagát a külső világból meríti, melyet lelkében áthasonít, feldolgoz s úgy ad közre. Minél inkább megérteti önmagát s megértet önmagámmal magamat: annál inkább ért célt. Szóval, hatásból s a szó nemes értelmében vett hatásnak él. A hatás pedig az a roppant összefűző erő, mely a művészetet, nemzetet egybekapcsolja, amazt lelkesíti, emezzel megszereteti a szép kultuszát. A hatást előkészíteni, megfelelően kifejezésre juttatni, fokozni, betetőzni, lecsillapítani s biztosítani a végakkordok összhangjában: maga a legnagyobb művészet, mely a való életbe markol bele. A hatás száma, változata: rengeteg, mint a mennyi húr rezdülhet kedélyünkben, mely valóságos zene. Alaphangjai: a *fájdalom*, *remény* és *gyönyör*; oktávái alatt a fuldokló dühig, felül az örületes szenvedélyig terjeszkednek.

Művészetünk akkor válik hódítóan népszerűvé s akkor lesz a nemzet nevelője, ha merevségéből bontakozva: az egyetem, a nép szíve fölé hajlik s ennek dobogását, sejtelmeit, vágyait, céljait, szükségait, örömét, bánatát tanulmányozza, nyomozza; mintegy énünket lopja

meg kedvesen, hogy gazdagítva adja vissza; azt fejezi ki, mit mindenki megért és érez. Ily művészet az emberiség érzelm- és gondolatvilágának világnyelve.

Még egyet.

Könnyű belátni a nemes lelkek aggodalmát divatos, egyoldalú esztétikai nevelésünk miatt.

A széptől nem különíthető el a jó és igaz. Boldog korban mindig kapcsolódik ez az egységes három elem; zilált, kétesbecsű időszykokban többé-kevésbé válakozik. Tény, hogy a szépzészeti érzetek megannyi dajkálói az erkölcsiieknek, de csak úgy, ha a *szép* mértéktelen hajszolását a *jó* és *igaz* fékezi. Az úgynevezett szépkultusz, figyelem nélkül a jó- és igazra, hínárba csalogat, *a hús és vér, a tévedések költészetévé* fajul. Ily útvesztő a férfikedélyre szerencsétlenség, a nőére megsemmisülés.

A realizmus még az úr, de orgiáinak jellegeből, mint a tékoziónak örületes költekezéséből, immár következtethetni a végre. A nagy feltámadás közeledik. A beteg vagy jobban lesz, vagy eltemetik. Harmadik eset lehetetlen. Hát gyógyuljon meg.

A történelem az élet mestere. Milyen kár,

hogyan ennek a felülmúlhatatlan mesternek oly kevés a tanítványa s a legtöbben másnak fizetik el az élet iskolájának rettenetes tandíját, holott a történelem ingyenes oktatásban részesít.

A ki nem tudja, mi előtte történt: gyermek az. A romantikus hajlamú magyar nép tűntető előszeretettel van a múlt iránt. Valóban, a távolság eszményít. Ezt a jellegzetes tulajdonságunkat a helyes történelmi oktatás pompásan kiaknázhathatja.

Történettanításunk elszigetelt, nem illeszkedik bele kellőleg a világtörténet keretébe. S míg az oknyomozó rendszer a részleteknél túlteng, figyelmen kívül marad a nagy, általános összefoglaló áttekintés a *történelem logikája* kapcsán, mely az események váltakozó árájában mutatkozó gondviselészerű törvényesség s mely századokon, nemzetek életén kérlelhetetlenül fonódik keresztül. A művelődés története sem nyer még kellő méltatást. E hiányokról tankönyveink böngészete mindenkit meggyőzhet. Kicsinyeskedésnek tetszik, de szükséges megjegyzés, mily könnyedén bánnak el az évszámokkal. Pontos időtani ismeret nélkül éppen olyan elképzelhetetlen a tör-

ténelmi tudás, mint test csontváz nélkül. A kronológia gerince, bordázata a történetismeretnek; ez az a fogózkodó, mely megóv, hogy az események zavaros halmazállapotban nehezljenek agyunkra.

A történelmi oktatásnak leghasznosabb eredménye: a gyakorlati tanulságok levonása. Nemzeti bűnünk az egyenetlenség. Izzó torzsalkodásunk lángja-füstje ott kísért múltunk minden fejezetében; nem hiába szomszédunk Lengyelország nagy temetője. Az a magyar hölgy, ki hibánk tanulságos tudatával válik egy-egy tűzhely királynőjévé: közéletünk hány férfiújára hathat nyugtatólag, békítőén s mennyi ellentét simulhat el így.

A magyar nők történelmi képzésénél kiváló gond fordítandó múltunk hölgyalakjaira. Meghálálhatatlan, értékes munkát végezne az, ki külön tanulmányban foglalná össze jellemöket, szerepöket.

Gizella, Szent Erzsébet, Boldog Margit áhítata; a tüzes Ilonának hitvesi szeretetből támadt rettentő boszúja; Gertrud léhasága s végzete; Erzsébet gondmegosztása Nagy Lajossal, műízlése, küzdelme gyermeke jogáért, melynek érdekében a kiontott vértől sem

retten el és szörnyű halála; Zách Klára, e reszkető liliomszál tragédiája; Mária királynő bánattal, csalódással átszőtt élete; Erzsébet, Albert nejének makacssága, ügyessége s Kottannerné élettel játszó, bűnösen hősiés merénylete; Szilágyi Erzsébet, vérező szívével, éj-napi szorgosságával, mint anya-eszmény; Beatrix, mint a humanizmus felvirágzásának egyik tényezője; Mária, a nemzeti egyenetlenség vértanújakép halt n. Lajos nejének özvegyi kétségbeesése; Perényiné, a mohácsi csatatér temető angyala; Izabella hányt-vetett élete, könyei; Széchy Mária regénye; Zrínyi Ilona hősiessége, élettársi hűsége a számkivetés keserűségéig; Balassa Zsuzsanna, Lorántffy Zsuzsanna fenköltsege, áldozata a nemzet művelődéséért; Mária Terézia nagysága, hatásában az erőmegfeszítést felülmúló kedvessége; a szabadságharc névtelen és neves hősnői: a magyar hölgyvilágnak mennyi szomorú és üdvös tanulsággal szolgálhatnak, mennyi eszmét, érzést szíthatnak, mily szép eltökéléseket gyújthatnak bennök; viszont a tudat, hogy a magyar múlt legtöbb nőalakja boldogtalan, szerencsétlen volt: mily óvatosságra, mérsékletre intheti őket.

Az irodalom a nemzet testének lelke, műveltségének mérője, életének mozgatója; benne összegeződik és nyilvánul mindazon eszme és érzés, melyek a népek életében a fordulópontok rugói. Sőt az újabb történelem bölcsellete igazolja, hogy minden eseményt az irodalom készít elő, az irodalom kíséri gyámolítólag a valóság vajúdásában s a bevégzett tényeket az irodalom szentesíti. Gyulai Pál tartalmas emlékbeszédeinek egyikében így szól: *Társadalmi és politikai átalakulásunkat az irodalom készítette elő. Kazinczy: Mózes, Széchenyi: József. Midőn új ízlés támad, új eszmék terjednek s az emberek más stílusban társalognak és írnak: ez mindig nagy társadalmi és állami változásoknak előjele.*

Tekintsük a világtörténet magaslatáról a dolgot. Aeschylus, Sophokles, Euripides lángszellemükkel másodszer morzsolják össze a perzsát — színpadon. Róma való jellemét Shakespeare adja; másfelől a piros-fehér rózsa harcainak s az Erzsébet-korszaknak hű jelenítője. A spanyol hősiesség, áhítat Calderon tolla révén dicsőül meg. A Bourbonok a színpadot hívják segélyül koronájuk fényéhez. Európának a régi politikai iskolával szakítani

célzó háborgását Schiller tolmácsolja. Minő jelentős csak egy-egy költemény is. Thomson *Rule Britanniá*-ja, melynek refrénje: *Uralkod-fäh uralkodjál Brittanía a hullámokon*, nagyban járult Anglia gazdagításához. Rouget de Lisle dalában, a *Marseillaise*-ben ott tüzel, lángol a forradalom minden szenvedélye. Ez ének hadseregekkel ért fel. És az ember tragikuma megkapóbban domborodik elő olyik költői műben, mint a bölcselem egész könyvhalma-zában. Poe Edgar *A holló*-ban ismétlődő, meg-rázó sora: *Soha már* (nevermore), untalan tételődésüknek, vívódásuknak csodálatos rajza. Mikor pedig valami jóleső borongás lep meg és sírni szeretnénk azért, mi szép volt s letűnt; mikor az emlékezés édes erőszakja lep meg, mely nélkül, mondja Tompa, *Mi volnál, óh szív, beszédes húrjától megfosztott hárfa* s hangulatunk kifejezést keres, csak Longfellow *Lábas órá*-ját olvassuk. Vörösmarty a régi dicsőségnek fölelevenítésével költi-rázza a tespedő nemzetet *Zalán futásában*. Petőfi *Talpra magyar* énekében már ott süvölt a jövő előszele, szinte hallni véljük akkordjaira a békó perecéinek roppanását, melyet a tudatra eszmélő őserő zúz szerte. A lesújtott haza reménylő, gyü-

mölcsoző fájdalmát Tompa, a kedves merengő zenésíti. A komoly nemzeti alkotások képe — Arany.

A magyar hölgy irodalmunkat szeretve, forr össze nemzetünk szíveverésével. Hová tűnt nagyasszonyaink irodalom-pártolása? Klasszikusaink olvasatlanul hevernek. A rajok nehezülő porért a könnyűvérű tárcászat s a léha, vagy a valót gúnyoló, képtelenül sötét-hangulatú színdarabok felelősek. Színpadi technika s a napi zajjal tovasuhanó hatás a fő. Mily gyermekes öröm fogta el a közönséget, midőn a telefont és mozgófényképeket a deszkákra vonszolták. A legújabb költészet átlag tartalmatlan rím játék, vagy a hús, vér dicsőítése. A rút, a realizmus uralkodik a *verizmus* hazug álcájában, midőn rózsakertet nézhetnének, salakban böngésznek, tettetett világfájdalommal a létben való csalódást hirdetik, az élet utálatát hangoztatják, összekötve a megsemmisülés vágyával. A csillag-miriád durva költőmeg, melyet a véletlen seregtet, a gyermekmosoly a fejletlenség bárgyú tünete. Regény és dráma élettani, lelki bajokkal évődik, nagy, magasztos szenvedélyek nélkül, melyek eszméket juttatnak diadalra, cselekvény alig van

bennük, de agyonelemeznek mindent, a beteg társadalom beteg ízlésének hódolva. Csak Ibsen Nóráját vegyük. Kegyetlen és érthetetlen az, nem lelkesedik semmiért, csak eszményeink szétrobbantásáért. Boldog családi élet — illúzió, féreg emészti; férfi vonzalma — illúzió, az önzés gyilkolja; az anyai érzés — illúzió, megsemmisülhet. S e romokon egyedül a legfagyosabb elme okoskodása diadalmaskodik — a nőemancipációról. A gyermekek vének s a vének gyermekek.

Ez hát az élet? Ez hát a költészet, melynek eszményített korrajznak kellene lennie? Ha ez és nincs kibontakozás, akkor csakugyan óhajtsuk a halált. Jobb a romok alá temetkezni, mint a romok felett tengődni.

Kifakadt a tavasz. Megyek a beszédes temetőbe. Drága halottam van ott. A sírján nyílt ibolyaszál kék szemével oly esdekelve tekint reám; mintha ő lenne. Mi mindent mondana, ha szólni tudna. A levegőáramlat megrázza az akácok fürtös virágát és:

*Ott fölön a keresztfán suttogja a szél
Kinyílik a rózsa, kihajt a levél.*

(Vajda János.)

Csak bizalom és egyetértés.

A hiteles képzettségű s tudásában összehangra törekvő hölgy a gyakorlati pálya, kenyérszerzés küszöbén állva, merre forduljon?

Tegyük fel, hogy az ábránd megvalósul s minden korlát leomlik. Ám, az egyező, törvényes akarat sem döntheti meg a természet rendjének szabályait. Az örök törvények nem tűrnek erőszakot.

S így azt hiszem, hogy a közigazgatás, igazságszolgáltatás hasznát a nőnek nem vehetik soha. Befolyásolható, lényegét s mellékést összetévesztő ítéletök ingadozóvá teszi jogi érzéköket és nincs meg az a belső és testi edzettségök, mely a férfiú kiváltsága. Például, ha a vádlott, vagy peres fél elsírná magát a nő előtt, bizonyára csak a könyeket mérlegelné s nem a sértett jogrendet. Kedves tévedés, szép hiba ez, ne is gyógyuljanak ki belőle soha.

Betegeskedni ápoló női kéz nélkül: kettős szerencsétlenség, vele: még meghalni is könnyebb. Sehosem oly nagy a hölgy, mint a szenvedő ágyánál. Mikor más gyöngé, ő bámulatosán erős és leleményes a gyöngédségben. Ismertem bizonyos házaspárt. Lényegben

egy voltak, de az anyagi gond sok keserű órát szerzett nekik és nem értették meg egymást. A férj ágyba dőlt. Fel sem kelt többet. Hosszú vergődés után jött a megváltó halál; már csak pillanatok voltak hátra. Az ember megragadta az asszony kezét s e búcsúszavak közt csókolta meg: *Most tudom, ki vagy, csak még egyszer talpra állhatnék.* Mily szomorú, hogy a legigazságosabb szavak s az elégtétel legtöbbször elkésnek, utolsók.

A nőt természetes tulajdonságai: a gyöngegség, részvét, önfeláldozás, kitartás: szinte eleve szánják *az orvosi pályára.* Az ellenkezők zaja csak azt bizonyítja, hogy minden kezdet nehéz, legkevésbé sem a lehetetlenséget. Szerepök e téren csökkentené a legfélelmesebb műtő-szerektől való rettegést. Remegő kezöket majd megedzené a gyakorlat. Ezt a tudományágot is a felsőbbség hiúsága teszi rideggé. A nőorvosok munkássága kiválóan a hölgyvilágra volna fontos: varázsütésre tüntetné el a boszuló álszégyenkezést és bizalmatlankodást, melynek nemükből rengetegen esnek áldozatul. Minden bizonykodás, rábeszélés ellenére: az orvostól nem választható el a férfi, viszont a betegől a nő.

Hibás, áldatlan felfogás, de változhatatlan tényt fejez ki.

Az idézett jelességekhez vegyük még hozzá a nő tanulékonyágát, szorgalmát, odaadását, türelmét s tisztán áll a számítás, hogy a hölgy kimagasló az oktatás terén. S hogy a korlátok éppen e pontban semmisültek meg először, fényes igazolása ítéletünk helyességének.

Végül, alkalmas a nő minden zajtalanabb közpályára, bizalmi tisztségre. Úgy gondolom: egy-egy pénztárosnő magával az elnök-igazgatóval sem szöknék meg, ha csak nem szerelmes az ártatlan.

Korunk nagyszerű vonása az egyesülés. Mindenütt eszmék, törekvések, célok szerint és körüi csoportosulnak. A tömörülés haszna, hogy míg a szétforgácsolt elemek társulnak, a mellett a legparányibb erő is érvényesülhet, a köz nagy gépezetének részévé válhatik.

Magyarország nővilága erőinek egyesítése érdekében még nagyon keveset cselekedett. A nyilvánosságtól való félelem bátortalanítja a hölgyeket. És nem ok nélkül. Nálunk a közéleti érzék még nem finomodott annyira,

hogy a nőben eléggé megbecsülnék az embert, de a mérték, melyhez a nőeszményt szabják, annál szigorúbb; tévedés esetén pedig egyoldalúan irgalmatlan. Helyzete hihetetlenül kötött a legegényebb jogában is, például a barátságkötésben, e részben válogatás nélkül a férj törvénye alatt áll. Két jóbarát nejjének is barátnőknek kell lenniök, tekintet nélkül a hölgyek jellemének, életnézetének különbözőségére; ezen erkölcsi kényszerből folyó alapatlan, szokásos bizalom sok félszeg helyzetet teremt s kiapadhatatlan forrása a visszaélésnek, szóbeszédnek.

Külföld példájára szervezett leányegyesületek, nőönképző-körök, hölgy-kaszinók nagyban tisztáznak az eszméket a nőkérdés körül.

A magyar hölgyvilág egyesítésének üdvös mozgalmában a szalon-élet lehetne indító és vezér, művelt férfiú-jellemek támogatásával.

Ám, előbb a nők és férfiak szellemi érintkezésének, társalgó-modorának kellene megkomolyodnia, ízlésesebbé válnia, mert ízléstelen és léha az. Szomorú kritikája a lényegében műveletlen állapotnak, hogy a többség lehetetlennek hiszi nő és férfiú között a barátságot. A nő minden közeledőben utógondolatot,

számítást tételez fel, viszont a férfi mindenütt kivetett hálót sejt. Innen az az üres társalgási modor, melyet bókolásnak, udvarlásnak neveznek.

Tisztult helyzetet csak tisztult elme és tiszta szív teremthetnek.

Elég volt egyszerre ennyi.

Hölgyeim, most tegyék össze hú barátjukat, ezt a kis könyvet s fussanak a konyhába ebédet főzni az uroknak.

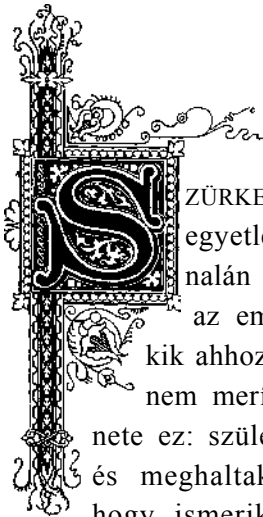

II.

A házasság.

*Vajha lelke volna, a
tapasztalásnak s megemlé-
keznék a tenger könyről
melybe került.*

Légy boldog.

ZÜRKE, súlytalan emberek, kik egyetlen érdemleges gondolat fonalán sincsenek összeköttetésben az emberiség szellemi kincsével, kik ahhoz sem hozzá nem adtak, sem nem merítették belőle; kiknek története ez: születtek, elváltak napról-napra és meghaltak, dicsekednek leginkább, hogy ismerik az életet és az embert. A fásultság, az önzés, a sejtelem, az eszményietlen munka, a cselszövés, a megghiúsult remények romhalmaza, az eljátszott élet keserve, az untalan panasz még nem élettapasztalat: valamint az ősz hajzat magában nem bölcsesség s az ifjúság nem mindig bolondság.

Viszont az, ki legközelebb áll hozzánk, en-magunk: a legnagyobb titok.

Hogy valaki a társadalom alapsejtjeiről: a házasságról, családról, a tekintély és munka törvényeiről hasznosan elmélkedhessek: nem elég egyetlen, saját kis tűzhelyének boldogságában, vagy szerencsétlenségében elmerülve, harcolni a kenyérért s előítéletének szűk, de annál mélyebb, kilátástól fosztott völgykatlanában üldögélni.

Magas nézőpont kell ide, mely világos értelmet, meleg szívvel, az egészséges idealizmust nemes realizmussal fűzi össze. Ily tekintet lehet csak elfogulatlan, eshetik az összesre s szemlélheti komolyan a szívek szövetkezését, küzdelmeit. Akkor kell ott lenni, midőn mindenki elhagyott; akkor sírni, midőn mindenki nevet.

Vajha sikerülne-e magaslatra jutnunk. Úgy történik-e, ítéljék meg mások.

Bár a házasságot társadalmi szempontból vesszük szemügyre, a vallás-erkölcsi szempont átsugárzik rajta, mint a boruláson át-török a napsugár. Hisz a családalapításról akár visszamenőleg okoskodunk a legfelejtettebb láncszemig, akár felfelé az ábrándok

színtáján keringünk: lehetetlen itt is, ott is meg nem pillantani, megérezni a szervező, rendelkező, kegyes Istent. A házasság oly magasztos valami, hogy ezen döntő pontban a legzordabb kedély is keresve-keresi az Urat és megtalálja. Ha nem keresi és nem leli meg: boldogsága kétségbeejt, láttára remegünk. Mily jó, hogy az életben igen komoly percek is vannak.

* * *

Említettem, hogy a hölgyvilággal szemben a társadalmi, *külső* hódolat tekintetében nem lehet panasz, sőt betegesen határtalan az. Más kérdés, hogy a nőben eléggé becsülik-e az embert.

Bizony nem.

Állításomat bizonyítom. Hisz a formák szerelensége, mindig a lényeg hanyatlásának igazolása.

Nem tisztelik a nőt, mert átlag másképpen írnak róluk, mint érdemelnék s mint a minők valóságban; átlag másképpen beszélnek róluk, mint hátuk mögött, másképpen férfitársaságban, mint szemükben s átlag, mint gondolkodnak róluk, bizonyíték: a férfiak házassági egyszeregyje és kettős könyvvitele.

A racionalizmussal szövetkező realizmus s a realizmusból fakadó pesszimizmus nemcsak a tudományt, költészetet fosztják meg eszményi jellegöktől, de letarolják a társadalmat is: kétségbevonva, aláásva a közt fenntartó eszmék, érzések igazságát. Míg a világfájdalmas csupán terhünkre van örök sajtásával, hogy a szép, jó, igaz nem uralkodhatnak, addig a pesszimista tagadja e háromságot egyenkint és összevéve. Klasszikus példát mutatok be. Heine *A május itt* című költeményében így zeng:

... . *Torzképeket s Mászott árnyakat
Látok csupán a földön s nem tudom:
Bolondok háza-é, vagy ispotály?
Átlátok a föld kérgén, mintha csak
Üvegből volna; látom a sötét
Borzalmakat, miket zölddel takarni
A május hasztalan erőlködik.
Látom a holtakat: hogy fekszenek lenn,
Keskeny koporsaikban, összetett
Kézzel, meredt szemekkel, hófehér
Ruhában és fehér képpel, de sárga
Férgek nyüzsögnek ki s be ajkukon.
Látom, hogy ül szerelmesével apja
Sírjára mulatozni a fiú.
Gúnydalt fütyölnek a víg fülmülék,
Szelíd virágocskák gúnyosan mosolygnak.
Sírjában megmozdul a holt apa
S fájdalmában nyög a vén anyaföld.*

(Szász Károly fordítása).

Igaz, ott nincs költészet, a hol nincs nagyítás, de e szörnyűen sikerült vers már nem nagyítás, de a képtelen borzalmak csigázása.

Hogy írnak a nőkről.

I. Napoleon De Mazis barátjához intézett levelében erősen kigúnyolja a szerelmet. *Különös, hogy a férfi, a ki ereje, leleményessége, szelleme és egyéb természeti képessége folytán királya a világnak, legnagyobb boldogságát abban találja, ha bizonyos, mondhatni, lágy szenvedély bilincseiben, észben is, testben is gyöngébb teremtés törvényei alatt epeшти magát. Ha Adelhaida csak tizenöt napra is eltávozik, mi lesz önből? Sokszor van álmatlan éjjele, étvágytalan ebédje, nagy lépésekben jár - kel, szórakozott tekintettel. Szegény lovag, hát ez a boldogság?*

Guy de Maupassant, ez a Müsset Alfrédhez hasonlóan jobb sorsra érdemes, letört tehetség, egyik elbeszélésében páratlanul finom, megható rajzát adja az özvegyen maradt férj keservének. Felsírásai az elevenbe vágnak.

Képzeljék, mi a fordulópont? A bánatos ember márványemléket állít az elköltözöttnek, aranyos betűkkel ragyog rajta: *a leghűbb feleségnek*, egyszer csak meggyőződik, hogy hit-

vese a halálos hűlést titkos légyotton szerezte.

Minapában újságrongyot sodort felém a szél. Felveszem, nézem, olvasom. A szeletről Mark Twaine-nek, Amerika legnagyobb humoristájának hat fejezetes, mindössze tizenkét-soros regénye mosolygott felém. Ha jól emlékszem ilyenformán: I. fejezet. *Biztosítlak hűségemről, szólt a nő s a férfi hálásan nyújtotta kezét.* A többi fejezet megannyi ismétlés szóról-szóra, végül az unatkozók vigasztalására megjegyzi a szerző, hogy a hölgy mind a hat ízben egy és ugyanaz, de a férfi minden fejezetben más és más.

Turgenyev szerint: *A szerelem egyáltalán nem érzelem, hanem betegség.*

Rubinstein, a híres zenész így kellett lenkedik: *Megvetem az asszonyokat, kivéven feleségemet, mert ez az egyetlen, a ki nem szaladt utánam.* Kijelentése mérsékletéül ideiktatom, hogy ugyanezen Rubinstein ekkép jellemezte magát: *Kevés orr és sok haj* s ugyanezen Rubinstein bizonyos előkelő hölgyet halálos óráján vigasztalt meg *Appassionata* adagiojának eljátszásával.

Hivatkozom magyar kitűnőségekre is.

Herceg Ferenc eredeti s bilincselő bácskai történeteiben igen furcsán jelennek meg: anya, leány, családi fegyelem. Kedves gúnyolódás, az már igaz. Revicky, az eléggé meg nem siratható, kora sírba dőlt, ifjú költő, kinek e szép és igaz mondást köszönhetjük: Az élet csak hangulat, halálos ágyán azon kendővel törli le verejtékét, melyet a hűtelentől kapott. A Magyar Szalon aranyporos rovatában Sajó Sándor éneke ez:

*Csak bolyongok a világon,
Lányok, egy hű szívre vágyom,
Hű szívemért egy hű szívet,
Megvennék én örök áron.
S csak bolyongok lánggal égve,
Itt is — ott is várva, félve —
És a lányok mind azt hajtják,
Van szív, van szív, de csak bérbe.*

Lássuk, mint beszélnek a nőkről.

Nem évülő divat a kor ízléstelen feszegetése. Sokáig élni, tovább élni, ha nem szeren-
esetlenség, bizonyára érdem. Különböztetéstől kitűnő
módozatot ajánlok, mely felment a fáradság-
tói, hogy a keresztleveleket böngésszük: *a
hölgy annyi idős, a menyit mutat, a férfiú
meg annyi, a minő egészségesnek érzi magát.*
Micsoda kegyetlen, pusztíthatatlan élcelődés

kíséri azok napjait, kik hajadonon élik le napjaikat. Nincs nő, kinek alkalmá legalább egyszer ne lett volna a férjhez-menetelre. Ha nem tette: a kérő az oka; ha önmaga az ok, lehet ez a legtiszteletreméltóbb, talán önfeláldozás. Hány ilyen nő valóságos áldása, angyala családjának s az emberiségnek. Viszont a tucatemberek nőtlenségében, akár akaratával esett a dolog, akár nem, akad mindig leplezni való az illetőnek saját érdekében. Szegény anyósoknak sincs nyugta. Paródiájuk, torzképük ott van írásban és szóban. Bizonyos, meglepően áldott család esetére ezt az élcet kovácsolták: még az a szerencse, hogy ikeranyósok nincsenek. Pedig az a gyermeki boldogság megdicsőülése, ha apját-anyját tűzhelyén ápolhatja. Temetésen hallottam e megjegyzést: ez az özvegy olyan, mint a tűzrevetett vizes galy, egyik vége még nedves, másik fele már lángol. Ezt a francia földön támadt mondást: *Keresd az asszonyt* előszeretettel idézik, ha baj támad, de csupán ekkor, pedig méltán vehetnék ajkukra áldólag is, midőn a tűzhely nyugodt és boldog.

Ennyit futólagos szemelvényül, hogy a nőben nem tisztelik eléggé az embert.

A pesszimistákra illik Andersen, a világ-híres dán meseíró ötlete: *Volt egyszer öt borsószem, maguk is zöldek voltak, hüvelyük is zöld, hát azt hitték, hogy az egész világ zöld.*

Mindenki úgy látja a dolgokat, a mint szemének alkata látnia engedi s ha hússzemérről ki sem tehet, de lelki szeméért mindenki felelős. Nem szabad lehetetlennek tartani azt, a mi csak nehéz. Bizonyára megkomo-lyodnának az emberek, ha megfontolnák, hogy *a mit mondanak rólam, annyi mintha meg- tettem volna* s hogy folytonos kétségek elle- nére fölötte hiszékenyek, hisz könnyű is azt elhiteni mással, minek ellenkezőjét nem hiszi. Még a tiszta hagyomány bolygatása is tévedés, mert kétséges hagyományok kétségtelen esz- méket fejeznek ki, nem hogy a forrongó lét egyeseinek alaptalan vádolása, gyanúsítása, mely sem ok, sem jog, ne esnék súlyos beszámí- tás alá. Igazán, szívünkbe nyíllal J. J. Ampère ihletes mondása: *Vannak, kik állítják, hogy Lueretia csakugyan bűnös volt s azért ölte meg magát, hogy övéi vértéjét kikerülje. Az ilvesmi Sextus gazzettének megisméltése. vala-*

nyezvén, ugyanazt cselekvé, mi a katonák akaratára volt a hős leány börtönében. Az orleansi szűz ártatlansága, Lucretia tisztasága az emberiség erkölcsi kincséhez tartozik.

Honnan veszik az alapot a vádolásra? Hisz, a nő sorsa a férfi. A társadalomban forgó hölgyek tetszenek vissza? A társadalom kerete: a férfiak. Feleséged ellen van panasz? Magad választád. Aztán a nő is a kor gyermeke, lehetetlen a közáramlatnak nem tükröznie lényén. Hogy célt érjen, ösztönszerűleg alkalmazkodik a férfiak félszeg ízléséhez. S ha olykor a szépség minden bájával a gonosz minden csábja egyesül, hol, miben nincs kivétel? Ha rossz a nő, ki tette azzá? *Keresd a férfit.* A szörnyű krónikák szomorú napi feljegyzései mind természetes következményei a megcsalt szív őrjöngésének, a megbomlott idegrendszer elnyomja az ésszt, a felülkerekedett szenvedély pedig makacs és taníthatatlan, mint a halál. *Nincs-e anyánk, nincsenek-e nővéreink? Bennük ismerjük meg a nő mélységes, finom lélektanát.* Aztán szükségünk van illúziókra: ragyogó, meleg, aranyhímes, hevülékeny pillanatokra és szemléletre, mikor nem úgy nézzük az életet, mikor nem

úgy tűnik élénk, a mint van, de olyannak, minőnek sóvárgjuk.

Míg mi a nők ellen minden lélekismeretlenséggel, bizalmatlansággal vagyunk fegyverkezve: ők maradnak a nagylelkű, önfeláldozó *örök nő*, ki hiszékenységének nagyságát nem engedi megtörni a keserves tapasztalat által. Ha nem így volna, lehetne-e köztük annyi áldozat? Mily fönkölt Madách álláspontja *Az ember tragédiájában*. A nő, minden gyöngesége, hibája mellett, az Ádámban színenkint bukó emberiség oldalán, mint felemelő, istápoló nemtő áll. Ez a helyes történelmi, bölcselmi, erkölcsi és társadalmi alap a nő megítélésében, melyhez magas nézőpont kell és még valami. Mikor Voltaire parodizálni akarta a *Miserere* zsoltárt, e szavakhoz érve: *Tiszta szívet teremts belém Istenem*, megremegett s letette a tollat. E tiszta szívnek hiányát nyögi a köz. E tiszta férfiszív sugalló melegségével szemlélve a helyzetet: a nővilágra dobált sár száraz porként foszlik s tűnik le tisztességük napja sugarainak izzására.

Különben, a pesszimisták jellemzésére ime újabb kis adat: egyik nagy hangon szaval, hogy nem eszme az űr, de hitvány ön-

érdek s a végén azt mondja: adj kölcsön tíz forintot.

A vázolt irányzat romboló hatással van a házasságkötésre is. Azért a nők egyetemes elítélése: egyik olyan, mint a másik, inkább ürügy, semmint ok a nem-nősülésre. A középosztály férfiai tartózkodnak a frigytől. Miért? A lányokat sokkal több igénynyel nevelik fel, semhogy méltán ne félhetne a szerényfizetésű tisztviselő azok kielégítésének képtelenségétől. Ez a lélektani ok. Hisz boldogtalanságunk egyenes arányban áll ama tárgyak s helyzet megismerésével, melyeket óhajtunk, de bírunk, lehetetlen.

Az ijesztő módon terjedő, divatossá váló *agglegény-rendszer* föltétlenül elítélendő: úgy nemzet háztartási, mint erkölcsi s az egyén elégedettségének szempontjából. Az átlagra szól ez. Egyes lángelméknek a tudomány, művészet érdekében hozott áldozatát értem, a papi rendre főnálló törvényes hagyományt nem is említve. Mindkét esetben magasb szempontok békítenek ki. Mi lesz azonban azokkal, kik e körökön túl esve, egyedül tengődnek?

Alig láttam még hangulatosabb képet, mint az *Agglegény karácsony-estéje* című. Az utcán

egy-két megkésett járó-kelő, csomagot cipelve siet haza, nagy pelyhekben szítál a hó, a vendéglő is üres, szürkülő hajú úr ül a sarokban — egyedül, bús fejét lehajtja, gomblyukában szegfű, körülötte ásító pincérhad. A pompás távlatban az ablaksorok fényben úsznak, visszaverődő ragyogása odavetődik a hideg, kocsmai márványasztalra ... Az agglegény emléke elvesz, mint a hang; átoknak is súlyos: *ne is említettessék*. Van az ifjúságnak is öröme s a késő kornak is öröme, ám bizonyos években már az öröm sem oly édes valami, a minő édes egykor a fájdalom volt. Minél jobban öregszünk: a gyermekkori emlékek, a legaprólékosabb részletekig egyre jobban elevednek föl. Az agglegénynél a verőfényes visszagondolás is csak búra hangol, hol vannak, kik szerették? Meghaltak. Ki szereti őt? Senki, de holmiját mindenki. Léte nem nyer folytatást. Mi maradt meg néki? A meghiusult élelcél bánata s az emlékezés üres szalmája s e szó, mint kő, szívére nehezül: *egyedül-egyedül*. A hazug Zafirának Szent Péter azt monda: *Ajtó előtt állnak, kik el fognak temetni*; mivel az agglegény meghazudtolta önmagában a természet rendjét, neki is az a sorsa,

hogy soha nem ismert kezek ápolják s künn, ajtaja előtt állnak, ácsorognak, kik el fogják temetni.

Azért, a tiszta szívek úgy keresik egymást a világon mindig, mint a honfitárs honfitársát a külföldön. Áldott légy Istenem, hogy az érzelmek váltakozó árjában néhányat kirithatatlanná, változhatatlanná tettel, mint vagy magad.

Ezek elseje: a szeretet.

A vonzódás és idegenkedés csodálatos két tünete belsőknek: a vég és ok után kutató elme sohasem fogja a titok fátyolát fellebenteni róluk. Akár egyik, akár másik olykor perc alatt születik meg s ver gyökeret, egyetlen látás és kész. Vannak végzetes pillanatok. Másszor a vonzódás az idő érett gyümölcse: kellemes csalódásokból szövődik; sokszor gyűlölet a bölcsője, mely lélektani fejlődéssel olvad át a szeretet lángjába. Érdekes, mint szükül, szorul össze a szeretet köre: a gyermek mindenkit szeret, később környezetét: apját-anyját, testvéreit s a kit megismer. Az ifjú már az ismerősök közül barátokat szemel ki, az ifjúnak minden legényke, kivel egy utcában lakik, együtt bigézik, labdázik,

együtt szidja a tanárt és együtt kergeti a csósz: az mind barátja. A későbbi kor már megrostálja pajtásait s ha felkapva a szerencsefára, elmaradt iskolatársát hívéül szólítja, ez csak oly kegy, mint mikor Liszt Ferenc azt mondta a kintornásnak: *kollega*. A szeretet köre egyre húzódik összébb-összébb: végre tetőzik, megdicsőül a választott élettársban.

Ez érzelem: a szerelem.

A szeretet önzetlen, szinte boldogok vagyunk, ha szeretetünk tárgyát minél többen szeretik; megosztható és mégis teljes egész marad. *A szerelem önző*, méhében mondhatatlan viharokat, kegyetlen gyötrelmeket, léha gyanúsítást rejt, nem létező veszedelmeket sejt. Gyilkos és öngyilkos együtt. Már az igaz, hogy az ember legkörmönfontabb hóhérja önmagának.

A szenvedélyes szerelem rakoncátlan, fékezhetetlennek tetsző indulatát a kereszténység tisztította meg — *a házasságban*.

A vonzalom erejét maga Isten jellemezte. *Az ember elhagyja atyját, anyját és feleségéhez ragaszkodik*, de megszabva jegyeit: az *egységet* és *fölbonthatatlanságot* s az érzékekhez hatalmasabb elemet, a lelket csatolva: a szívek

összeolvadásának oly fölséges módozatát alkotta meg, melyből a nyugalom, bizalom, hűség, önfeláldozás, barátság mennyei illata árad.

A pogány ó-korban nemes-értelmű, a vallás-erkölcs tisztító kohójában megszépült, dicsőült szerelem nem létezett. Neve nincs. Csak lobogó szenvedély volt az, mely bágyaszt, perzsel és sohasem záródik a véghatás összhangjával.

Ott vannak Kleopátra, még inkább Vergilius Didója.

Utóbbi éppen az emelendő város terveivel foglalkozik, midőn végzetes szelek a vitéz Aeneas vetik Afrika északi peremére. Az úrasszony vére fellángol láttára. S megkezdődik az elcsépelet fokozat: oktalanság, jogtalan boldogság, kiábrándulás, megtörés és nyomában a halál.

A klasszikus asszony jajszava hidegen hagy, a vér bűnhődése az csupán, sírásával egyedül önmagát tépi, mint a hogy a szavát elnyelő, tajtékos, zajongó hullámár önmagát töri össze a sziklás martokon.

Az út megjelölése még nem jelenti annak bejárását. Az isteni tanítás csak a világítótorony, a megadott mentőhorgony a vihar

tombolásában. A szenvedély örvénye örvénylik tovább. Az akarat szabadsága hagyja forrását nyitva. Akár baj, akár javunkra szolgál e körülmény: mindenesetre az emberi méltóság tartozéka.

Két idézetet közlök Massillontól. Bennök a szenvedelmek bölcséletének oly mélysége nyilvánul, hogy könnyű megérteni, miért született XIV. Lajos udvari papja századok számára. A szerelem izzásáról így beszél: *E szenvedély tulajdonsága: betölteni a szívet egészen... Az ember nem képes többé kivüle mással foglalkozni, egészen hatalmába esik, bódulttá lesz; nem menekülhet előle, mindenütt feltalálja, minden annak nyugtalanító vonásait hordja, minden felkölti a jогtalan vágyakat: a magány, a világ, a jelenlét, a távol, a legközönyösebb tárgyak, a legkomolyabb foglalkozás.* Ez egy. *A bűnös nőről* szóló remekében betetőzi tiszta látásának egész nagyszerűségét: *Minő oktalanság szeretni önmagáért azt, mi nem lehet sem boldogságunk, sem tökéletességünk, következésképpen nyugaljunk sem; mert szeretni annyi, mint boldogságot keresni abban, a mit szeretünk; annyi, mint a szeretett tárgyban akarni föltalálni mindazt, mi szívünknek hiány-*

zik; annyi, mint segélyül hívni őt azon tátongó
űrrel szemben, mit enmagunkban érzünk és híze-
legni magunknak, hogy ő képes azt betölteni;
annyi, mint őt minden szükségünk enyhítője,
minden bajunk orvosa, minden boldogságunk
szerzője gyanánt tekinteni. De a teremtmény
szeretete a legmardosóbb nyugtalanság forrása;
mindig kétkedünk: szeretnek-e úgy, mint szere-
tünk. Leleményesek leszünk abban, mint tegyük
magunkat minél szerencsétlenebbé; minél becsü-
letesebbek vagyunk, annál többet szenvedünk és
vértanúi leszünk saját bizalmatlanságunknak.

Mi más mindehhez képest az evangéliumi
szeretet elbűvölő lemondása, önmegadása. A
vér, ha szabad mondanom, mintegy átszellemül.

A mindenségnek egyetlen lényben való
feltalálása, összpontosítása s a kapcsolódott,
egygyévált két lélek együttes felmagasztosu-
lása a helyeslő és áldó Istenhez: ez a keresz-
tény szerelem, mely nem lágyít el, de erőssé
tesz, munkára edz, *kifeszíti az erény vitorláit,*
a lelkiismeret szavát pedig tévedés esetén viharrá,
orkánná növeli.

Hugo Viktor eredetien jellemzi *A nyomor-
rultak*-ban a foglyul esett szívet: *Az utcán*
igen szegény ifjút találtam, ki nagyon szerelmes

Kalapja ócska, ruhája kopott, könyöke lyukas volt; a víz csizmájába és a csillagok fénye lelkébe szivárgott.

Szálljunk mélyebbre.

Hogy a tiszta szeretet szépségét, lényegét megérthessük, ajánlom két világhírű mű olvasását. Ezek: Manzoni *A jegyesek* s Bernardin de Saint Pierre *Pál és Virginia*. Vegyük még ezekhez Kármán *Fanni hagyományai*-t, a szenvedő szerelem e bájos rajzát, megtisztítva az érzelés szertelenségétől. Nézzük a legnagyobb szerűbbet, *Pál és Virginiá*-t. Bernardin de Saint Pierre munkájában felülmúlja Teokritos legszebb gyöngyét *Kyklops és Galateá*-t, Vergilius *Eklogáit*, Hesiodos, Homeros, sőt még az ó-szövetségi Szentírás kedves pásztor- vagy, mezei történetkeit is, például *Ruth* esetét; a Jó Pásztor szépséges példabeszédeinek zamata ömlik el rajta. Kerete egyszerű, mint minden tökéletességé: a hegyen ülő öreg bácsi két, Ausztráliába száműzött s a szűz természet ölén élő, bajoskodó, örvendő, dolgos család történetét beszéli el; egyiknek fia, másiknak leánya van, együttnevelkednek, megszeretik egymást, nagyon boldogok, végül a leányka meghal. Ennyi az

egész. E költemény prózában a természetben beszélő Isten megdicsőülése liliomos lelkekben. Csak pár bájos vonást: *Ideje ebédelnünk, úgymond Virginia, a platánok árnyéka lábainkhoz esik; vagy: Az éj közeledik, a tamarinok bezárják leveleiket.* Ha az ő, vagy Pál kora felől kérdik, így felel: *Fivérem annyi idős, mint a nagy kókuszfa forrásunk mellett, én, mint a legkisebbik; a mandolafa tizenkét-szer gyümölcsözött, a narancs huszonnégyszer virított, mióta a világon vagyok.* Majd: *Ha a fák között szem elől tévesztelek, nem szükséges alakodat meglátnom, hogy feltaláljalak. Valami, mit megnevezni nem tudok, marad számomra a levegőben, merre elbolyongsz, a pázsiton, hol megpihensz. Midőn a visszhang felémveri fuvolád hangját, ugyanazon dalba fogok magam is.* Végül: *Naponkint fohászokod a te és az én anyámért, éretted, szegény szolgálkat sem feledem; de mikor a te nevedet ejtem ki, úgy tetszik, mintha fokozódnék buzgóságom. Esdekelve könyörgök, hogy bajod ne essék.*

Igazán, evangéliumi sóhajok ezek. Tűz nem lángol bennök, de szelíd, tartós meleget árasztanak s világosságuk teljes.

A nő előre sejti, hogy szeretni fogják, de hogy maga szeret-e majd, azt kevésbé s ha egyszer részéről is beáll a boldog vagy boldogtalan fordulat, egyszerre elveszti fejét. Okoskodásába érzelmet vegyít. Nagyító vagy kicsinyítő üvegen át néz, csak természetes szemével sohasem. Vonzalma hát okos nem lehet, legfeljebb szerencsés. Aztán minő vigyázatlan. A vallomás viszonyos biztosítéka nélkül is elárulja érzelmét. Jegyezze meg, hogy a férfi feneketlenül hiú. Ha észleli egy-egy hölgy érdeklődését, mélyebb érzés nélkül is közeledik s játsza a komolyat; gondolja, miért ne töltené szabad óráit kellemes körben. Így történik sokszor, hogy a nőszív lakatját méltó helyett tolvajkulcsos Don Juan nyitja ki. Pedig a tiszta, nagy, kölcsönösen komoly vonzalmat is végtelen kín árnya kíséri. Boldog ajkáról hallottam: *Végtelenül elégedett vagyok, boldogságom nem tarthat sokáig, érzem, valami érni fog.* Egyoldalú érzelmi nyilatkozat a nő részéről: tág kapu a gyötrelem, csalódás bevonulására.

Ismertem bizonyos férfit.

Éppen jegygyűrűjéhez siettem szerencsét kívánni.

A kályhánál találtam. Guggolt és tüzet szított.

Kánikulában is fűt? kérdem. Nézze, felelt, ezt a múzeumot égetem el, *új életet kezdek*.

A dobozban rengeteg emléktárgy pironkodott. Volt abban minden: azok a bizonyos illatos levelek, préselt virág, selyemkendő, keztyű, négylevelű lóhere és a többi.

A láng fellobbant, tétovázva nyaldosta körül a belé szórt apróságokat; szótlanul néztem az összeomló zsarátnokba.

Mit szól hozzá? vetette fel a kérdést.

Semmit, válaszoltam, csak leendő feleségét sajnálom.

Most már azt sajnálom, hogy nem lehettem rossz próféta.

A hamvasztó tűz nem volt melegebb, mint a szívesség, melylyel talán ezen emlékeket nyújtották. Hol van a láng, mely nyújtott és fogadott? Hát hol van a vihar, mely végigsöpört a vidéken? Maga eltűnt, de nyomát pusztulás jelöli.

Hány férfi rak ilyen piciny, magányos máglyát, következésképpen hány hölgy hitt kábán csak egynek-egynek is.

A komoly szándékot a férfit követelésének rengetegéből ismerhetni fel.

A beteg, omlatag, de képmutató, tényeiben szertelen, de szavaiban választékos társadalom fia ő. Kedveli a kackiás, felvilágosult, a formákat kedvesen hanyagoló nők körét, de időtöltés és pár jó uzsonna után elítéli őket. Az ő neje hófehér galamb legyen, tudatlan teljesen bizonyos irányban. Legyen szép.

Valóban, *a szívek sorsát az anyagi oldal és a testi szépség intézik*. Ki veszi el a csúnya leányt lelke bájáért; csak a megkapó alakban keresik aztán pótlásul, utólag, egyoldalú választásuk palástolására: a lelket, szellemet. Ha pedig pénz van, minden hiányozhatik, mindent pótol az. Ha Klorinda törpe, felállítjuk a bankos ládára s egyszerre sugár a termete. Az ember csinálja a hamis pénzt, a pénz meg boszúból hamissá teszi az embert. Az ő neje legyen okos is, házias is; ráadásul vallásos is, mert saját lelke sivárságától, boldogtalanságától félti gyermekeit.

Ennyi kívánságra, drága mamájára támaszkodva, álljon sarokra *az eladó* is. *Fogadja a férfit ruhája, állása és bocsássá, marasztalja viselkedése, lényege szerint.*

Ismerje ki azt a nagy Ő-t.

Ez könnyű is, meg nehéz is.

Könnyű, hisz a gazda maroknyi szemből ítéli meg egész természetét. Nehéz, mert a kérőnek sem ruhája, sem arca nem a rendes, hétköznapi. Ünnepeles és rettenetesen *pózol*. Az ajkra nem igen lehet adni, hisz minden leány megér pár szavalatot. A száj csupán szolgálja a szándéknak, fordul-kerül jobbra-balra, a hogy parancsoljuk. *A kérő szája ígér, szeme kér.*

Egymás ismerése nélkül: az igen, bizonyára bűn volna, ha nem volna oktalanság.

Örömet szolgállok néhány vezérgondolat-tal, hogy a felek tisztában lehessenek kölcsönösen.

I. *Legyenek társadalmi osztály, műveltség, világnézet szempontjából lehetőleg összhangzók.*

Tény, hogy a szeretet sok mindent elsimít, esetleg rohammal emelkedtet ismeretlen magaslatoakra; de ne feledjük, hogy vadrózsából ojtás által lehet ugyan császárrózsa, melynek tövise kevesebb, de az a kevés tövis aztán mélyebben szúr.

Midőn elillan a mámor, kihamvad a tűz, mely a legkülönneműbb elemekben is létrehozhatja az egymáshoz illőség látótani csaló-

dását, iszonyú a kiábrándulás: *hát te vagy-e a te?*

Élet táplálás nélkül nem állhat fen, legkevésbé a ragaszkodás élettana nélkülözheti a föntartó gondozást. Nem megfelelő egyének egyenes törekvése is különválik, legtisztább akaratuk tompa szögben törik meg, mielőtt találkozva, egymást erősítenék.

II. *Inkább a jellemnek, mint a szellemnek kell egybeillenie.*

A jellem: az egyén lényegi jegyeinek összesége. így, beszélhetünk jellemtelen jellemről is. *Való jellem: az érdemleges dolgokban az igazságnak megfelelő gondolat, szó és cselekvés.* Sokan a komor embert vélik komoly jellemnek. A komorság nem komolyság, de lelki betegség, vagy a tartalmatlanság kitűnő lárvája, hisz az üres bugyellárisban is pénzt sejtünk, míg ki nem nyitjuk. Ilyen beteg vagy sikeresen ravasz emberrel összekényszerülni, valóságos élő halódás, nevezhetetlen gyötrellem. A legkomolyabb jellemmel is vígan megfér a kedély, mely a tiszta lelkiismeret zenéje. A kedély különbözet egyébként nem hiba, sőt jó. Két fecsegő agyonbeszéli, két jégcsap továbbdermeszti egymást.

III. Most, valamit *a jellem kiismerésének gyakorlati módozatairól.*

1. Figyelje meg a hölgy, mint beszél a férfi más nőkről — hátuk mögött.

2. Lássa egyszer a teremtés urát ebéd után, hogy megtudja, nem naplopó-e. Ettől óvakodjék legjobban, mert vagy szertelen gyöngédségével, vagy közönyével öli meg az asszonyt kiállhatatlan módon.

3. Tekintse meg olykor haragjában s megtudja: nem lesz-e durva, zsarnok. Hisz az aljasság, ha célja van, ellágyulásra is képes.

4. Színleg hanyagolja el egyszer-másszor a társaságban s dicsérjen előtte más férfit, meggyőződhetik, nem hajlandó-e a féltékenység utálatos gyengeségére.

5. Nyújtson módot néha résztvenni fájdalmában. Fájdalmunk untatja azt, kit el nem szomorít. Kit pedig el nem szomorít, az nem szeret bennünket.

6. Figyelje meg a templomban. Komolyságára, vagy léhaságára ott való viselkedésből az egyszeregy biztosságával következtethet.

IV. *Közvetítő kizárva, ajtó előttük bezárva.*
A ki házasság létrehozásán fárad: legtöbbször

egyik barátnőjét vagy barátját ismerősének áldozza fel.

V. Egymás kiismerése esztendőig tarthat, de a *hosszas, évellő eljegyzést állapot Ízléstelen, boszantóan, gyötrelmesen unalmas, ha a felekre nem is, de családokra bizonyára.* A szülők e pontban érthetetlenül könnyelműek.

Vagy komoly a férfiú szándéka, vagy nem. Ha igen, a karikagyűrű nem teszi komolyabbá; ha nem, a karikagyűrű ugyan nem komolyítja meg. Valamint a tegeződés jellemegezés hijával: csak jogcím a gorombaságra, úgy a meg nem érett eljegyzés is sok kellemetlenkedés, visszaélés forrása. De más is van a dologban. *Míg a férfi nem jegyes: a család, a hölgy az úr fölötte; a mint az arany abroncs ott ragyog ujján: zsarnokká válhatik, kit kényeztetni kell* s nemcsak a kisasszony, papa, mama, de azok a bizonyos nagynénik is remegve fogóznak kabátjába, mert mit szólna a világ, ha esetleg odébbállna; a család fegyverképes leventéi meg a puskaporukat tartják szárazon, mert hátha le kell számolniok.

Nem annyira komoly, mint inkább kacagtató vergődés ez.

VI. *Egészségi szempontból nőszülni annyi,*

mint a szomj ellen vízbefülni. Szép nő puszta bírásáért: törvényes örökségünk eladása egyetlen tál lencséért. Sietve nősülni: a jövő boldogság megőlése. Gazdagságért: aljasság. Fiatalnak időssel és viszont: kufárkodás. Házasság két öreg közt: ártatlan tréfa, vagy a barátságoknak mosolygó torzképe.

VII. Ha egy-egy zaklató kérőtől bajos szabadulni, azt kell mondani neki: *nem megyek férjhez soha*. Természetesen ez a mondás csak annyit jelent: *nem, megyek férjhez önhöz*. Ha pedig még sem tud lemondani s forgópisztolyt emleget, nem kell megijedni, majd kifacsarja az elbúsult lovag kezéből az az édes, feledtető idő. Különbösen is ünnepélyesen biztosítom az ijedőseket, hogy a mutogatott revolver *nincs megtöltve* sohasem.

VIII. Ha pedig nagyon szerencsétlennek érzi magát akár a férfi, akár a nő, mert számításában csalódott, szolgáljon vigasztalással, hogy *ha nem bírhatja azt, a kit szeret, szeretheti jóakaratával azt, a kit nem bír*.

Minden oly frigyben, mely *okos, tisztult s mindvégig biztosított, kölcsönös szeretet nélkül*

létesült: érdek a násznagy, önzés az ara, erkölcsi tartalomhiány a vőfély, a menyegzős kíséretben ott a hét fő bűn családotól. És így történhetik, hogy olykor pár heti nászút után egymásból kiábrándulva térnek vissza s érdekes válópörnek szolgálnak anyagul. Semmi-
ben sem egyeznek és mindenben különböznek, boldogságuk csak olyan múlt, mint a mytologia, mely jelen nem volt soha. Ilyeneknek nincs joguk, szemrehányó pillantással az égre, kérdezni: *ah, mit jelentenek az így össze-visszahány t-vetétt emberi sorsok, tört szívek? Hová igyekeznek, miért ilyenek?*

Légy boldog.

Vajha lelke volna a tapasztalásnak s megemlékeznék a tenger könyréről, melybe került.

III.

Az otthon költészete és művészete.

*Hol a boldogság mostanában?
Barátságos, meleg szobában.*

PETŐFI.

MADÁR fészében dalol legszebben. Kinek otthona nincs, annak hideg az egész világ. Kinek van: egyik szeme akkor is nevet, mikor a másik sír. Az agglegény hosszan, mélyen tekint az előtte álló pohár tartalmába s úgy tetszik neki, mintha még a bornak mindegyik gyöngye is egy-egy könycseppé változnék. Kedvre hangoló szó az *igen*, pusztító és hatalmas a *nem*, de legtartalmasabb ez: *otthon*. Boldogító melegére, az élet nagy ellentéteinek, visszásságainak, aránytalanságainak kiegyenlítéséül, mindenki számolhat.

Része lehet benne a földművesnek, ki ekéjével, a szárnyasok helyeslő dalolása mellett

s az ég lemosolygó kékjében hasogatja fel az öreg anyaföld áldásos kebelét s hinti belé a májusi permeteg s a jövő, bő aratás reményében a magyar acélos búzát. És csodálatos, a boldogság, elégedettség éppen a föld fiainál ver legkönnyebben tanyát, de természetesen *itt* és *így*, mert becsületes szívek apró óhajai igényeket nem ismernek.

Az iparos kérges keze is megpuhul, midőn szombaton este kezetszorít hitvesével, vagy gyermekét simogatja, feledve a kis munkást agyonnyomó világszörnyeteg telhetetlenségét, irigységét, a gyáripart.

Kiderül a hivatalnok, irományok közül előbontakozott, szeme is s nem sajnálja az unalmas, egyhangú munkát, ha otthonában nincs hiány, e gondolatban a lelketlen munka szárnyakat ölt.

A politikus engedékenységre hangolódik tűzhelyén, eszméi határozottabb alakot öltének s látása tisztul az otthon sugalló melegével tekintve a külső világ forrongó politikai zúrébe.

Az államférfi erőinek kimerülését otthonában pótolja.

A tudós sarokba vágva tollat s becsapva könyvét, látja, hogy minden titok ezer új

titoknak forrása s a teljes megvilágosodás fölé valami áthatolhatatlan köd borul, az ész végessége: szigorú, összeráncolt homloka *otthon* elsimul, belátja, hogy csak azt tudhatjuk, hogy semmit sem tudunk; hogy a jelenlegi élet csupán pillanat és csakis a jelenlegi pillanat az élet — s *mosolyog*.

A kimerülő művész és költő *otthon* nyer ihletet. Innen van, hogy alkotásuk, énekük akkor legbájosabb, midőn az otthon költészetének mozzanatai játszanak belé. Példák: Arany: *Családi kör*; Burns Róbert: *Szombat este a kunyhóban*.

Micsoda vigasztaló körfogása a Gondviselésnek, hogy míg a névtelenség szerencsében részesülő, vagy szerencsétlenségére kárhozott egyszerű emberek egész kicsinyített világot bírnak otthonukban, addig a nyilvánosság porondján dulakodó, vagy irányító, bármily fajtájú jelességek: a piciny tűzhelyre menekülve keresik és találják meg önmagukat — szeretteikben.

Az otthon megteremtésének eszköze *a házasság*.

Föltéve, hogy a frigy nem érdekből szövődött s *a felek jelleme*, ama természeti s

nyilvánulási különbözet mellett, melyen a nőiség és a férfiúság alapszik, *lényegileg összevág*: még ez esetben is *otthon csak úgy leszünk otthon, ha állandó vendégünk Jézus*.

Volt egy család.

Ócska bútorai közt, melyek szebb multat sajogva, korhadoznak, legkedvesebb ereklyéje: a fekete vas-feszület. — A kegyelet régi tárgya; szabadságharcunk véres jeleneteiben is szerepelt egy ízben. A családfő e jellel tartóztatta fel háza népére törő, vérengző tömeget. A kis hivatalnok sokszor hurcolkodik. Az új-új lakásba egyetlen bútordarab nem került addig, míg a kedves vas-feszület ott nem függött biztatólag a falon. Mily kicsiség és mennyi tartalom; minő megható jele a férfias hitnek. Ő már porladozik, de sírján virág nő, a hála és emlékezés virága s minden gyermeke, ha nem is boldog, de boldogtalan sem, mert szépen örökölték: *hisznek*.

Ha az Úr nem őrzi a várost, hiába őrzik; ha az Úr nem építi a házat, hiába fáradnak emelői. Háromezeréves dal ez.

Az imádságos egyetértés felezi a bánatot, kettőzi az örömet; megteremti az önfeláldozást, mely nem ismeri a teljes remény telenség-

get, *tudván*, hogy félig árnyban, félig verőfényben kell átvándorolnunk az életen s *mindig úgy volt a világi élet: egyszer fázott, más-szor lánggal égett*; hogy a boldogság csak keskeny aranycsík az élet fekete szövetén. Ez imádságos egyetértésben mindig lelünk fényt a sötét fátyol mögött s időszaki fájdalmaink csak arra lesznek jó, hogy pótolják a szeretet hiányait; mert bizony az elégedettség, öröm egy-egy gyöngyszemét a keserőségek mély-séges tengeréből kell előhoznunk. Ez imádsá-gos. egyetértés nem osztja a házasságot mézes és mézetlen hetekre. Hisz, *a nappal és élet boldogsága nem áll egyes vakító fénysugarakból és villámokból, hanem egyenlő, nyájas derült-ségből s ezen változatlan, nyugodt világosság-ban, legyen az bárcsak holdfény, vagy derengés, éli a szív legszebb idejét, nyílnak a boldogság gyöngéd virágai.* (Jean Paul.)

Mivel szeretjük önmagunkat, észre sem vesszük, hogy öregsünk, szívünk verése hal-kul, értelmünk hanyatlik; így, a kik szeretik egymást, sem veszik észre, hogy öregsze-nek, mert együttkorosodnak. Szép tanúsága ez annak, hogy a lelkek vonzódtak, mely ragasz-kodásnak idővel csak szenvedélyes tüze ham-

vadt el, míg egyenletes, szelíd melege megmaradt, megaranyozva az ezüstös fürtöket. Unalom sincs itt, mert új és új szépségeket fődöznek fel egymásban a körülmények váltakozó, alakító sodrában. Viszonyuk: ó-bor, minél régibb, annál zamatosabb, becsesebb. Ki tudják aknázni az élet apró örömeit, a nagy izgalmak nem bágyasztják őket, mert mérséklet a szabályozó fék. *Sem nem parancsolnak, sem nem engedelmeskednek*, mert a férfi sem felsőbb, sem alsóbbrendűnek nem tartja magát nejenél és viszont. A férfi boldoggá teszi nejét, ez által önmagát és viszont.

Igaz, kanál nincs csördülés nélkül. Azonban az ilyen apró csete-paté levegőtisztító vihar; olyan, mint a válás, hogy ismét találkozzunk. A tengernek csak színe háborog, a mély az nyugodt.

Ezen imádságos egyetértés nélkül, hányszor rontja meg a szép kezdetet a szomorú folytatás s a végzetes vég. Akkor tudják meg a boldogság érkezését, midőn már eltűnt. Csöpp méz volt a serleg szélén, melynek számtanilag kiszámítható fogyta nyomán keserűi a tartalom és nő a fájdalom, megkezdődik az élőhaldoklás rettenetes folyamata; sír ez, melyet

magunk ásunk, keresztút, megváltó Golgota nélkül.

Vigasztalan szenvedés: együttélni és lélekben sohasem találkozni, a nőben gyűlölni az embert s a férfiban utálni az embert; ketten összeláncolva, egy fődél alatt és mégis egyedül sivatagban sorvadozni; utazni folyton négy fal közt és soha megpihenni s mikor a válás, halál útján bár, valóságos szabadulás.

Élet, mely nem táplálkozik, nem maradhat fön.

Az elragadtatás, bámulat, siker: a szerelem anyja. A nő szívét tehát hangulat hálózza be, nyeri meg, de csak jellemmel tarthatni meg.

Lássuk az okokat, melyek férfirésről összetörik az otthon költészetét, sőt pokollá teszik azt. A tisztázás kedvéért, leszállunk egész az iszapos mélyig.

I. A zsarnokság.

A függés törvénye egyike a világfentartó egyetemes erőknek. Nincs, a ki valakivel ne rendelkezék: a kézművesnek vannak legényei, a legények előtt reszket a pajkos inas; a hivatalnoknak vannak közegei, a legkisebb

is lezúgja a portást, a portás meg kidobja a bajos ügyben bebandukoló parasztot, a paraszt meg arculvágja tehetetlen dühében legényfiát. A vén diák azt követelné, hogy két krajcárért hat szivarkát hozzon a kicsi és így tovább-tovább. Csakugyan, *oly csillagok vagyunk, kik egymást kergetik.*

Mindez a zsarnokság kisebb-nagyobb jelensége. De legnyomorultabb az, melyet a férj gyakorol nejével szemben. Az erőnek aránytalan, küzdés nélkül való diadala ez a gyöngeség felett. Ostoba műveletét a törvény keze nem sújthatja, de bünteti a természet. A ki erőszakot vet, szarvakat arat. Az asszony elnémul. Micsoda szomorúság az, midőn kihal a csalit fülemüléje: ősz a tavaszban. A gyérülő szóval távozik a lélek is; csak a test marad a földél alatt. Magányos könyei szétroncsolják kedélyét. Ez a hallgatás hangos átok, bántóbb a bilincs zörgésénél. Ha pedig kitör és boszút szomjazva, fúriává lesz, akkor is a nő a vesztes. Akár a kő esik az üvegre, akár az üveg a kőre: mindig az üveg törik össze. Az ilyen harcban halál lappang.

A ki nem tud semmiben engedni s nem hatja át a méltányosság, nem termett kormány-

zásra. Az erőszaknak előbb-utóbb buknia kell, mert a helyes elvek s az igazság ereje hatalmasabb a legkөрmönfontabb s legrosszabb tulajdonságok szövetkezésénél. Ezen közéleti tapasztalat tanulsága tetőzve áll a család kis országára.

Persze, igen nagy szeretet kell ahhoz, hogy csekély bölcseséggel valaki újján forgathassa feleségét. A jóleső magunk-kibeszélését mindig nyugalom követi; miért nem hagyja hát a férj, hogy neje előadhassa kedve szerint álláspontját, érveit, óhajait? Az elkövetkező csendben nyomon fakad a belátás felesége részéről. Oly kérdésekben, melyekben az igent a nemtől hajszál választja el, hadd érvényesüljön az asszony akarata. A társadalmi életben annyi lényegi, leverő megaláztatásban van része. És ezek az apró kedves áldozatok forrasztják össze a szíveket legmélyebben. A nő oly hü és hálás, ha érzi, hogy számbaveszik, méltányolják.

II. *Az erőtlenség, határozatlanság, gyávaság.*

A test gyöngeségét elnézik. Elvégre, ha mindenki Góliát lenne, oly bolondos állapot volna ez, mint az a zenetársulat, mely csupa karmesterből állna; de *a jellem hitványságát*

erőtlenségét az asszony nem bocsátja meg soha.

Valóságos önkéntelen utálat bírja le, midőn kiábrándul. Rettenetes csalódás is, midőn a támaszt kereső hölgy szellőtől is hányódó nádhoz, szederindához erezi fűzve magát. Persze, a lézengő lovag nem veszi észre az asszony mérhetetlen megvetését, pedig mérhetetlen az, mert szánalommal párosul; de szánalma míg arra készíti, hogy úgy bánjon a nyögdelő gyermekkel, mint a csecsemővel: becézgesse, másfelől vajmi gyakran nem menti fel a kísértéstől, hogy *másban* ne csodálja, csodálván, ne keresse a jellem-hülye férfi helyett *a férfiút*.

Feledhetetlen az a jelenet, melynek tanúja voltam. Egyik neves követ kemény parlamenti ütközet után tért haza. A szellemi tusa tiszteletre méltó barázdái még ott mélyedtek pompás homlokán; neje e szavakkal futott elébe: *Óh, mily hatalmas vagy, ha legyőztek is, mily hatalmas vagy.* A kerevet szögletében ülő, sápadt, finom vendég-asszonyka szeme megvillant, aztán elborult, letörölte titkos könyvét. Felugrott, elfutott. Ismertem őket is. Tőkepénzes urának egyetlen szenvedélye volt, a *dominó*, egyetlen szava: *Mi az?* S ha olykor

fontolgatott, roppant habozás után azt dönté el, hogy nem dönt el semmit. Ennek az embernek nem feje, hanem fejei voltak, persze mind másé; azokkal gondolkodott.

III. *Gorombaság, izgága szeszélyesség.*

A durvaság oly biztos jegye a gyöngeségnek, mint a minő jellemző vonása az erőnek a nyugalom és kímélet.

A veszekedő férfi pedig öngyilkos és gyilkos. A családi élet vérkeringésének legfinomabb ereit metéli szét. A zsémbesség lehet finom és érdes, vágató és részletező. A duruzsoló férj mindig talál okot az alaptalan kötődésre. Eleme a villongás. Takarítanak: léghuzamról panasz-kodik; nem takarítanak: a tisztaságról tart leckét és por eszi kophatatlan torkát. Zongorázol: olajat cseppent fülébe, mert fáj; nem zongorázol: panaszkodik, hogy minek vette hát a zongorát. Zsúrokat adsz: sajogja a téaszámlát; nem adsz zsúrokat: a társas élet szükségéről elméletezik. Szóval, se szeri, se száma az ilyen lassan ölő méregnek.

A ragaszkodás egyik kedves ábrándja: vajha a szerető szívek egyszerre aludnának ki. Ha a családfa egyik gyökere elszáradt, a másiknak meg kell maradnia a lombokat táp-

lálására. így van ez jól. A kik nagyon vonzódnak egymáshoz, pedig a zsörtölődő felek is mélyen szerethetik egymást, az ilyeneknek, bármeddig éljenek együtt, oly rövid úgysis az a minő hosszú a szerencsétlennek. Az egyik kidülő felet a másik tíz körmével kaparná ki a sírból. Ezt megfontolva kitűnik, mily áldatlan, csak egyetlen óráját is megkeseríteni egymásnak. Különben a kibontakozást csakis nyugodt eszmecsere hozza meg. A civódásnak semmi haszna. A szenvedély szenvedélyt szül.

IV. Szellemtelenség.

A fizikai férfúsnál fönségesebb az értelemé.

A nő feledi férje kopaszságát, megszokja kemény modorát, elhanyagolt külsejében a takarékoság erényét fődözi fel, elnézi borféreg voltát; hisz van, ki mikor felkel boros hordó, mikor pedig lenyugszik egy hordó bor és mégis jó férj, családapa; utóvégre az italosság viszonylagos fogalom: ott kezdődik, a hol az ember felszívó, megbirkózó képessége végződik; egyik pár deci nedű miatt is beadja a kulcsot, másik a liter ellenére is józan legény a talpán; van asszony, ki annyira szeret, hogy

kész a tettlegességet simogatásnak, a szidalmat emlegetésnek képzelni; akad nő, ki ura félszégében, önfeledtségében a zseni ismerető jeleit tiszteli. Csak *párja butaságával nem békül ki egyetlen úrasszony sem*. Pirul miatta, midőn a legérdemlegesebb dolgokon így siklik keresztül: *hja, hja; az bizony; ilyen az élet; nagy dolog a háború; a körülmények, a körülmények*, azután néz sohasem látó halszemeivel vagy bambán mosolyog. Köszönöm szépen az ilyen együttélést.

V. Dologtalanság.

Egyetlen fáradság elviselhetetlen, melyet az unalom okoz.

Valamint minden gyönyört fájdalom előz meg, úgy az életet is csak munkás ember élvezheti.

Méltó a megvetésre az olyan here, ki helyett neje sűrög-forog, tusakodik a létért.

Milyen jó, hogy ezt a fordított világot eltakarja a pipafüst.

VI. Féltékenység.

A féltékenységet boncolni érdekes; de az elemzés haszna csak annyi, hogy a józan kedély előre fegyverkezik a baj ellen. Ezen betegség üdvtelenségének erős megokolása,

beláttatása is, csak olyan, mint az oltás himlő ellen: azért megkaphatni és nyomai el nem mosódnak többé.

A lelki gyötrelmet megértjük, átérezzük, részvétre gerjedünk; azonban a testi fájdalom nem hat meg, mert az egészségesnek fogalma sem lehet a kínról s fokozatairól; így, a féltékenységet, míg valaki nem féltékeny, elítéli, kineveti, de ha a kór kikezdi, ítélete elvesz, baja gyógyíthatatlan, mert soha meg nem okosítható.

A féltékeny külön világnézet rabjává esik, mely nem tűr ellenérveket. A legmakacsabb szenvedély ez. A tisztulás csak átmeneti, a megnyugvás csupán látszatos. A zavar újra és újra előtör.

A féltékenységnek már kiindulópontja is álokoskodás: *féltelek, mivel szeretlek; szeretlek, mivel féltelek*. Kiválóan e tételben igazolódik, hogy *a ki nagyon bizonyít, semmit sem bizonyít*.

Hisz, a féltékenység rideg, kérlelhetetlen önzés, merőben tagadása a másik fél egyéniségének, jogainak, a korlátlan zsarnokság uralmi formája a család kis államában; a szeretetnek csupán lázas rohamait érzi, nemes hevülete

nélkül. Viszont, a szeretet fölséges öntisztelete, ha a hitves-erényt csorbíthatatlannak, megközelíthetetlennek tartjuk.

A féltékenységre vagy van ok vagy nincs.

Ha a hölgyszívet a férfiú betölti: a féltékenység fölösleges gyötrelemszerzés; ha nem: az áldatlan ürbe tartalmat lehelni soha sem fog. Féltékenysége által óhajával éppen ellenkezőt ér el. Adatokkal szolgál méltatlanságának, gyengeségének bizonyításához. A szívnek csupán hangulata lévén és nem határozott törvénye, mint a gondolkodásnak: *érzést erőszakolni lehetetlen*. Ezt a hangulatot ébren, üdén tartani, fokozni, átmenő fogyatkozásait pótolni: a férfiújellem és kedély föladata.

A féltékenységtől különböző a férjnek érzéssel átítatott okossága, mely észrevétlenül, gyöngéden távolítja el az alkalmat, nehogy a szívek összhangja megzavarodjék.

Valamint a gyermek atyjánál, a tanítvány oktatójánál, úgy a feleség se ismerjen viszonylagosan nagyobb embert — uránál. Bizonyára, büszkén tekint férjére az asszony, ha az illető hivatali, társadalmi kötelességét betölti és hitvesét nem mellőzi.

A hölgyben a nőies báj, öntudatos méltóság

megsemmisülésének kezdete: az elhanyagolás s az ebből támadó unalom, vegyük még ide: csalódásának keservét, hogy a férfiban nem találta meg a férfiút.

Még két megjegyzést. Egyik a férjnek, másik a feleségnek szól.

Olyik asszonynak minden tisztelni való ember számára van mosolya, szíves szava, lekötelező figyelme; akad, ki szellemességénél fogva keresve-keresi az eszmecserét, megfelelő tartalmas fővel; harmadiknak szenvedélye a szórakozás, nem válogat, célja a kellemes óra; végül sokan elbizakodva szépségükben, utógondolat nélkül bár, de valósággal vadásszák előnyeik nyilvános elismerését. Ilyen apró, az egyéniségből folyó gyengeségekért jogtalan gyanúsítással, sértegetéssel kikezdeni az elevent, a lényeket: öreg hiba, mely szörnyen bűnhődik.

Különben, *a tapasztalat tanítása, hogy azok a szókimondó, forgolódó asszonyok erősebbek az igazi kísértéssel szemben, mintáz üvegház reszkető mimózái.* A nő szertelen szerénysége, félőssége mindig lelki gyengeség, szellemi korlátoltság jele. Ilyen kevésbé képes méltósága megóvására. Ez egy.

Tévedhet az asszony is. A férfias férj nem kíséri gyanúsító, kutató tekintettel neje lép-teit; nem indul fel, ha valaki tüntetőén adó-zik elismerésével hitvese bájának, kedvességének. A férjnek látszólagos közönye bánt némely asszonyt, pedig ez a fönséges nyugalom azt mondja: *feleségem szívét én töltöm be egészen*. Ez a másik.

A nő nem érti a vegytant, mégis kitűnő jellem- és kedélyvegyész; pompásan elemzi a könyvet, mosolyt, vallomást, kihámozza: mi az igaz, mi nem bennök.

Vajha, ne későn ismernék fel: a zsarnokot, gyávát, gorombát, szellemtelent, dologtalant, féltékenykedőt.

A hibás választás: élet, sőt éltek fölött dönt; az élet pedig egy, mint a halál s nem könyv, melyből javított, bővített kiadást lehet rendezni. A rossz s helytelenül hangolt húrt, ha megszakad, össze lehet kötni, de a régi hangot nem adja többé.

A férfi kezdetben mindig arany, később ezüst, azután réz, végre ólom. Minden kifejtja a benne rejlő csirát. Ha idejében ismeri meg

a nő s helyesen választott: legalább ezüstnél nem száll lejjebb a házasságkötés nagy börszóján s a nemes érc árfolyama nem hanyatlik a sírig.

Nő-résről nem azt mondom el, mimódon dülja fel otthona költészetét, de azt sejttem, Hogyan lesz tűzhelye boldog, tehát boldogító királynőjévé.

I. Legyen az asszony engedelkeny.

Rendelje alá magát férje mélyebb ítélete által megokolt óhajának, akaratának. Ily alázat felemel, viszont a férfiú szeretetének biztos tudata megnyugtathatja a kérdés fel nem fődözött részletei felől is. A nő, míg kér, úrnő, az erő ott hever a gyöngédség lábainál, mihelyt követel, hatalma szétporlik.

A szeretet nem áldozatot, csak lemondást kíván. Hisz, az engedelkenytelenségben fogant házi viszályban mindig a nő szenved legkiáltóbban. Azután, a szíveket piciny, kedves áldozatok forrasztják össze és kicsiségek hidegítik el, a nagy érdekekben úgyis némán egyetértenek. Ha összekülönböznek, ha mint az egyszeri magyar monda: *Most megy jól a beszéd, mert nem vág össze a szó.* Duzzogás,

örvényt örvény után vájó makacsság helyett némi higgadt kimagyarázással elvonul a fölleg.

Mint mindennek, úgy a feddésnek, felvilágosításnak is megvan a maga művészete, mely ösztönszerű tapintattal mérlegeli: a *mikor*-t, a *hol*-t a *mennyiben*-t, E részben eredeti félzségségeket tár fel az élet.

Bizonyos tisztviselőpár közt mindig a miatt van baj, hogy nincs meg idejében az ebéd.

Hát mit műveltél egész idáig? kérdi elkeseredve az éhező férj. Gondolkoztam, vág vissza a feleség.

A melyik asszony nem tud főzés közben is gondolkodni, az ne gondolkozzék, csak főzzön s nincs perpatvar.

De ők az ebéden kezdve, pár perc múlva kevésbbé áldották a papot, ki összeadta őket s mire a szegény ember vette kabátját, hogy hivatalába baktasson vissza, az óra kettőt ütött s ők háromszor bolygatták meg nyelvükkel nagymamáik nyugalmát a földben.

Más pár közt meg az volt az örökös botránykő, hogy a férjen mindig rajta volt már a kabát, midőn haját kefélte.

Azt mondhatom, hogy mindig a nő a vesz-

tes: a műveletlenek közt durva módon, a finomabb népnél finoman, de mindig Éva húzza a rövidebbet Ádámmal szemben.

Bizonyos úr, többé már nem szokatlan módon, éjfél után vetődött haza. A hölgy nem várta a napkeltét, a reggelt, midőn néma, sújtó tekintete is elég, hanem házsártosan neki-rontott:

— Szép, te korhely-király, jókor jöttél haza, itt csak egy óra van még.

— Szerény fizetésemből nem kívánhatod, hogy itt két óra legyen, felelt a gazda s elaludt.

Az eset ismétlődött, a roham szintén.

— Miért nem teszünk ki ketten süket-némát, én a süket, te a néma, sírt fel az öreg s visszament a kávéházba.

Tanulság: asszony te csak hallgass.

II. Mérhetetlen zavarok forrása, *ha az asszony nem őszinte.*

A hazugság nemcsak a művészetnek, de a családi boldogságnak is megölője. Elég egyetlen eset s elkezdik építeni a bizalmatlanság falát, mely vajmi sokszor dönthetetlenül nehe- zül az egymásnak teremtett két szív közé. Hópehelyekből csomósdik össze a lavina.

A mint titok lehetséges a felek közt: nem-

sokára a lelketlen, újongó, irigy piac zsákmánya a házas élet szentsége.

III. A nőnek azt monda a természet: légy szép, ha az vagy, okos, ha tudsz, de hogy tisztelt légy, föltétlenül szükséges, ennek a tiszteletnek alapja pedig a *szemérmetség*.

Számos hódolatra indító nyilvánulása van e piruló erénynek, nélküle olyan a hölgy, mint a pompás lepke, melynek szárnyaiból a színek kitörlődtek. Liliomos, frissen esett hó az asszony, úgy tart tovább, minél kevésbé éri annak a bizonyos felvilágosodottság, szabadgondolkodás napjának tűzése.

IV. Legyen *mélyen érző*, de nem *érzelgős*. Az érzelgősség visszaélés az érzéssel, az érzelem fonákja s mindig kicsinyeskedik.

Érzelem, érdemleges indulatok csak a szép, jó, igaz, nagy számára léteznek. Az érzelgés külsőségekben merül ki s látszaton alapszik. A női büszkeség göggé, a bájos naivság színleléssé, mesterkéltné modorossággá, az ifjúság józan, elfogulatlan világnézete beteges feszültséggé, képzelődéssé fajul nyomában. *Egész lényén a közvéleménytől való rettegés uralkodik*, ítélete nincs, innen az örök kérdés: mit szól ehhez a világ, ez nem illik és mégis megteszi,

hisz *a mit a világ nem tud, az nem történt meg*. Az érző-nő: tudatos, önlelke sugallatát követi, ihlete nem hagyja cserben. Az érzelgős regényhősének sorsa fölött könyeket ont, de a koldus megdermedhet tőle.

V. A franciának s angolnak remek szava van a hölgy legfontosabb kellékére. Amazé: *aimable*, emezé *lovely*, mindkettő szeretetre-méltóságot jelent. Legtalálhatóbb magyar meghatározó e fogalomra: *kedves*.

A kedves nő érdeklődik férje szakdolgai, szellemi élete iránt — tolakodás, kíváncsiskodás nélkül, ez által emeli a férfiú önérzetét, ihlete nagy dolgok eszméit önti férjébe, akaraterejét ép törekvésekre acélozza; a költő megértő nejeének szavalja el legszebb darabjait boldogan s neje szívéből veszi a babért.

A kedves nő a férfi szerzeményét, alkotásait fentartja. Egyetlen leiekké olvasztja hitveséét, gyermekeiét s az otthon veteményes kertjében ő a világító, melegítő elem. Nem olyan, mint a hold, mely akkor legfényesebb, midőn távol van urától, a királyi naptól. Minden sebre van balzsama. Minden szerencsétlenhez résztvevő szava. Látogatóit nem a legszebb, de a legbarátságosabb szobába telepíti *a nélkül*

hogy céltalan hódításokat tervelne. Társalogtatva társalog. Ez magas művészet s nagyfokú önzetlenség. A szerénytelen kérdést megismételgeti, hogy időt nyerjen. Elbűvöli az egész házat, cselédjét is magához bilincseli. Övé a helyes szólás és okos hallgatás kulcsa. Közeliében a rossz is jobbnak érzi magát. Nem kéreti zenei vagy más esetleges tehetségét. Nagyobb körben úgy irányítja az eszmecserét, hogy mindenkinek módja legyen legelőnyösb színben föltűnni. Fel tudja a fonalat venni, el ejteni, kettévágni a csomót. Érti a tréfát, mely a műveltség által szabályozott, korlátolt pajkosság.

Kedves nő nem lehet csúnya, sem idős, sem ostoba, sem gonosz, sem félszeg, sem élhetetlen. *Ő* benne teljesül a közmondás: *Kicsiny bölcsesség is kormányozhatja a világot.*

VI. Az ízlés: gyakorlati esztétika.

A szép érzetét a háztartás legaprósabb részleteibe is bevihetni; mindenbe lehet költészetet lehelni, ha szívünkben nem hiányzik az.

Nyilvánulhat a házberendezésben, öltözékben, de főleg a *tisztaságban*. Ez az úrasszony ékessége. Minden helyzetben gyakorolható. Emeli az otthon bensőségét, bájos váltópénze

a műveltségnek, gyámola az egészségnek. *Bizonyos fizikai erkölcsiség.*

A tenger félszegségből csupán a lakásberendezés ízléstelenségét emelem ki. Zig-zug szobák, tisztátalan konyha, anyagtalan éléstár, száz üres, befőttes üveggel; de *a szalon az seholsem hiányzik.* Mily hazugság. A szalon csak annyiban jogosult, amennyiben viszonylagos összhangban van és lehet a többi helyiséggel. Mellékesebb szobákban a középosztálynál kopott, törtlábú asztal, szék, düledező szekrény, de bezzeg *a szalonban* selymes, bársonyos, aranyozott berendezés, *olajnyomat, gipszszobrok*; a hová bútor nem telt, egy-két rémesen meredező, öles dudvakóró - csomó, pávatollakkal tűzdelve s ezt *Makart-csokor*-nak nevezik. Hamis ott minden, mint a *műpálma.*

Jó ízlés, jöjjön el a te uralmad; de előbb kell, hogy koronáját veszítse a nagyzás hóbortjának hatalma.

VII. A nő csak úgy egyenrangú fél férjével, ha osztozik vele a munkában.

A hölgy-munkakör más természetileg s a hivatásos foglalkozás is módosult az idővel.

A rohanó fejlődés mintha minden báját

elsöpörte volna néhai nagyasszonyaink házi életének.

Gyárilag, piacról s napról-napra élünk.

Mintha az emberek is mások volnának.

Zsúfolva lakunk s mégis oly távol egymástól.

Hajdan, mielőtt elindult az ekhós szekér, két hétig tapostak a kocsikasba szénát és végrendeletet készítettek, mégis *megkeresték a jó lelkek egymás udvarházát.*

Haj, más volt valaha a háztartás, mint Galgóczi Istvánnak, Barcsai Sándor szakácsának 1622-ből maradt kéziratosa szakácskönyvéből olvashatjuk.

Jellemzésül mulattató részletet idézek: *Az egész ökörnek megsütéséről. Erről is írnom kell egy kicsinyt, így jó Galgóci mester, azokért, kik nem tudják Mégis ugyanazon ökörnek megsütéséről írok egy keveset, a mint én régi, jámbor mesterektől hallottam. Valának egy úri menyegzőben negyven avagy ötven mesterek, dolgokat elvégezvén asztalhoz leültének vala, kezdenek az mesterség felől beszélgetni. Lőn ugyanazon ökör felől a szó közöttük, ki mint tudná elkészíteni ez dolgot. Monda az egyik, Mihály mester, a ki a nagy Bebelli sza-*

kacsa volt: én is láttam Primi Gábor menyegzőjén, hogy asztalmester süttött nála egy ökröt, a mely ökörbe csinált vala egy kövér juhot, az kövér juhban egy gyermekded borjút, az borjúbán egy kövér kappant. Mikor immár az ökör megsült, az kappant kivette és meglátta, ha a kappan megsült, tehát az ökör is megsült. Mondának a tömeg közül némelyek: meglehet, elméjeket hozzáköszörülvén, mert az ökörnek tagja nagy, sok sütést kíván, így belől az apróság is megsülhetett az ökörnek nagy hőségétől, mintha meleg kemencében lettek volna.

Jó Galgóci mester minden eledel készítésének előírását e szavakkal zárja: *Nagion jó.* Meghiszem azt, mert eleink csakugyan *nagion jól* éltek.

A régiek a szappanfőzés, gyertyaöntés, szövés-fonás prózai mesterségébe is öntöttek lelket. A sertésölés, káposzta-, kukorica-beta-karítás, aratás, szüret, ízfőzés és a többi: valóságos családi ünnepélyekké magasultak.

Most még szép, ha a *nagysága* maga néz ki a piacra, a parányi kosarat maroknyi cseléd cipeli utána; a szállító ez alatt megvitte haza a gőzkenyeret.

Sokan nem is főznek otthon, ha módjuk-

ban áll is. Micsoda a ház tűzhely nélkül? Csodahideg. Persze, így több idő jut az előnyös összeköttetések hajhászására, no meg a barátkozásra.

Szép az a haladás, a kor színvonalára való emelkedés, a gyakorlatiasság, de mindezzel járó önzés és verseny apránként az élet minden hímporát szélnek bocsátják.

VIII. Milyen is a nők barátkozása.

Mindenesetre kedves, hanem alig bír mélyebb alappal. Barátnőjét nem választja szabadon. Pedig a barát vagy barátnő *szabadon választott testvér*. E részben a hölgy férje után indul: két férfiú frigye, sokszor erkölcsi erőszak alapján, összekényszeríti az asszonyokat is. Minő mulatságos is az. Két nő először találkozik; soha sem látva azelőtt egymást: azon melegében tegeződnek, barátnői csókot, ölelést váltanak, még jó, ha nem zokognak.

Ha már a közfelfogás a *te-te* megszólításnak alakjához tartalmat kötött, nem árt ismételnem, hogy *a tegeződés azonos jellem, műveltség, élet- és korviszonyok híjával: jogcím az izléstelen érdességre s az aránytalan fél felülkerekedésére.*

Mondásnak elég csípős, de vajmi sokszor úgy esik, hogy *két nő barátsága összeesküvés bizonyos harmadik ellen.*

Kedélyek összeboronálásában, szétválasztásában, meddő társadalmi zavarok előidézéseben a *kávénénikék* mesternők. A kávénéniség előkelő rangjának nem föltétlen kelléke a tisztesebb kor. Fiatal is elérheti ezt a magas polcot. De akár zsenge, akár aggott ez a rémes hatalom, működésök derekasan összevág. Minden betegben bukott angyalt sejt, frigyeket bontogat, házasságot terve, ereje a mások gyöngesége, boldogsága a mások boldogtalansága, botránya, hogy nincs botrány. Valóságos élő szerkesztőség, lábrakapott napi lap: maga pergeti a vezércikkelyt, híreket, tárcát, díjtalanul apróhirdet.

Valóban, a nőknek nem volna annyi baja, ha oly keveset törődnének mások ügyeivel, mint a magokéval.

Salamon és Markalf-ről szóló, 1577-ből való ócska könyvben ez áll: *A hol az embereknek fülei vannak, ott pörlekedések is vannak. Ahol sok asszonynépek vannak, ott sok példabeszédek is vannak.*

Mondják, hát nem mindig egyforma a világ.

Csöppet se vegyék zokon, ha a húsharangok ügyködése miatt megkeserült férfi esetleg úgy vélekedik, hogy kissé idő előtt szüntették be a boszorkánypöröket.

IX. A szűkrefogott háztartás ellenére, a hitves és anya élete tenger, apró dologgal, kötelességgel szövődik át. Gyertya ő, mely maga elemésztődik, hogy másoknak világítson.

Leggyönyörűbb tiszte a *nevelés*.

Csakugyan, az anyák a jövő Magyarországot ringatják térdükön.

A nevelés művészetének irodalma immár könyvtárt tesz ki. Ám e tekintetben sajoghatjuk az igazságot leginkább, hogy *szürke minden elmélet*. Nevelni: könyvből nem tanulhatni meg.

Nem is vágok neki, még futólag sem ez örökké friss és öreg tételnek. Legyen kinek-kinek az ő hite, felfogása szerint. De a gyakorlati szemlélődés háladatos.

Eszményeink megválasztásában az egyéni ízlés és ítélet független. Szent Ágostont és Buonaparte Napóleont tisztelem a világ legnagyobb embereiül. Mindkettő fölségében osztozik anyjuk, amannál Szent Monika, utób-

binál Buonaparte Letícia. Larrey, báró, *Institut de France* tagja így ítéli meg, a hadverő lángész anyjáról szóló művében, e hölgyet: *Napóleonnak nagygyá kellett lennie, mert anyja is nagy volt.* Az anyacsászárnő hőslelkű nő, ki előbb sanyarú sorsát, majd háza bukását vértanúi megnyugvással fogadja. *A Szent Szűz oltalma alatt, úgymond, kinek Napóleonomat felajánlottam, semmitől sem féltem.* A fiú anyjának mély, vallásos meggyőződését is örökölte. A politika s kábító sikerei elnyomták ugyan hitét, de Szent Ilona szigetén egész hevével tört az felszínre e kiáltásában: *Szükségem volt a hitre és hittem. Igen, mindent hiszek, mit lelkiatyám hisz.*

Tény, hogy *kiváló férfiúnak kiváló anyja volt rendszerint.*

Nemzeti szerencsétlenségünk, hogy irodalmi nagyságaink jobbadán ifjú korukban haltak el. Annak az általános történelmi tapasztalatnak is eléggé éreztük nyomasztó súlyát, hogy *a nagy atyának csaknem rendszerint törpe a fia.* A történelmi távlattól eltekintve, az egyetemes társadalmi s politikai élet eléggé igazolja e leverő tényt.

A jelesség nemzedékre legritkábban szár-

mazik át, mintha az utódokon akarná megtakarítani a Gondviselés, mit pazar kézzel nyújtott a családfőnek.

A szellemi átöröklés tana egyszerűen képzelenség. Nem olyan a lélek, mint a nemesi korona. A szellemnek a leszármazóban való megszakadását sokan a *nevelés miként-jével* hozzák összefüggésbe. Tetszetős adalék, de hányszor tapasztaljuk, hogy ugyanazon nevelési rendszer, ugyanazon családban még kedélyileg is másképpen hat a testvérekre, pedig a kedély csakugyan befolyásolható, míg a szellem lényegileg soha, sem hozzátenni, sem elvenni belőle nem lehet. A szellem csak csiszolható, mint a *meglevő* gyémánt s felruházható — szorgalom útján.

Arra is hivatkoznak, hogy *nem a nagy emberek idézik elő a nagy időket, de a nagy idők teremtik a nagy embereket s így a kimagasló atyának fia éppen e kedvező körülményeket nélkülözi esetleg, hogy szintén kiemelkedhessek.*

Helyes.

Valóban, a legjelesebb tehetség sem kerülhet napfényre kellő *alkalom nélkül.*

Azonban ez a nagy igazság sem dönti meg

a tapasztalást, hogy jeles atyának kicsiny fiát ugyanazon kedvező körülmények sem növesztik meg; míg *a nagy szellem*, ha üdvös alkalom hiánya elválná is a megjelölt, hogy úgy mondjam, örökletes irányban útját, *bizonyára kitörne, életjelt adna más részben*; annyi-
val is inkább, mert egy-egy kiváló atya tündöklő neve igen drága örökség, valóságos félsiker — előlegezve.

Hogy a szellemi átöröklés csorbáit is a nevelési rendszerrel kapcsolják össze, hatalmas bizonyíték *a házi nevelés fontossága mellett*.

A leányok házi nevelésének számos sebéről beszéljen régi ajk.

Faludi, a múlt század elejéről való kellemetes író a *Nemes Asszony*-ban így elmélkedik kora nevelési irányának félszégsege felől:

A fiatal dámákat úgy nevelik az anyák, hogy gondját viselik testeknek; lelkekkel egy cseppet sem agganak.

Szólatlan gyermekségétől fogva hét egész esztendőig úgy bánnak véle, mintha csak mind azon test volna és semmi lélek nem mozgana a kisasszonyban. Tollazzák, hímezik, hízlalják;

mindent kezére s kedvére adnak; semmire sem tanítják, semmiről sem feddik, semmi büntető eszközzel nem ijegetik. Hol pedig itten észre kellene venni az anyáknak, hogy jóllehet a picin pupa még nincsen érett észszel, mindazonáltal vagon nyers érzékenység benne, a mellyre nézve, hol szépséges szóval s kedves ajándékokkal, hol fenyegetéssel minden illendőségre s képes jó erkölcsre lehetne hajtogatni és szoktatni. — De a mint mondám: a mostani nem édes-anyák, e hét esztendők jártában ezzel nem agganak: hanem palotás módi pálca alatt nevelik: kézfüi kézre adják ápolgatásra, ölelgetésre, nyalják falják, öblökben rengetik, bársonyon nyugtatják, aranyba, bíborba takarják, a legkényesebb csemegékkal táplálják, azon közben a francia ABC-ét és mindenféle hívságot vernek kis fejébe. Mikor már csírázik és kiszínlik valami eszecske belőle, akkor sietve sietnek véle a mama belső kamarájába, egyenesen a tükör eleibe leckére: mint s hogy kellessék véle tanácskozni. Oktatják azután a toilette dolgában, mutatják a kendőzésnek eszközeit, mennyire legyen szabad nevelni az orcákon a pirost, hogy meg ne sokallják a szemek s mint kellessék elejét venni, hogy a veríték le ne mossza és el ne árulja a

vendégszint; mi vizekkel lehet frisen s gyengén tartani a testet.

Maga sem tagadja a fejér-nép, hogy legelső gondja s legutolsó célja legyen a szipség, kihez képest minden dáma kötelességének tartja, hogy érte legyen teljes igyekezettel, a természetet mesterséggel segítse, ha ez nem elég, erőltesse is; hogy idegen vizekkel mosódjon, hogy elejét vegye az arcagyalázó himlőknek, leegyenésítse a kiülő fokadékokat, kellő színben, tetsző gyengeségében tartsa nyomós időnkig kényes borit. — Ezeken a leckéken által kell menni akkor tájban a kis dámának, hol mikor ezer martyromságot szenved; mert irgalmatlanul csigázzak derekát, feszítik vállait, támasztják állat, furdalják füleit, reszelik fogait, tépik szemöldökét. Hogy meg ne hizzon, sanyarú böjtre fogják, kevés kenyeret és a riskásáról hígan leszűrt egy kevés levecskét adnak eleibe. Derekének mértéket szab az anyja és a szerint abroncsoztatja, akár vehessen lélekzetet s akár nem. Ekképen kínozzák kívül belül a donzellát, csak hogy tessék a világnak.

Felserdülvén, tánkra s muzsikára hajtják; mikor már annak rendi szerint csoszsa s ropja a menüettet és a kótabetűkön fel s alá tud

valamicskét danúlni; mikor megtanulta, mint pittyengeti ajakit a többi, mint hunyorit ide is, amoda is, mint haboz módiasan a legyezővel: víg örömét mutogatja az anyja, fenjen dicséri érette s biztatja, hogg böcsületet fog vallani a conversátióban. Mindazonáltal (úgy mond) még két bünt tapasztalok benned jó leányom: még vadocska vagy és igen szemérmes: a jeles udvari dáma nehezen pirul, nem változik színében, nem vonó gátja magát minden aprólékért, nem, minden árnyékra nézve pillant ijedelmesen.

Mondják, késem, hát van valami új a nap alatt?

Hányszor elevenül meg ez a másfélszázadnál avultabb festés. Az új kiadásban a lényeg ugyanaz, csupán a színezés választékosabb.

A *cifra nyomorúság* megdöbbenő arányokat ölt, a *nagyzás hóbortja* félelmes módon szedi áldozatait. Ez a két betegség, az egyenlőség kenetes szózatával a szájon, kihegyezi az osztálykülönbséget, feldúlja az *otthont*, sőt, éppen nem kicsinykedés a vád, gyönyörű nyelvünket sem kíméli.

Az ötvenes években az volt szokás, hogy az író olvasója hangulata megnyerésére műve

főlé iktatta: *igaz történet*. Nem hódítok annak kijelentésével: igaz-e, nem, a mire hivatkozom, hisz mindenki tudja, hogy idézetet ujjúnkból, szívni tiltja a tisztesség.

Bizonyos úrantól kérdik, részt vesz-e az összejövetelben.

Felelet:

— Ha az idő *lesz agréable*, az egészség *lesz passable*, a társaság *lesz convenable s petite* Helen nem lesz *malade*, akkor *eventuelle* ott leszünk.

Ennek fele sem tréfa.

Minél nemzetiebb, egyszerűen ízlésesebb nőnevelésünk: az otthon költészete annál zeneesebbé, művészete annál vonzóbbá nemesül.

A kedély nagyon rugalmas. Temérdek új és új benyomást, képzetet képes felszívni, áthasonítani, őrizni. De mikor megtelt, úgy tesz, mint a veszélyben forgó hajós: fölösleges terhét vízbe dobja.

Legyen bármily gazdag, túrhetetlenül tartalmas valakinek múltja, igyekezzék rombolás árán is feledni, áldozza fel barátait, kellemes óráit e különös szenvedélyének: egyet még

sem vethet a feledés tengerébe, egy dolog sohasem juthat a fölösleges hajóteher sorsára s ez: *az otthon emlékezete.*

A kinek nincs otthona s hívatott, képes megteremteni azt: *siessen.*

Ne legyen olyan, mint a kártyás, ki szenvedélyesen, loppal szemlélgetve a lapokat, kéjt talál abban, hogy később tudja meg változhatatlan sorsát.

A kinek pedig van otthona: becsülje meg s őrizze derekasan.

Mert hát:

*Hol a boldogság mostanában?
Barátságos meleg szobában.*

IV.

A vallás és a nő.

Stabat mater dolorosa . .

JACOONE-PERGOLESI.

RSADALMUNK zöme nem nagy barátja a komoly eszmecserének; hamar beleun égető kérdéseinek vitatásába. Sokat hallhatni az egyetemes közérzés idegességéről, a kedélyek fásultságáról, pusztító közönyéről is.

El kellene szomorodnunk, ha nem tudnók, hogy mégis csak van szív a kéreg mögött, szikra a hamu alatt.

Senki sem megközelíthetetlen és mindenkinek van időszaka, midőn nem fut önmagától. Mikor valami jóleső borongás lep meg és gyümölcsöző fájdalommal kérdezzük magunktól: *Ki vagy te bánat embere?* ily hangulatos percek számára szántam ezt a fejezetet.

*Igazi, becses nő vallás nélkül képzelhetetlen,
mint a gyémánt sem ragyogás híjával.*

Mi volt a nő Krisztus előtt és micsoda most is, hová a keresztény-művelődés még nem hatolhatott: bizonyítsák a kultúrtörténelem adatai.

I. Himalaya haláloscsendű, havas ormaitól délre terül el *India*.

Népe makacsul őrzi a szanszkrit kultúra hagyományait és görcsösen szorongatja kezében vallási tanainak foglatát, a *Vedá*-t.

Bánatos, komor törzs. Nem sokra becsüli az életet. Öngyilkosságig fajuló ábrándjait nem higgasztja az angol uralom hideg gyakorlatiassága.

Figyelmünket kiválólag *Manu* törvénykönyve köti le, melynek a házasságról szóló szabályaiból méltán következtethetni az ind nő társadalmi helyzetére.

A férfi lelkét a pokol bizonyos osztályából csak fia mentheti ki, bizonyos áldozat bemutatása által. Ezen meggyőződésből folyik minden férfiú kötelessége, hogy megházasodjék; ugyancsak innen magtalanság esetén a többnejűség szabadsága.

Csodálatos az ind nő hűsége, ragaszkodása férjéhez. De odaadásában mélyebb tartalom nincs; hisz a szerelemből kötött frigyét, a kasztrendszer oltalmára, a házasság alsóbbrendű módozatai közé sorolják.

Gyönyörű szállóigékük van: *A hol a nőt megszorítják, ott a tűzhely lángja mihamar kialszik.* Majd: *A női átok a háznak biztos romlása.*

De bizony csak zengő szavak ezek, mert törvényök a nőnek legszigorúbb, föltétlen alárendeltséget parancsol.

Az özvegy férj nősülhet, az ura-vesztett asszony nem mehet férjhez újból.

Ezen rideg szabályból fejlett (Kr. e. 400.) a szörnyű szokás, hogy az özvegy férje hullájával együtt elevenen égetteti meg magát a halotti máglyán. A *sati* borzasztó, a hagyomány erejéből táplálkozó tragikuma az ind nő hűségének.

Az angolok 1829-ben eltiltották, de halálvágyat csak a halál irthat ki.

II. *Kínaiak* a föld legudvariasabb népe. A legkisebb nyilvános vétséget a sárga ildomosság ellen negyven-nyolcvan botütéssel büntetnek — hivatalból.

Csak néhány példát az alakiaszkodásra.

Az egyenrangúak sem rontanak oly ajtóstól a házba, mint nálunk. A látogatót hordozható székekben cipelik az elfogadó-terem ajtajáig. Beküldi kisdéd névjegyét, melylyel bátran beboríthatni egy-egy szobaoldalt s éppen nagysága miatt hajtogatják össze spanyolfal módjára. A hétrétű hajlongások, egymás agyonköszöntésének micsoda áradata következik erre.

A kínai lapszerkesztőség papírkosara sem oly gúnyos, rideg, mint az európai újságnál. Ha valakinek cikkelye nem vált be, ilyformán adják tudtára: *Szomorodva értesítek, nagy férfiú, kiheverhetetlen szerencsétlenségünkről, én, a te rabszolgád, téged, ki drágább vagy apámnál, nagyapámnál, dédapámnál, hogy a sors megfosztott bennünket a boldogságtól: munkádat kiadhatni, mely mélyebb a Hoanghonál, ragyogóbb a napnál. Irigyeljük azt, ki kézhezkaparíthatja s fájlaljuk, hogy nem a mi révünkön kerülsz be a King-ting-ku-kin-tu su-cei khing-be.* (A régi és új kínai irodalom hatezer-százkilenc kötetből álló képes gyűjteménye.) A kínaiak édeskedésében nincs lélek, finomkodásuk nem a tiszta, kiforrott elvekből táplálkozó kedély gyümölcse.

A nőnek társadalmi helyzete megdöbbentően alacsony.

A házasság közvetítés útján jön létre.

A kínai sokszor csupán akkor ismeri meg feleségét, midőn már felesége.

A cifra menyasszonyt a násznép szállítja vőlegényéhez kulccsal zárt gyaloghintóban. A házasuló felnyitja a kellemetes dobozt s ha tartalma nem nyeri meg tetszését, egyszerűen ráfordítja a zárat s a beszüntetett arát, a nászajándék feláldozásával, visszaküldi szüleihöz. Ha ez a kudarc elvétve esik is meg, de lehetősége jellemző.

Kínában rendszerint az egynejűség dívik, de *a többnejűség is engedélyezett.*

A leánygyermek születésekor bánatos hallgatás vesz erőt a családon, mint oly sarj fölött, ki ki van zárva minden társadalmi tevékenységből, nyilvánosságból.

A gyermekkítétel tárgya jobbra nőmagzat.

Szerencse, kit ily állapotban a hittérítők megmentenek, vagy gyermektelen család fogad örökbe.

A többinek sorsa?

Peking minden városnegyedét bejárja reggelenként a szomorú, ismert ökrös szekér, hiva-

talból szedve fel a társadalom e büntelen bűnös csemetéit: az élők mögött becsapódnak az állami lelencházak kapui, a holtakat hatóságilag égetik el.

A kettős Amerika derekát előzőnlő kínai nők sülyedtségéről kétségbeejtő tudósítások szólnak; kaliforniai újságok szerint: *egy csapat kínai nő rosszabb a koleránál.*

III. Szálljunk a gúlák országának homályába.

Herodotos igen vidámnak festi az ó-kor fejlett kultúrájú *Egyiptomát*, hol a nők lehető tisztes társadalmi állást foglaltak el.

De itt is *a többnejűség* dívott, kivéve a pogány papok házasságát. Ám mint foszlik el a kutató tudomány visszaható rózsaszín fátyola, ha csak pillanatot töprengünk e dözsölő nép szokásánál. Nevezett görög történetíró adata szerint lakomáiknál fa-múmiát hordoztak körül e jelszóval: *Igyál és élvezz, míg hasonló sorsra nem jutsz.*

Micsoda erkölcs-világrendi zavar az is, hogy a Fáraók saját nővéreikkel keltek egybe, ily okadással: *csak királyi nővér méltó királyi hitvesnek.*

IV. Örök tisztelet a klasszikus görög nép-

nek. A szép és igaz fogalmával ajándékozta meg az emberi nemet. Bomlásában sem volt utálatos, mert mindig állt a Múzsák temploma.

De a hol a munkának, az egyénnek joga, becsé nem volt, miképpen lehetett volna a nőnek?

Az ó-görög nő korán ment férjhez. Gyermekkora játéktalan, virulása virágtalan, örömtelen volt. Két főerénye: a hűség, háziasság összes létcélját kimeríté.

Homeros *Penelope*-jának szövése-fonása-hímzése, ezer házigondja minden bámultsága mellett a boldogság minden hímpora nélkül volt.

Tovább.

A görög közfelfogás rútul megcsúfolta a létjogot, midőn megölhettek valakit, mielőtt született volna. Aristoteles e sötét bünt helyeselte, sőt törvényileg óhajta szentesíteni a népesedési mozgalom szabályozójául.

Még tovább.

Az erőtlenszülötteket elemésztették. Plató, Aristoteles eszményi, Likurgos, Solon tételes törvényei államcélyszerűségi indítékból helyeselték e szörnyű eljárást. Taygetos sziklája

némasága mellett is beszél s mindörökre jajszóval tiltakozik a klasszikus görög-kultúra tökéletessége ellen.

A görög nő börtönben született, élt, halt meg s *legiszonyúbb az otthon börtöne*. Minden nyilvánosságtól el volt zárva.

A tisztos görög nők e mostoha sorsával szemben mily megdöbbentő a kétes-hírű hetérák, Paris *demimonde*-jai ez ösanyjainak páratlan nyilvános szerepe, hódolata. A görög társadalom vezéreleme voltak. Rajongtak érettük.

Tisztesség árán szerzett nőuralom másutt is volt, de a közvélemény elítélte, hatalma ideiglenes. Ám, Hellász a *hetérák*-at századokon át a közvélemény által kiválóan kegyelt osztályul tekintette.

Aphrodite tisztelete, Solon kedvezése: valóságos, törvényes tisztelet mázával vonta be ez osztályt. A nagyok az ő szárnyaikon növekedtek: Praxiteles Phrynét mintázta, Apelles nemcsak lefesté Laist, de őrzöngött is érte. Glycera, a virágáros leány tette nagygyá ó-kor virágfestését. Pindaros, Simonides megéneklik őket. Xenofon leírja, mint siet s telepedik le a komoly Sokrates tanítványaival a szép Theodora pazar termeibe s mint oktatja fogá-

sokra, melyekkel a férfiak jóindulatát állandóvá teszi.

Szegény görög nők.

Hellász művészetének, bölcselmének ragyogása az utókor szemében csak nyomorultságukat világítja meg.

V. Igaz, a hódító *Róma* az ó-kori polgárosodás összes kincseit a helléneknek foglyul ejtett kezéből kapta, de *remek joga önállóan fejlődött*.

Házasság-jogában nagyszerű elvek gondoskodnak a nőről. Kétféle frigyről szólj: a római polgárok egybekeléséről egyenrangú felek között (*matrimonium civile*), és az úgynevezett rangon alóli házasságról (*matrimonium juris gentium*), mely a mai morgantikus házasságnak felel meg. Mindkettő tisztos, törvényes összeköttetés volt, de míg az előző: név-, rang-, örökjoggal járt, az utóbbi mindez előnyöket nélkülözte.

A római nők társadalmi állását ne a szép elmélet szerint Ítéljük meg, különben ebben is volt sötét pont, ha ugyanis nős férfi leányt tett megszólás, jogos elítélés tárgyává, ez nem volt törvényes hűtlenség, csupán ha más aszszonyával osztotta meg szívét.

A pogány kultúrának minden előkelősége mellett is erkölcsi tartalomhiányára rettenetes bizonyosság az az észbontó ellentét, mely az elmélet és gyakorlat közt volt.

Mestere e hamisságnak bölcs *Seneka*. Magasztalja az erényt és neveltjét, Néró császárt megrontja. Kikel a vagyonhalmozás ellen s maga harmincmillió sestertiust gyűjt s uzsoráival forrongásba ejti Britaniát. Ostromolja a fényűzést s birtokában ötszáz cédrusfa-asztal van elefántcsont-lábakkal. Korholja a hízelgést: inkább sérteni akar igazmondás, mint tetszést aratni hízelgés által és Néróról így ír: *Érdemmel dicsekedhetett, minővel egyetlen császár sem ártatlansággal s még Augustus korát is felülmúlta.*

Ezek után mosolylyal forgatjuk könyveit: a haragról, a vigasztalásról, a lélek nyugalmaról, az élet rövidegéről, a bölcs állhatatosságáról, a kegyességről, a jótéteményekről.

A még bölcsebb *Cato*, ki jó csomó aranymondással gyönyörködteti az utó-kort, jelen van Flora istennő tiszteletére adott pajkos, ízetlen játékokon.

Tacitus és *Dionisius* szörnyű rajzát adják

Róma feslettségének s a nők leverő társadalmi helyzetének.

Csak pár kínos adatot, a rabnők seregét nem is részletezve.

Cato nejét áldott állapotban, midőn a nő legközelebb áll Istenéhez, mert a teremtés munkájában osztozik, átengedi *Hortensius*nak. Ez nemsokára meghal. Az általános örökös *Marcia* lesz s *Hortensius* fiának megrövidítésével *Cato* visszaveszi nejét.

Cicero elvál *Terentiától* s nőül veszi gyámleányát *Publiliát*.

Agrippa tó partján díszlő, áttetsző palotákban *Tigellinus* lakomáin neves, tisztos nőknek díztelenül kellett sorakozniuk a tisztességtelenekkel szemben. Szórakozásaik kiegészítőjéül a zene, bor, gyönyör társaságában mindig ott csattogtatta fekete szárnyait a halál angyala. Az embervért szürcsölő vadak látványától a haldokló gladiátor végvonaglásához siettek.

Minő nép volt ez, kiált fel Chateaubriand, mely így megbecsteleníté a születést és halált s a természet két nagy titkát színpadra hurcolván: egyetlen csapásra gyalázta meg Istennek egész munkáját.

VI. Ellentétben Nyugottal a keleti ember fölötte kedveli a temetőt.

Konstantinápolyban az *édes víz* ligetében, de leginkább a nagy temetők ciprusos, tamarindos, rózsza- és jázminbokros berkeiben csapatostól forgolódnak a *háremlik* (nő-lakosztály) szomorú, mélyen lefátyolozott lakói: a török nők, kik fölött a *szelamlík* (férfi-lakosztály) ura föltétlen zsarnok.

A *Korán* szerint a többnejűség intézménye jogszerű. S bár az arab példaszó szerint: *Sok nő: sok költség, sok boszúság*, mégis Mahomed próféta négy törvényes feleséget engedélyez, e mellett annyi rabnőt tarthat a mozlím, mennyire pénze van.

Legvisszataszítóbb, hogy a *Korán* negyedik szakasza valósággal törvényes formát ad a rabnő-tartásnak, noha az új Törökország papíron eltörölte a rabszolgaságot.

Az árvák vagyonát, úgymond szent könyvjük, ne adjátok a saját gyermekeitek javára. Ha féltek, hogy az árvák iránt nem lehetnétek igazságosak, úgy ne vegyetek többet, mint egy, két, három vagy legfeljebb négy feleséget, legjobb belátástok szerint. Ha azonban még így is félnétek, hogy az árvák iránt nem lehet-

nétek igazságosak, ne vegyetek csak egyetlen feleséget, vagy éljetez rabnőitekkel, kiket szerztetek.

A török házasság egyszerű szerződés. A mennyiben pedig az üzleti oldal megkötése, tisztázása az első föltétel: közönséges vásárlás.

A frigy közvetítő, vekil útján jön létre.

A férj nejét hosszadalmas szertartások után csak egybekelés percében ismeri meg sokszor.

A török a nőt alsóbbrendű lénynek tartja, nem hasonló hozzá, lelke nincs: innen, hogy a családi élet minden erkölcsi tartalom nélkül van; a szigorú külsőségek, ha sejtetnek is szép alapvonásokat, de mindez valójában önzés.

Legiszonyúbb a válás könnyűsége, a kegyvesztett nőnek egyszerűen tudtára adják: mehet s ezzel a kötelék fölbomlott.

Csudálatos, eltérőleg a többi keleti néptől, a török nőről nem zeng az ének, nem tárgya a költészetnek. Azoknak emlékét, kik kivételesen nyilvánosan szerepeltek s az asszonyi ész furfangjával belemarkoltak az események folyásába, a helyzet alakulásába, egy-egy magános platánfás sír őrzi. Ilyen: Ailima, Gül-Behar (tavaszi rózsa), Hafıza, a kegyetlen Char-

rem (Roxolane), Kassebi szultánnők és Eszma sírja.

VII. Kelet-Ázsia rokonszenves sziget-birodalma *Japán*. Valóságos ázsiai Angolország. Hölgyeinek könnyen áll a mosoly; férfiai megnyerők s úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik narancs a másikhoz. Ez a föld megérdemli figyelmünket. Emberöltők haladását felülmúló rohamossággal igyekezik a művelődés európai színvonalára emelkedni. A kereszténység a meg-megújuló üldözés ellenére is terjed s aránylag nem lehet távol az idő, hogy művelődésébe fentartó lelket önt: az evangéliumnak általános, elfogadása által.

Ezen nagy fordulópontig bizony csak megalázott a nő helyzete Japánban, bár az 1871. és 1878. esztendőkből való újítások s az államformának 1891-ben alkotmányos császársággá fejlődése kedvezőleg alakították a százados hagyományok sorvasztó erejét a nővilágra nézve. Mindezen változás, noha a felvilágosodottság emelte a hölgnemet, az egyetemes erkölcsi, társadalmi viszonyokat lényegében alig érinté.

A japán család olyan, mint volt. Ömlengő, fordulatos szerelmi énekük, minő e bájos dal is:

*Ah, hívebb nálad az a szél,
Mely sivatagján szárnyra kél,
Inát bejárja s Arimat:
Tudom, hogy igaz ez a vád,
És mégis mindig elfeledtem
Feledni lángoló szerelmem!*

azt hitetné el, hogy szívük átlag tudatos, pedig a felek leggyakrabban akkor értesülnek a dolgról, midőn a vendégsereg egybe gyűlt az eljegyzésre.

Házasságuk tisztán magánügy.

Szertartásuk igen különös: a vőlegény és menyasszony közösen isznak a *saki*-val telt kétorrú kupából és egyben hitvesek.

Az erkölcsi tartalmat kizárja, hogy a házastársi hűség öre: az *önkéntes elrútítás*. A japán menyecske szemöldökét leborotválja, fogsorát sakival kevert vasreszeléssel feketére festi és holló-sötét ruhát ölt.

A többnejűség vígan lehetséges. A nőnek örökjoga legújabb keletű. A válás ennyiből áll: sétálj vissza anyádhoz.

Összegezve a művelődéstörténelem adatait, a pogány ó-világban s most is ott, hová az evangélium jogot s méltányosságot teremtő ereje még nem hathatott: a hölgy egyszerűen

eszköz, az érzéki gyönyörök tárgya. Az Aspa-ziák, Lucretiák, Kleopátrák szereplésében is ez az álláspont jut érvényre.

A nőnek homályban kellett maradnia.

A keresztény alaptól való távozás rosszabb pogányságot szül az elsónél, leverő igazolásul, hogy a lelkétől megvált kultúra magában nem józanítja a gondolkodást és nem tarthatja pórá-
zon a szív féktelen szenvedélyeit.

VIII. Példa Észak-Amerikában a *mormonok* felekezete, alaptételük a *többnejűség*, mely nem olyan, mint a világosságtól fosztott népek sötét hagyománya: ez tudatos visszaélés; a bebeszélés ellensúlyozhatatlan ereje azt eszközli, hogy maguk a nők akarattal dobják tömegesen áldozatul magokat csak egynek-egynek is.

A vallás a világ egyetlen részében sincs oly mély hatással a társadalmi életre, mint az Egyesült-Államokban. Kár, hogy a felekezet oly rengeteg.

A makacsul összetartó mormonok alapítója Smith Joe. Az üldözések elől Brigham Joungetelepíté őket a Sóstenger mellé 1847-ben, megalapítva Új-Jeruzsálemöket. Legnevezetesebb telepök Salt-Lake-City. Vallásuk az ó- és újszövetségi tanok képzelődéssel itatott zagy-

valéka. Jounng szerint a nők csak urok által jutnak a mennybe. Innen, hogy a férjhezmenetel főbenjáró dolog. Magának Jounngnak tizenöt-tizenhat neje volt s még számtalan, kiket nem is látott. A hajadon még halálos ágyán is férjhez *pecsételteti* magát, viszont alakilag halottat is választ a nő menyeyi férjül, mely esetben a boldogultat valamely mormon-apostol helyettesít.

Szervezetök ez: elnök és tizenkét apostol, kik vak engedelmességre számíthatnak, mert rajongó tisztelettel, törhetetlenül ragaszkodnak hitelveikhez.

A munka súlya a nőkre nehezedik.

Jólétben élnek, haladnak is, de a *nővérek* (mormon-nők) érzéketlenek, mindenről lemondó közönnyel, fásultan vonszolják a lét terhét, a keresztény otthon vidámsága nélkül.

Eredeti, hogy éppen a nők utasítják vissza a javukat célzó intézkedéseket. Utáh női 1876-ban huszónhétezer *nővér* aláírásával ellátott kérvényt nyújtottak be a kongresszushoz, a többnejűség ellen hozott törvény törlését kérve. Mint kijelentik: egyetlent sem kényszerítettek az aláírásra s tizenhét esztendőn alul senki sem csatlakozhatott e különös tüntetéshez.

IX. A mormonokkal ellentétes véglet a *shakerek* (reszketők) felekezete.

Városuk Hudson felső részének közelében levő Új-Libanon forrástól három mérföldnyire fekszik.

Alapítójuk Lee Anna, szegény, tudatlan leány, ki szerencsétlenül járt házasságával.

Főelvök: a *házasság gyűlölete*. Ádám bűne Éva nőülvéése. A nőtlenség az emberiség kihalását mozdítja elő.

Szomorú földjükön *senki sem születik*. A felekezet csatlakozás útján gyarapszik.

Utcáikon temetői csend. Különben szorgalmas, józan nép.

Vallásos gyülekezetökben a férfiak sápadtan, görnyedten ülnek; a nők őrjöngve futkároznak, elájulnak, hisztérikus rohamokba esnek, földre borulnak.

Rajongásuk szívós.

Gyógyíthatatlan had.

X. Mily kedvező a helyzete kezdettől az ó-zsidónőnek.

Egyenjogúsága gyönyörűen domborodik ki az ó-szövetségi Szentírásnak már első lapjain, a teremtést adva elő.

Isten alaprendelkezését a női méltóságra vonatkozólag Mózes tolmácsolja, ki a hitves elhagyását bizonyos alakiséghez, a válás levélhez (*libellus repudii*) kötvén, tételes támaszt nyújt az ó-zsidó nővilágnak.

A többnejűség kivételes állapot.

Henne-Am-Rhyn szerint: munkás részt vesznek a szellemi tevékenységben, mint próféta-nők, költőnők, királynék. Hatásuk átlépi a családi kört. Tettlegesen kapnak bele az események sodrába.

Csakugyan.

Ők övezik babérral a hősök homlokát.

Eszter fajszeretete, önfeláldozó fellépése, Judit honszerelme, vakmerő hősiessége, Ruth munkássága, bájoló egyszerűsége, Zsuzsanna erénye, Mikhol leleményessége ura megmentésében: nagyszerű előkészítői az eszménynek: a *keresztény nő*.

Valóban, ha megmérjük a történelem zsidónőit, könnyűeknek nem találjuk.

Végezetre tartottam fel a megindító akkordot.

Nő az, ki az Úr ígérete, a próféták lelken-dezése szerint: a kígyó fejét össze fogja törni.

A hölgynemre nézve, ezredévek szorongása után, Betlehemben gyúl ki az igazoló, elégtételt adó, vezérlő fény.

A nagy fordulat mindig meglepően a pillanat műve.

Jézus Krisztus a kísérletezés vajúdása nélkül magasztosítja fel a nőt, visszaadja neki a teremtés rendjéből folyó jogait, méltóságát.

A felszabadítás módját, útját Isten kérlelhetetlen határozottsága, igazságossága, bölcsősége jellemzik.

Elsőben megteremti a nőeszményt, ellentétekből szöve a legmagasabb összhangot.

A Boldogságos Szűz Máriában egyesíti a legvonzóbb erényt: a szüzességet s a legfőnsegebb méltóságot: az anyaságot.

Szüzesség és anyaság ugyanazon személyben: oly eszmény, melyet a törekvés, a pillanatról-pillanatra való tökéletesedés megközelíthet a nélkül, hogy megszűnnék mindörökre megközelíthetetlen magaslatul szolgálni.

Ennek az eszménynek gyümölcsöző tisztelete oly hatalmassá teheti gyermeke szíve fölött a nőt, minő Madách szülője volt.

A sztregovai, világfényt szóró bánatos remete, kinek a mélyet járó szomorúságban csak

azért volt része talán, hogy az egész teremtés nyögésének, az összes emberiség fájdalomának hangot adhasson, tudta: anyja mennyire aggódik egészsége miatt, melyet szelleme roskasztott le s loppal veti papírra ezen eléggé meg nem tisztelhető szavakat: *Félek, hogy anyám megtiltja a gondolkodást.*

Jézus Krisztus személyesen tereli kortársnőit a keresztény eszmény felé. Leereszkedik hozzájuk, eltársalog velük.

Tanítványai elbámulnak, a közvélemény a meglepetés moráját hallatja.

Mindez nem zavarja örök terveit.

Szikár határában Jákob kútjánál szóba áll a vizet merítő samariabeli nővel.

Ez az első asszony, kit komolyan vesznek.

Azután letörli a naimi özvegy könyeit.

Ne sírj, szól és visszaadja fiát.

Manapság is megismétlik a világ, barát-nők egy-egy fájdalmas anyának: *ne sírj*. Micsoda üres szó ez, ha nyomában nincs feltámadás az erkölcsi halálból.

Többször eltikkadva felkeresi a bethániai kedves *otthont*: Lázárt és nővéreit, Márthat és Máriát. Beszél, nem — értekezik e nőkkel.

A társadalomnak nyomorult, izgalmatlan pálcatorését a nő felett, mely a közös vétkes akarat minden súlyát: egyetlen, a gyöngébb félre hárítja, két megrázó, de mégis felemelő tény nyel töri meg.

A hitvány tömeg, melynek sem szíve, sem értelme, melyet mindig a lehangzatosabb szólam bódít meg, ejt eszközül, boldogtalan, megbotlott asszonyt vonzol Jeruzsálem templomába, hogy a furfang minden aljasságával jót mulassanak az eseten, mielőtt az áldozatot megköveznék.

Jézus véleményét akarják hallani.

A Megváltó szépséges halavány arca mintha a szokottnál is komolyabbá válnék. Nyugodtan jeleket ír a porba. Egyszerre fölveti szemét és szól: *A ki bűn nélkül vagyon köztetek, az vessen rá követ.*

A tömeg apránként elszállingózott.

A nagy izgalmat felváltó csendben csupán ketten állnak szemben: egyfelől az igazság és irgalom: Jézus, másfelől az ember, a bánat könyvével tisztuló bűnös: a nő.

— *Asszony, hol vannak, a kik vádoltak?
Senki sem ítélte el téged?*

— *Senki.*

— *Én sem ítéllek el. Eredj és többé ne vetkezzél.*

Csodálom, hogy olyan lángszellem, mint Hugo Viktor, védelmére kelvén az áldozatul esett nőnek, nem ezen bibliai helyből meríti ihletét, de gyöngé természetű hasonlathoz folyamodik: *ki tudja, úgymond, meddig remegett a tiszta harmatcsepp s erőlködött fönmaradni a levélszélén, mielőtt porba hullt és sárrá vált.*

Mária-Magdolnát már nem kényszerítik Jézus elé. Ő maga rohan utána s borul lábaihoz, elbűvölve Jézus jellemétől, tanításától.

Micsoda találkozás, mily forró könyvek, mily megbocsátás, minő megtérés.

Igazán, a hatás árja alatt csak szaggatott kiáltásokban tudunk kitörni, mint a gyermek. A kereszt tövénél már mutatkoznak Jézus művének, az igazi nőemancipációnak gyümölcsei. Boldogságos Szűz Mária, a másik Mária és Mária-Magdolna ott állnak a váltság eredeti jele alatt, csatlakozik hozzájuk a szeretett tanítvány, Szent János. A többi elszéledt.

A nő *halálos ragaszkodásának számtalanszor megelevenedő képe ez, mely megszégyeníti a tette gyáva, nagyhangú férfiaszkodást.*

Már csak pár perc van hátra és az ó-szövetség templomának kárpitja meghasad.

A világtörténelmi nagy forduló előtt a gyötrődő Jézus letekint a keresztről és pár szóval *megteremti a lovagiasságnak kínban fogant erényét*, mely átsugározza a középkort s mely a megvilágosodás új idejére, pusztá alakisággá süllyesztve, számadást kérő szemrehányással nehezül.

Hogy is lehet az igazi fénynek ellentétbe jutnia a fénynel? Mi gátolja összeolvadásukat?

Az Üdvözítő Szűz Máriához így szól, Szent Jánosra tekintve: *Asszony, íme, a te fiad.*

A kedvelt tanítványban az egész férfienemet a nőiség oltalmába ajánlotta. így vált a gyöngeség erővé, ez pedig az áldott, megbékítő *női befolyás*.

Viszont Szent Jánoshoz így: *íme, a te anyád.*

Ezen igékkel a nőnem nemes támaszt nyert a keresztény fér fi világban.

Gyönyörű végrendelet, mely nem: keshedő papírra íródott, de a keresztény közfelfogás kovászává vált.

A dolog érdemén nem változtat, hogy a forrás olyiknál feledésbe megy.

Az anya-fecske gondosságán, magzat-szereteten nem változtat az a tapasztalat, hogy a fiókok megfélemeznek a fészekről, melyben szárnyuk megnőtt.

Bár az is igaz, hogy a háladatlan önmaga vési homlokára ez ítéletet: *nem érdemeltem.*

A kereszt alatt nők tartottak ki.

A jutalom nem maradhatott el.

A feltámadás után *nőnek jelenik meg először Jézus.* A boldog választott: Mária-Magdolna.

Két kiáltás reszketteti meg az olajfás ligetet. Krisztusé: *Mária.* Máriáé: *Rabboni.*

Csak két megszólítás, de mennyi elragadtatás bennök.

Egész élettörténet forrongását érezzük.

A nőnem egyéni jogát, erkölcsi egyenrangúságát, a teremtés eredeti terveinek megfelelőleg, Jézus Krisztus szerezte vissza.

Ezen tisztos állapotot a házassági szerződésnek szentségi méltóságra való emelése által biztosította. Ezen szentségi szerződés és szerződéses szentség jegyeiül, támasztékául az egységet és fölbonthatatlanságot rendelte.

Nagy művét megkoronázta.

A nőnemet lényegileg emancipálta. A megvetett alapon a társadalmi továbbfejlés: az idő dolga s csak díszítgetés, bővítés a rendíthetetlen épületen.

*

A kedves nőnem hagyományos vallásossága több, mint hála: *kötelesség*. Több, mint kötelesség: *ösztönszerű létharc*, méltóságuk a kereszttel áll, vagy bukik. Több a létharcnál: *boldogságának keresése*. Több a keresésnél: *megtalálni azt*.

A vallástalan férfiú csak elszomorít, szánalmat kelt.

A vallástalan nő kétségbeejt.

Szépsége, műveltsége ellenére csak mosolygó rém ő.

Végünk volna, ha a vallásos érzés kihalna a női szívből; valamint a nevelés is lesújtóan hibás, ha tudatos hit s ebből fakadó erkölcsi érzés nem hatja át.

Imádkozó nő. Bilincselő jelenség. Királynő, ki koronáját nem vesztheti. Madár, mely *akkor is dalol, mikor törik alatta az ág, tudván, hogy szárnya van*. (Hugo V.)

Minő feleség. Keze nyomán a fekete kenyér is ízes lakomává változik.

Megfigyelés bizonyítja, hogy az örült, sikasztó, Öngyilkos férjek nevének számottevő percentje sohasem kapaszkodott *igazán* hitébe.

Vallásos hajadonon, feleségen, anyán, a halál sem vehet erőt: az emlékezés fonálán *rendelkező-szellemök* ott lebeg a bánatos tűzhelyen, mintegy igazolva egyik vonzó költői lélek túláradását:

*Mióta alszol, annyi év lejárt,
Erezlek mégis, mint a napsugárt,
Mely új tavaszkor nyájasan lesüt,
Verő szívet találva mindenütt.*

Az anya-szív-ről szóló ó-francia dallal Kis József művészi érzéke, erős és szép nyelve ajándékozták meg irodalmunkat.

Meséje képtelen, de nagyobb eszmét, igazságot költemény még alig fejezett ki.

Valami esze-vesztett legény az érzelem viszonzása nélkül bomlik, őrzöng egy asszonyért. A nő a meghallgatást vérfagyasztó föltételhez köti: ölje meg a fiú anyját, vegye ki szívét és hozza el *ölbéli kutyájának*. Az ifjú ráállt. Gyilkol, kiveszi a szívet és rohan a kegyetlenhez vele:

*Hát a mint vinné futva, iramodva,
— Hallga csak? hallga! —
Hát a mint vinné futva, iramodva,
Felbukik és a szív elgurul a porba.*

*És a mint gurul ... egyszer csak fenszóval
— Hallga csak, hallga! —*

*És a mint gurul ... egyszer csak fenszóval
Im hallja a legény, hogy a szív megszólal.*

Megszólal a szív, sírva, panaszosan

— Hallga csak, hallga! —

Megszólal a szív, sírva, panaszosan:

Jaj! — Nem ütötted meg magadat, fiam!

A borzalmas keret ellenére a megrázkodó lélek felkiált: így van, így, ilyen nagy minden anya.

Megokolthatatlan, még csak nem is magyarázható tévedés, hogy némely anya nem ragaszkodik fönségének alapjához és éltető-forrásához, a valláshoz.

Ezen hibája által nagyságából veszít.

Úgy van az, hogy szerencsétlenségünket azok tudják meg legkésőbb, midőn már gyógyíthatatlan a seb, a kik vér szerint legközelebb állnak hozzánk, vegyük még ide ezt a szeszélyes, furcsa felfogást: a rokonok arra jók, hogy tudjuk, baj esetén kikhez ne forduljunk.

Azt hiszem, egyedül a vallásos anya teheti lehetetlenné, hogy nemcsak végzetes, de legkisebb bizalmatlanság, titok se férközzék a szülő és gyermeke közé.

Egyetlen, a hitből fakadó könye elég, hogy eldobja e hazug álcát magzata: *hallgattam, mert kímélni akartam.*

Miért is vallástalan olyik nő?

Talán kedélye fásult meg az élet harcaiban?

Ez nem lehet.

Hisz a megpróbáltatás, szenvedés csupán a férfit törik le; a hölgyet mindez csak edzi: kifejti kötött erejét. Hány öngyilkos férj hagyja magára családját. Nincs eset, hogy *gyermekes* asszony kövesse férjét, élete tévedései folyamán maga-ásta sírjába. És hogy a romok fölött talpra áll a nő: ez a boldogtalan koporsójára a legszebb, de nem érdemelt koszorú.

Miért is vallástalan olyik nő?

Talán a tudomány vívmányai hozták zavarba?

E pontban feleljen Eötvös: *Ha a dolgok okait s kifejlődésök történetét ismerve, tapasztaljuk, hogy menetökre még sem gyakorolhatunk elég befolyást: csak akkor érezzük igazán gyöngeségünket s azért a tudomány, melyet hatalomnak nevezünk, inkább csak hatalmunk szűk korlátait ismerteti meg velünk. Baconok állítása, hogy a való tudomány Istenhez visszavezet, legalább annyiban igaz, hogy mentől*

messzebbre haladtunk a tudományban, annál inkább érezzük a hitnek szükségét. Majd: Éppen kitűnő embereknek szükséges a vallás leginkább, mert ők érzik igazán elménknék szűk korlátait. (Gondolatok.)

Különben, párhuzamba állítom *a tételes hit-től idegenkedő irányzatot* vallásunk szépségével.

Nem méltó hitelre az előbbi:

Mert nincs férfias ereje, meghajolni az érvek súlya előtt, melyeket a történelem nem ad, de valósággal ont elébe.

Mert az egészséges ész kacajára tagadja a titkoknak nemcsak létezését, de lehetőségét is. Mintha bizony a körülírás, a megfejthetetlenek más és bő lére eresztése megfejtés volna.

Mert azt hirdeti, hogy erkölcs lehetséges hit nélkül, hogy az ember képes a jóra magáért a jóért. Rút hazugság ez, mely sok ügyefogyott, cifrálkodásra törekvő elmét megront, gögössé tesz. Ha a földdel leszámolva, mindennek vége, ha nincsenek magasabb szempontok: miért járja valaki az erény útját, mely oly nehéz, mikor a polgári törvény által megközelíthetetlen ösvényeken halomra gyűjthetni bünt, mely *élni segít*.

Mert a gondolkodók botrányára visszamenőleg tiszteletlen a fejlődés törvénye iránt, melyet különben a jövőre nézve alaptalan elbizakodottsággal halálra kerget. Jelen, eléggé nem méltányolható művelődésünket úgy tárgyalja, mintha az a levegőből cseppent volna, mintha a magasztos eredményekhez a részéről megszólt múltnak semmi köze sem volna. A gyümölcsé az érdem, hogy gyümölcs? S nem a gyökérszék, törzs, ágrendszer, talaj-, légköri viszonyok, a nap világításának, melegének összeműködése folytán jött létre? Persze, a palota fényes termeiben dőzsölő nem gondol a földre mélyedő alapra, melynek biztonságát köszönheti.

Mert legnagyobb úttörői az áldatlan helyzetnek olykor önkéntelenül meglepően nyilatkoznak a vallás szépségéről, a hit szükségéről.

Például csak Voltaire rágalmainak sarában is értékes gyöngyöket találhatni, melyeket óriási szelleme a jobb érzés feltámadó perceiben ejtett el s melyek még kétségtelenebbé teszik, hogy e testbe öltözött gyalázatnak tor-kában valóságos fülemüle csattogott. Viszont, borzalmas haláltusája, gyötrelmében fogant

kiáltásai meggyőznek, hogy a tévedésben a *következetesség csak látszatos*. Kreiten: *Voltaire-ről* szóló kor- és jellemrajzához a bölcselő kimúlására vonatkozólag egész kis történetkritikai forrástárt csatol. Szavai tehát hitelesek. Mikor végső küzdelmében fojtott hangon azt mondja: *Uram, Jézus Krisztus. Uram, Jézus Krisztus*. Majd: *Érzem, hogy titkos kéz Isten ítélőszéke elé vonszol*, meghazudtolta múltját s rendszerét megfosztotta a halálig kötő logika törvényétől.

Mert mindazon igazán nagy író, költő, művész, bölcselő, politikus irataiban, kiknek emlékökhöz nem kell odacsatolni ezt a fönységüket zavaró: *de, azonban* szócskákat, komoly, megnyugtató nyilatkozatokat találhat az, kinek az igazság kevés s támasztékul tekintélyt keres.

Például Napoleon: *A világon csak három nagy hadvezér volt: Nagy Sándor, Július Caesar és én. Hadi tetteik ellenére Sándor és Caesar ma csupán iskolai feladat a tanulók szemében, de ki szereti őket? Ez az én sorsom is. Emlékem talán ötven-hatvan évig még él olyik vitéz szívében, de szeretni már nem fog senki. Egyetlen ember van, kit tizennyolc század óta szeretnek*

a földön, ez Jézus Krisztus. Montholon! emberek-ről szóltam, de Jézus nem volt ember.

Mert az élet legválságosabb, tanácstalanabb pillanataiban cserben hagy az a bizonyos bölcselem. Megmarad a szenvedés, de elveszi a vigasztalást.

Végezetre a jellemzett irányzat miatt nyögnek a kultúrvilágnak nevezett nagy betegs-zobában: az *egyén, család, társadalom*.

A mosoly, a látszat ne ejtsenek meg. Hisz, *hazudhatik az ember boldogságot is, mélyén sebeivel*. Olyan állapot ez, mint mikor erőszakoljuk a feledést, vagy a beteget a halál magvával mellében az enyhe éghajlat babér-
ligeteibe küldjük.

*

Szembeállításul csak pár vonást *a vallás szépségéről*.

Nemcsak lelkünkkel hangzik össze, de még testünkkel is, az egész természettel.

A kereszténység odasimul bensőnkhez, mintegy abból nő ki, összevágna-
nak teljesen. A vallás nem gát, iga, de olyan, mint a korlát a veszedelmes hegyi utakon, nem akaszt meg, csak a leszédüléstől óv s irányít lépteinkben. Kétoldalú szerződés az, egyfelől az ígérő szava-

tartó Úr, másfelől az igyekvő, nemes ember frigye. És *hogyan az emberek egymást szerethessék, kölcsönösen kell valami magasabbat szeretniük.*

Minő nagylelkűség.

Az egyház a félreértésért, kedvezőtlen hangulatért nagypénteki gyönyörű könyörgésével fizet: *Kedveseim, fohászkodjunk az Atya-Istenhez, hogy tisztítsa meg a világot minden tévedéstől, távolítsa el a betegséget, hárítsa el a nyomort, nyissa fel a börtönöket, oldja meg a bilincseket, adjon visszatérést az útrakelőknek, gyógyulást a betegeknek s a kik hajóznak, juszanak a boldogulás kikötőjébe.*

Szemben a társadalmi ítélőszék irgalmatlanságával *egyedül a vallásban lehetséges az újjászületés.*

Rettenetes visszaélése a közvélemény összemorzsoló hatalmának az úgynevezett *diszkvalifikáció.*

Méltó, hogy a hibás társadalmilag is bűnhődjék, de méltatlanság annyira sújtani, annyira növelni a nem gondolkodó és érző utca s köznyelv hatalmát, hogy lehetetlenné váljék ezen tapasztalás érvényesülése: *az igazságot tévelygés után forróbban öleljük.*

Míg a becsületbíróságban olyan is mer nyugodtan üldögelni, kinek nagy rovását csupán *ügyessége* palástolja, melylyel a jóhiszeműséget félrevezeti s késlelteti hasonló megsemmisítése okainak kipattanását; míg vezérelemek lehetnek, kikről jogosan suttognak; míg az ifjúság fokozatos komolyodás helyett képes: szabott fegyelem alá tartozó apró ügyeiből közdolgot csinálni és a közvéleményt izgatni; míg a boldogtalanná tett egyén azt hiszi, hogy az aránytalan okból vesztett becsület többé vissza nem szerezhető, más helyen talpra nem állhat s kétségbeesésében öngyilkossá válik: az úgynevezett *diszkvalifikáció* mindig vegyes érzést kelt és szertelensége utálatos.

Ha oly tökély volna a mérték, minőt a hazug látszat alkalmaz, akkor vegyük el az ember mellől a *gyarló* jelzöt.

A szenvedés tételét a vallás fejt fel vigasztalólag, megmagyarázván, hogy a szenvedés köztörvény, egyetlen nagyszerű valóság az életben, az igazi szeretet próbál csak ki igazán; a szenvedés az, mely feljebbemel a rögnél, valósággal mintázza, kőből vési ki, mint a szobrász, a jellemet s borostyán egyedül a meggyötört homlokot illeti.

Nem ismételhető elégszer Samassa mondanása: *Szenvedéseink, fájdalmaink ellen tartós vigasztalásunk kivétel nélkül: vallási. Midőn az emberek üldöznek, némi menedéket túl az embereken keresünk magunknak; midőn legkedvesebb reményeinket, az igazságot, szabadságot, hazánkat látjuk eltűnni, akkor abban találunk megnyugvást, hogy létezik valahol, ki nekünk be fogja tudni, hogy századunk ellenére hívek maradtunk az igazsághoz, szabadsághoz, hazánkhoz; midőn szeretett lény vesztén bánkódunk, akkor hidat verünk az örvény fölött s gondolatban átkelünk rajta; végre, midőn az élet kisiklik kezünkből, szárnyalunk más élet felé. A vallás lényegénél fogva hű társa, leleményes fáradhatatlan barátnője a szerencsétlenségnek.*

Tényleg ott van életünk minden mérföldjelzőjénél: *a kezdetnél, tetőzésnél, hanyatlásnál, végnél.*

*

A kereszténytelen irányzat s a vallás szépségének ez a párhuzama nem érdemleges, csupán nagyvonású keret. A sötétségben mennyi feketeség lehet még, viszont a tenger mélyén mennyi ki nem halászott gyöngy, a kiaknázhatatlan bányában mennyi nemes érc.

Ha akad nő, ki ennyire nem nyugszik meg, részvétre méltó, betegített lélek ő. Boldogtalan izgalmának okát ne lényén kívüleső tényezőkben, de *önmagában keresse*.

Hajdan Jézust, ma mintha elveit feszítenék meg.

Újra a kereszt súlya alatt görnyedve halad át a világon.

Hol vagy Veronika, hogy lelked selyemkendőjét nyújtsd oda verítéke törlésére?

Hol vagy Veronika?

Stabat mater dolorosa

Második Rész

AZ ÖRÖK EMBER.

I.

A gondolkodásról.

Gondolkodom, tehát vagyok.

DESCARTES.

REDETI, hogy éppen a leggyakorlatibb, legbecsesebb dolgok fogalmának egyetembe öntése jár nehézséggel. Talán a köztudatban megcáfolhatatlanul való szereplésük vonja el figyelmünket, hogy kifejezésükkel bíbelődjünk.

Különben, az értelem iskolázottságának próbaköve: a meghatározás.

A fogalomnak az egyetembe szövése: (genus proximum) könnyűség. Hanem elkülönítése szempontjából (ultima differentia) a szeg fejére ütni: nem mindig sikerül.

Innen a fogalomzavar.

Gondolatunk jegyei kapcsán egyéb eszmékkel néha a kibontakozhatatlanságig összebonnyolódik.

Legyünk tisztában elmefuttatásunk tárgyának fogalmával.

Felvetem a kérdést: mi a gondolkodás?

Sietek illetékesnek adni át a szót. Álljon elő a bölcselem és válaszoljon.

A tudományok királynője rokonszenves komolysággal így felel:

A gondolkodás valamely tárgynak tudatunkban való szereplése.

A gondolkodás értelmünk életnyilvánulása.

A gondolkodás szellemünk éberléte.

A gondolkodás bizonyos személylyel, tárggyal, eszme vagy érzéssel való elmei foglalkozás.

Elég. A bölcselem megtette kötelességét.

Már most tessék. Ki-ki választhat.

Mindegyik meghatározásban van *valami*, de nem *minden*. Az elméi feszített igyekvéssel nyúl a mélybe. És nyilván tapasztalja, hogy minél többet markol, annál kevesebbet fog. A fenéken mindenkor maradnak felőlelhetetlen arany szemek.

Hiába, a gondolkodás szintén azon jeles tényezők közül való, melyek mivolta elevenül lüktet, forr bensőnkben, de kimerítő szóbeli körülhatárolásuk: meddő kísérlet.

Az embert emberré a gondolkodás teszi.

Halljuk a gondolkodás nagymesterét, Pascalt. Elemének becséről nevezetes szavakban ömleng. *Hajlékony, gyöngé nád az ember, de gondolkodó nád.* A lángész önérzetes vallomása ez gyarlóságunkról és erőnkől egyben. Majd így veszi fel a fonalat Port-Royal csodálatos remetéje: *Minden emberi méltóságunkat a gondolkodás képezi; ez emel bennünket más teremtmények fölé, nem a térbeli nagyság és maradandóság.*

Hadd szóljon Kölcsey is, a kedves merengő: *Az, ki életében sokat érzeti és gondolkozott s érzeményeit és gondolatait nyom nélkül elröp-penni nem hagyta, oly kincset gyűjthetett magának, mely az élet minden szakában, a szerencse minden változásai közt gazdag táplálékot nyújt lelkének.*

Pompás ajánlólevél. Az embernek szinte széles kedve támad, hogy meleg kézszorítással illessük hidegnek tetsző barátunkat, — a gondolkodást.

Legaranyosabb, legfölségesebb piedesztálra mégis Descartes helyezte a gondolkodást. Igen egyszerűen. Ajka bizonyos apró mondatot hallatott, mely közönséges is, meg nagyszerű is

egyszerre. *Cogito, ergo sum. Gondolkodom, tehát vagyok.*

Ez a világhírű három szó a zsenieknek *tej*, másoknak *mélység*.

Két szempontból vizsgálhatom. Való élet csak a gondolkodóé. Ez az egyik. Ki létezik, szükségkép gondolkodik. Ez a másik.

Válasszuk az utóbbi természetes magyarázatot.

Csakugyan nincs ember gondolat nélkül.

Gondolkodik a csillagász, ki a tudatos elragadtatás bizonyos nemével figyeli a bolygók lejtését. Gondolkodik a föld fia, ki botjára támaszkodva, azon hitben veti égre szemét, hogy a menny aranszegekkel kivert halványkék szőnyegében gyönyörködik. Gondolkodik a gyermek, ki a hold mosolygó képében vágytól félig nyílt ajakkal keresi a hárfázó Szent Dávidot. És gondolkodik mindenki és gondolkodnak mindenütt,

Tovább egy lépéssel.

Ébren senki egyetlen pillanatig sincs gondolat nélkül.

Elmének gépében szüntelen sziporkázik a képzet-, fogalomalkotás, ítélet, következtetés munkája. Ez a bámulatos folyamat oly áta-

lános, oly megakadás nélkül való, hogy többen a tehetség s a köznapi szellem között csupán abban látnak választófalat, hogy az előző ki tudja fejezni eszméit, érzéseit, míg az utóbbi képtelen ugyanazon meglevő tartalom kiöntésére. Valóban, hány költői lelkület élheti át a gondolkodás, érzés minden gyönyörét, minden kínját — némán.

Tehát mindenki és mindenkor gondolkodik.

Mégis az unalomig közhelyek: te nem gondolkodói, ő nem gondolkodik; ti nem gondolkodtok, ők nem gondolkodnak.

Furcsa.

Igazán, nincs világosság árnyék, ismeret rejtély, lény talány, esemény gordiusi csomó nélkül.

Haj, — ha minden árnyéknak, rejtélynek, talánynak oly könnyedén végére járhatnánk, mint a miénknek, akkor a részvételre méltó Heine sohasem kesereg így:

*Óh szóljatok hát: mi az ember?
Honnan jő és hová megy?
S ki lakik ott a csillagok fölött?
Csak zúg a hulláin örök moraja,
Csak fú a szél, a felhőt kergető,
A csillagok csak fénylenek hideg
Egykedvűséggel — s egy bolond
Csak vár, csak vár a feleletre.*

(Kérdések.)

Mily őszinteség.

Hanem a tárgyra.

Mindenki és mindenkor gondolkodik.

Így, ha lehet szó: *nem gondolkodásról*, e vélt hiány a *helytelen gondolkodással* azonos.

Mi célt nem ér, az semmi, az valójában nem létezik. A téves, oktalan elmei működés nem üti meg fönséges hivatásának mértékét: tehát semmisnek tekinthető. A nyelvszokás igen egészséges alapon indult.

A rosszul gondolkodó csupán annyiban gondolkodik, a mennyiben a gondolkodás formáját, mechanizmusát teljesíti, míg lelkétől, törvényétől elfordul.

Noha egyébként igen főhet s főhetett a fő, de helytelenül.

A gondolkodás méltóságos nevét csakis azon észbeli mozgalom érdemli, mely a józan értelem örök törvényeinek alapján nyilvánul.

E szabályokra való ügynemvetés szüli a felületes, kapkodó, ellenmondásos lelkeket, kiknél nem jár gonddal a gondolat.

E szabályokra való ügynemvetéssel párosult rossz akarat szülte azt a rettenetes fogalomzavart, melyet csattanósan jellemez ez

a kiáltás: *Nevezzétek nevén a gyermeket. (Restituantur vera rebus vocabula.)*

A kísérletezés, hogy eszünk működését al-fától ómegáig a józan értelem elveihez szabjuk, hatalmas feladatot vet felszínre megoldásul.

Hangzik így: *Ismerd tenmagadat.*

Ezek; az igék aranyba metszve ragyogtak a delosi jósló homlokzatán. Aranyszavak aranybetűket érdemelnek.

Ha az embereket megakarod ismerni: ismerd meg az embert, az *én*-t.

A habzó elevenségű világ igaz színben akkor tárul eléd, ha kis világoddal eleve tisztában vagy.

Önmagunk megismerésének súlyos ára van: az önmagunkba való mélyedés; ennek pedig az önmagunkkal való bizalmas egyedüliség, magány a föltétele.

Sohasem békülök ki a gondolattal, hogy az emberek futnak önmaguktól s így irtóznak a magánytól, melyet Hugo Viktor *kéj*-nek nevez.

Az önmagunknak szentelt pár óra üdvös, hálás foglalkozás. Young szerint: *Ki önmagában nem olvas, mellőzi könyvtárának legbecsesebb könyvét.*

E fürkészés talán iszapot hoz fel a mélyből. Nem baj. Az iszapban akadnak majd aranszemcskék is: jellemednek esetleg homályosult, de pusztíthatatlanul természetes, jó hajlamai.

Félre a félelemmel. Pillants oda, hová legkevésbé szeretsz: önmagádba.

Az első tekintetet kövesse a második, ezt a harmadik, ezt a negyedik és így tovább — tovább.

A gondolkodásnak elsőben kelletlen, aztán mind kedvesebb percei önismerettel ajándékoznak meg.

Ki önmagát ismeri, sohasem kerül abba a drámai helyzetbe, hogy az eljátszott élet, halomradólt légvárak romjain keseregjen.

Azok az emberek, kiknek minden érdelemleges szavát, tettét bizonyos vezérelvekből magyarázhatod, higgyed nekem: mind keresztülestek az önmegismerés tisztítótüzen és mindvégig bámulatosán tisztában vannak az *én* porcikáival.

Ha az idő tapasztalatoddal ölelkező eszmélkedésed aranytárnájából kifejti számodra ez alkut nem ismerő *következetességet*, emelt fővel mondhatod: *gondolkodom*, — *mert gondolkoztam*.

Most a gondolkodó nem gondolkodás néhány gyakorlati esetével számolok be.

I. Ezt a szót *élet* talán azért hajtják halálra az emberek, hogy legyen *mit* okolni, midőn magunkon kívül nincs *kit* okolni.

*

Az utca faburkolatán a derék mentők kocsija robog.

Sietnek.

Valaki ismét eldobta magától az életet.

Ifjút hoznak átlőtt mellel.

Kihallik, a mint nyögi: *ez az utálatos élet.*

*

Az apa fejét kezére támasztja.

Fizetni kell, különben fölmondják a lakást.

De honnan?

A gondtalan gyermek-sereg zshivaja nem bírja elnyomni atyjuk sóhaját: *ez a nehéz élet.*

*

Éjfél után kettő.

Öt-hat fiatal ember ugyancsak konyakol még. Miért ne. Bál után jól esik.

És míg szivaruk füstje imbolyog, foszlik a fülledt levegőben, egyikök a közöny bántó hangján szól oda a többihez:

— Fiúk, *de bolond is ez az élet.*

A kertvégben csobogva lejt a csermely. A partszél trefelejcs-erdő szegélyezi. A szellő virágillatot visz és hoz. Minden mosolyog, éled, virul, örvend, mint az a kedves pár a lugas padján.

Nem rég, hogy egymáséi.

A hölgy tiszta tekintetével keresi ura szemepárját és boldogan suttozja:

— *De szép is ez élet.*

*

Melyiknek van a négy közül igaza?

Mindeniknek s egyiknek sem.

Az élet nem utálatos, nem nehéz, nem bolond, nem szép; egyszerűen olyan, a minővé tesszük. Visszhangunk. Rajta enmagunk tük-röződünk.

Míg a lejtő és esés tör vényeit, a felhajtott kő szabályait nem tanulmányozzuk; míg drámánknak eredőjét mindig idegenben s nem saját szívünkben keressük; míg az elismerést s boldogulást nem az érdemli, ki mások boldogításán fáradozott; míg lesz és szükséges: utcai és otthoni, ünnepélyes és hétköznapi ábrázat; míg. oly hiúk s kevésbé leszünk őszinték, hogy szép fogunk érdekében keser-vünkben is vidáman kacagunk: mindaddig

nem emelkedünk az élet eszméjének való magaslatára s nem szeretjük létezésünket úgy, mint a katona a csatatért, mint a földműves a barázdát, melybe verítékkal veti a magot, mint a vándor azt a hosszú, fáradtságos utat, mely időleges száműzetéséből hazavezérli.

II. A gondolkodás azoknál sem nyilvánul a józan értelem örök törvényeinek alapján, a kik nem a becsület lényegére törekszenek, mely életem összhangja az igazsággal, de külsőségekben merülnek el.

És ama mulatságos lovagoknak, kiknek sok esetben kiégett csontjukban nem annyira velő, mint inkább levegő járja a bolondját, csak ennyit: *a becsület nem vért kivan, de becsületességet.*

Sebünk gyógyulásának első feltétele az élet.

Igaz, a közvélemény sújtó hatalmasság, de mit százak megvetése, ha *enmagam előtt újjászülettem.*

III. Az sem gondolkodik, ki bevégzett, változhatatlan tények miatt szertelenül sajog.

Shakespeare *Othello*-ban így beszélteti a dózsét Brabantiohoz:

*Múlt bánaton búsulni annyi, mint
Szerezni a leélthez újra kint.
Ha kincsedet adáz sors vette el,
Erőt: nevetni türelemben lelj.
Kit megraboltak gonosz tolvajok,
Tolvaját lopja meg, ha mosolyog.
De önmagát kétszer rabolja meg,
Ki vesztésén mód nélkül kesereg.*

IV. Nem gondolkodik, ki azt hiszi, hogy ő
nélkülözhetetlen s megélhet társaság nélkül.

V. Nézem az utcát, ezt a medert, melyben
forr, kavarog az élet. Nézem az otthont, hol
a *póz* annyi szögreakasztott jelmeze függ s a
hol mindenki valóságában jelen meg. Belesek
a nyugtalan elmébe, a kesergő szívbe.

Mindenütt, mindenben az egymáson kereszt-
tül-kasul törtető embergomolyra ismerek, mely-
nek millió és millió paránya ugyanazon déli-
bábot kergeti, a *boldogságot*.

Csak útaik különböznek.

*

Jó a jólét, hatalmas a bírás. De *lélek nélkül*:
bosszúja, gúnya rettenetes.

Nem az ember bírja az anyagot, de az
anyag az embert.

Csak gyűjtsetek. Lesz, a ki szétszórja.

Van-e régibb mese a nevető örökösöknél?

Magasabb szempontja a boldogság-keresésnek: a *hatalom*.

Nem is rossz sütkérezni sugaraiban. Mikor az ember összerántja szemöldökét: százan is megrezegnek.

Ám mennyit kellett küzdenie valakinek, míg felkapaszkodott. Mennyit remegnie, hogy alábukik. Lemondani gyötrelmesebb, mint szerezni.

És míg a tölgyet rázza a vihar, a völgy ibolyájától búcsúzik legszívesebben a nap-sugár s talán a fülemüle éneki is néki szól.

*

Boldogít-e a *tudomány*?

Úgy szeretném mondani: *igen*, de mikor annyi nagy szellem meghasonlását, elégedetlenségét, maga-célját nem érő küzdelmeit szemléljük a múltban s jelenben, bizony eszünkbe jut Hugo Viktor lehangoló mondása. A mester *A nyomorultak*-ban utolérhetetlen színezéssel, érdekesítéssel adja a waterloói csatának rajzát s megjegyzi: *Mindez azért, hogy ma egyik paraszt így szóljon az utazóhoz: uram, adjon három frankot és ha akarja, megmagyarázom önnek a waterloói dolgot.*

Igaz, minden kibontakozás áldozatot kíván,

minden haladás útját egyéni romok jelölik s éppen az a nagy lelkek tragikumának kiegyenülése, hogy bár maguk elbuktak, de eszméjük diadalra jut: de a boldogság elvont fogalma csakis egyénhez kötve tárgyalható, összefüggésben vele csupán az egyed jöhet számba.

*

Talán a gyönyör?

Szórakozást, új izgalmakat a gyötört idegrendszernek.

Csak ne volna mindig *undor* és *üröm* a serleg fenekén.

Tehát egymáséi vagyunk.

Megérdemelték.

A fiú küzdött. A leány várt — sokáig.

Évre év gyűl. Ugyanazon szeretet lakik még mindig szívökben, mely kezdetben hintett arcukra rózsát. Csak lángját vesztette. Szelíd, egyenletes melegét nem. Minő baj, hogy a megélhetés gondjának szele egyre fű, erősödik.

Itt a gyermek.

Tapsol a házi kör.

A piciny lábak még nem érintették a föld sarát. Mikor megjelent, már nem volt

idegen. Rég élt apja gondolatában, anyja érzelmeiben.

Derült, nyájas, napsugaras a bölcső körül minden.

Ezt a darabot az égből minek is felhősítik el a kérdések: *mi lesz a gyermekből, méltó lesz-e atyja becsületes nevére, hátha porba hull minden fáradság?*

*

A földes gazda nyom még egy-kettőt az eke szarván. Olyan porhanyó a föld, vétek megszakítani a munkát. De hát a sötétséggel nem viaskodhatni.

Vontatva húzódik igájával haza.

A zsúpfödélű otthonban olyan kép várja, minőt Arany fest a *Családi kör*-ben.

*

Boldogság.

Mindenki téged hajszol.

Vágyad örvénynyé teszi a szívet, melybe behányhatni mindent, még sem mondja: elég; óceánná teszi a szívet, mely folyamokat nyél el nyomtalanul; máglyává teszi a szívet, minél több hasábot vetsz rá, annál hatalmasabban lobog.

Vágy vágyat kerget.

Boldogság, melyet mindenki sejt, kíván s
melyet senki sem bir, ki közelített meg mégis
leginkább a sok közül?

A föld fia.

Annak óhaja oly kevés, igénye alig s meg-
őrizte lelke hímporát.

Helyén van az esze.

VI. Végzetre tanulságos történetkével zá-
rom a nem gondolkodókról vett gyors-fény-
képek sorozatát.

Bizonyos család a dzsenti-faj egyik va-
gyonilag inaszakadt szála volt.

Összetörte őket a sors, melynek maguk
is kedélyesen segédkeztek. A vásár mindig
kettőn áll.

Az atya megadással viselte igáját. A hiva-
talban írogatott és porozta az ügycsomókat.
Nem így az anya, kinek igazi és műkönyeit,
búfalatjait öt leány osztotta meg.

Rettenetes, a mit ez a hölgykoszorú művelt.

Csicseregtek kék, zöld termekről, valami
kastélyról ott — a messze távolban s benne
arról a már kiállhatatlanná válott nagy-bácsi-
ról. Képzeljék, még csak nem is kötöttek,
hímeztek, pedig ennyi a legkevesebb, a mit a
hölgyvilág megtehet.

A pókhálós szoba roskatag bútorzata borongva várta az idő kegyelemdőfését.

E helyett kérők érkeztek.

Két tisztos kis-birtokos kezdte a két idősebb körül a gyepet taposni.

Ellenszegülésökre áldott atyjok így beszélt:

— Leányaim, kiket ti vártok, nem jönnek; a kik meg kopogtatnának, ti nem szívelitek.

Mi lesz ebből? *Ne válogassatok.*

Az öreg érvelését tönkretette a mama le-sújtó pillantása.

A dolog abbanmaradt.

És a kisasszonyok?

Szintén abbanmaradtak.

Addig-addig gitároztak, kenekedtek holdvilággal, míg apjok remegő kezéből valamelyik esős őszi délután örökre kihullott a toll. Meghült és meghalt.

Az abroncs szétpattant, a dongasor szerte-hullott. Ki erre, ki arra.

Még most is leánykodnak. A sok szép rózsza hullatja szirmait versenyt az idő vén fájával.

Gondolkodom, tehát vagyok.

A ki nem helyesen gondolkozik, az nem gondolkozik.

A ki nem gondolkozik, az nem létezik, legfeljebb tengődik.

A tengődés nem élet.

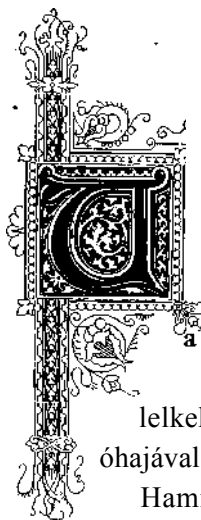

II.

A lélek értelmi és érzelmi működésének összefüggése.

*Ne higgy oly gondolatban,
melynek szíved ellenmond.*

*EÖTVÖS JÓZSEF, báró
anyjának leveleiből.*

GY járunk-kelünk, mintha lesza-
kadni készülő sziklatömbök csüg-
genének fejük fölött.

Mondhatatlan nyugtalanság
lelkekben, a megpúulás búsongó
óhajával.

Hamis a világ bora, rézzel elegyes ara-
nya, kívül piros, belül férges ajándéka.
Mindez nem volna olyan nagy baj, hogy
azt mondhassuk: rossz csillagok járnak.

Aránytalanabbul beteg a köz, semhogy
magyarázatul gyarlóságunk köpenyébe bur-
kolózhatónk.

*Meghibbant, kétségbeejtő átalánosságban,
a lélekösszhang: az elme és szív egysége.*

A remény és félelem, a kísérletezés és töprengés választó-útján ott áll az örök ember.

Tragikumának magyarázata ez:

Mindig többet akarunk, mint a mennyire képesek vagyunk. Tökéletest sohasem alkothattunk és gyakran erényünkből folyik egyszerűsmind hibánk is.

Csoda-e, ha így az elégedettség könnyen rianó madara elrebben.

De míg lesz lélek, arafátyol, bölcső és koporsó; míg lesz emelkedés, esés, bukás és halál; míg lesznek nagyszerű küzdelmek és nagyszerű célérések: az ismétlődő újulás is elkövetkezik.

A történelem logikája ez.

Az egyetem színeváltozása az egyedek gyógyulásától függ.

Mihelyt a józan értelem lebírja a kórt s így a lélek összhangja: az ész és szív frigye helyreáll, melynek az önismeret egyengeti útját: talpra áll az egyén. Egészséges egyedekből szövődik aztán a boldogabb társadalom.

Már ácsolják azt a bárkát, mely az újjászületendő világot zárja magába.

Az értelemnek szerve az agy; ennek iker-testvére a szív, az érzés. Összetartoznak, mint ugyanazon egylelkiség két tényezője, mondjuk: ugyanazon erő kétféle életnyilvánulata. A nap sugárkévéjében ki vonhat határt világitó és melegítő elemei között.

Hunyó ezredévünk halódó századát alapjában téves, könnyelmű áramlat jellemzi: *végtelenig emeli az elmét a szív rovására*, mely kezdettől vigasztalja nemünket s mindig ott lelhetők benne ama szempontok, melyeknek fonalán az ellentétek bizonyos magasabb összhangban egyesülnek, simulnak el.

Az ész egyeduralkodó, a szív zsellér: a hol tanyázik, ott sincs otthon. Nagykegyesen, mosolyogva átengedik a tiszteletre méltó nőnemnek. Az ő dolga, csináljon vele, a mit akar.

Haj, pedig lelkünknek két ereje elválaszthatatlan és az agy csak annyiban kiváltsága a férfiúnak, viszont a szív csupán annyiban ismertetője a hölgynek, hogy ennél a kedély, amannál az eszme a túlnyomó elem s vezérlő rúgó.

Az ész érzésvilág nélkül ront, megfélemlít, kétségbeejt. A fényes elmének működését a

szív egyenlítő munkája nélkül valami borzasztó, végzetes árny kíséri, sötétíti.

De lehetetlen is a széttépés.

Hisz minden érdemleges, nagy, boldogító gondolat a szívben fogamzik, ebből él. Minden eszmét a szív dajkál s érzelem a jutalma vagy büntetése.

Mikor Kolombus eszében először villant meg az új világ létezésének eszméje: nyomában mennyire lelkendezhetett; hosszú tengeri útjában átélhette az érzésvilág egész fokozatát lefelé és fölfelé s végül midőn először lép San Salvador szűz földére, az indulat oly árja ragadja el, hogy leborul s ömlengve hálálkodik. Kopernik száraz számításai közt hányszor érzékenyül el, tudatos hevüléssel olvasva a csilagos ég nyitott könyvében s mennyire olvadozik rendszerének fohászszerű zárósoraiban.

Természetesen a mély, férfias érzéstől megkülönböztetendő *a hangulat, mely az érzelmek bizonytalansága*; még inkább *az érzélgés, mely visszaélés az érzéssel*.

Két édes testvér a szív és ész. Búcsúznak, szétmennek, hogy majd üdvözöljék egymást, hogy összejöjjenek, civódnak, hogy összebéküljenek.

Önmagát veri meg, ki viszonyuk bensősége ellen merényletezik s *az ész*, ha engesztelhetetlen, *gőgjében viseli végzetét*. Frigyesítsük őket: a szív legyen gyöngéd nemtő, emeljen fel, törölje le a gondban izzó agy verejtékét, legyen folyóka, mely megadóan, enyhítőén fonódik a sudár derekára. Az elme pedig okosítsa azt a bolondos jó gyermeket.: a kedélyt, mely magára hagyva, makacsul ragaszkodik a lejtő törvényéhez.

*

Egy-két eset elég, hogy az érzelem és eszmélkedés eredeti, természetszerű összeborulását, egymáshoztartozóságát beismerjük.

I. Itt a *szeretet*, mely nélkül a legragyogóbb szóáradat a pengő érc, zengő cimbalom háladatlan szerepét osztja.

A szeretetnek legmagasztosabb jelensége: *a szülői érzet*.

Ennél fönségesebbnek csak a mártírok vérpecsétjét s az ősrengetegben, a préríken bolygó hittérítő hevületét ismerem el.

Az atyai méltóság egyetlen csapásra változtatja át a nyegle, önző, kegyetlen, jelentőségét a külsőségekben kimerítő ifjút komoly, odaadó férfiúvá, *ki eddig önmagát is önma-*

gán kívül kereste, az önfeláldozás magaslatára szökken — övéért. Eddig ez volt a jelszó: én, innen tova: mink, ők. Eme változást a leg-tisztultabb eszmélkedés gyümölcsözte és ez át-gondolás nem a szív édes erőszakja nyomán fakadt?

Szülők, kik szerettek, mielőtt még szeret-hetnének titeket, ti a mindenhatóság bizonyos nemével vagytok zománcozva. E század leg-nagyobb szíve, e század legaranyosabb tollá-val (Bougaud) így dalol prózában *rólatok nektek: A gyermek oly vonzalom gyümölcse, mely már előtte élt, a mely a leggyöngédebb, a legédesebb, a legbensőbb ragaszkodás. Mielőtt a világra jő, már él atyja gondolatában s be-tölti anyja szívének boldog álmait s mikor végre elfoglalja helyét a ház tűzhelyénél, már nem idegen, nem ismeretlen. Rész a szülők valójából — azok vére foly ereiben, arcán azok vonásainak kettős képe tükröződik. Az apa annak kedvességét látja kis ajkain s mosolyá-ban, ki néki őt ajándékozd, az anya annak értelmét, nemességét ismeri föl homlokán és szemében, kinek ő a kisdedit köszönheti.*

A mint nő a gyermek, a szülői áldozatok-nak, a megszokás folytán néni is eléggé mél-

tányolt, föl sem is fogható egész raja egyengeti útját.

Nem, a magzat, ha szívét teszi tenyerére, soha-soha nem hálálhatja meg a vett jókat.

Az igazság körfutása olykép egyenlíti ki ezt a fájó űrt, hogy *a szülő tulajdonképpen nem előlegez, de tartozást fizet*. A mit az apa-anya hálálhatatlan fokban vett szüleitől, a hála előzetes tudata nélkül szolgáltatja vissza gyermekeinek. Ezek meg ismét gyermekeiknek rójják, le, adják át. És így tovább-tovább.

De az aranyfonál vége a maga végtelennek látszó sodródásában is jó kézben van s míg szövődik, az *ő* újjá mozgatja a szálakat.

És *ama végtelen gond*, melylyel a nevelés, a gyermek jövőjének biztosítása jár, *ez a legérdemlegesebb, legnagyobb eszmélkedés* a szülők nappali álma, éjjeli álmatlansága, *az érzésben fogamzik*.

Íme, a szív és agy legremekebb összeforrása.

Ily érv lesújt minden ellenkező elméletet.

II. Idézem az *emlékezést*, melylyel a *volt* felé tekintünk s mely sokszor valami szóba nem önthető szelíd, gyümölcsöző fájdalommal

áraszt el bennünket. *Az emlékezés a lélek ösztönszerű hálája a múlt iránt.*

Hugo Viktor így dalol róla:

*Emlékezet! bánatban drága kincs,
Letűnt álmoknak felhős láthatára,
Múlt gyönyör édes, visszavert sugara,
Visszfénye annak: többé, a mi nincs,
Mint küszöbén az Isten lakhelyének,
Elandalog még rajtatok a lélek.*

Alig van lelki ténykedés, melyben hatalmasabban *kapcsolódnak gondolat és érzés.*

Egyszerre teremnek, mint a népdalnál a szöveg s zenéje.

III. Két kincsünket nem mellőzhetem.

Ezek: a *feledés* és *remény*. Egyik a hajdané, másik a jövőé. Egyik takarja, hegyesíti a múlt visszamaradt sebeit; a másik a szegény mindennapi kenyere. Mindkettő élni segít, könnyíti a jelent. A remény a szív által megejtett észnek festő-művésze, kalandozása. A feledés az elme kiküszöbölő művelete.

A feledés nagy, de boldogító, szerencsés gyengénk, melynek érdekében, de még inkább ellene számos értelmi változat működik közre.

Míg a tárgyak, vagy emberek szemünk előtt vannak, gondolunk rájuk, szeretjük őket. De, ha egyet lép az idő, ha a tér közénk veti a

válás fátyolát, elhalványodnak. S még a legnagyobb eseményekből is, a legkedvesebb telkekből is, abból, a mi egy-egy századot legjobban megrázott, vagy legjobban elbűvölt, két-három nemzedék után mi lesz? Álmodott álmom. Meg is tesz mindent az ember, hogy a feledés ellen küzdjön: piramisokat, szobrokat állít, sziklatömböket hengerít össze; emlékműveket épít. Lázasan segélyül hív: költőt, író, festőt, szobrászt, közvéleményt s midőn a vásott fickó garasos bicskájával nekimegy az iharfa kérének s belevési nevét: csak ösztönszerű küzdelmet nyit meg a feledés ellen.

Egy az állandó: a múlandóság.

Nemsokára s mindent elfeledtél; nemsokára s minden elfelejtett.

S maga a feledés gondolata mennyi eszmét, érzést tűz össze.

Halljuk Lenau egyik remek versikéjét:

*Könyvet lapozva: régi hervadt
Rózsába ütközik szemem.
Ki tépte le s ki adta nekem?
Arra már nem emlékezem.
Az alkony száll, — körülöm árnyak,
Halál, feledés lengenek,
És azt sem tudom nemsokára,
Hogy kik szerettek engemet.*

(Endrődi fordítása.)

Századunk, ez az igazi tékozló fiú, kezd felocsúdni, mert *az igazságtalanság villámot hord méhében és az igazság szózata áthatóbb a mennydörgésnél.*

Ha életéhez szó fér, halála még szép is lehet, mint minden halál fönséges, ha benne az igazság diadala fogamzik.

Csak *ne higgyen oly gondolatnak, melynek szíve ellenmond.*

III.

Kettős élet.

*A kétlelkű ember állhatatlan
minden útjában.*

SZENTÍRÁS.

EKÖLT művészi lelkekben az eszmék, érzések szövevénye akárhány felé húzson; szolgálja bár az újszerű világnézetet: mégis helyt kell adnia a valódi eszményiségnek, a termékenyítő, föltétlen igazságnak is.

E tényekben nyilvánuló hódolattal lelke lelkének szolgálatot elégtételt. A széprózát, lantot, képzőművészetet ugyanazon belső szükségesség készíti, hogy kitörjön náluk az eszményiség.

Az eszme, érzés egyaz mindegyiknél ilyenkor, csupán a megnyilatkozás más és más.

A költő dalban olvad föl; a festő teremtő ecsetjével áll vászna elé; a szobrász az alkotás lázával esik vésőjével a márványnak s keresi

a kötetekben, kiemeli a kötetekből azt az alakot, melyet ébren megálmodott.

Egyik elismert esztétikusunk és erkölcsbölcselőnk legutóbbi képzőművészeti tárlatunk vallásos tárgyú művein nyugtatva meg szeméit, így következtet: *A realizmus, naturalizmus által elcsigázott jelenben minden téren bizonyos titkos óhaj nyilvánul az evangéliumi béke iránt. Visszasírják a hitet. A hang még erőteljes, a kéz még remeg, a szem még révedez, de a jobb óhaja már ott fészkel a mélyen. Ki fog törni.*

Mi az ok, hogy ezek a természettől jeles lelkek, minden bilincset lerázva, nem törnek ki s nem kérnek eget — nyíltan?

Mi?

A kettős élet.

Ezzel a kitétellel nem az idioszinkrázia divatos tüneteire célozok, mikor két egyénben az együttgondolkodás és érzés megfejthetetlen, de tényleg létező állapota nyilvánul. A hazugság, csalás, altatás, ravaszságnak, általában a jellemtelenségnek a társadalmi ítélőszék s a hatóság által megközelíthető, sújtandó tüneteit sem vonom tárgyalásom keretébe. Mindenki borzong a Zola-féle kettős élettől: *Tűrjük a hazugságot, mely élni segít.*

Én a különben becsületes emberek kettős életéről szólok.

Úgy értem ezt a csaknem általános jelenséget, hogy egyazon lényben két *én* lakozik. Két *én*: egy hivatalos, egy magán; egy a fórumot, bürót, parkettet, turfot, aszfaltot, szóval a nyilvánosságot járó *én* s ezzel szemben a magány, az elmélyedés *én*-je; egy *én*, ki a jobbat látja, helyesli; és a másik, ki a jobbnak útjától sok részben eltér.

Ennek a kettős életnek bírója ember nem lehet, a mennyiben az egyik külső, nyilvános létfél a szívnek alig sejtett mélyével ütközik. Azok a húrok, melyek ilyenkor fájdalmas hangot adnak, oly alatt fekszenek, hogy róluk az élet mindennapi szürkeségében, vásári zajában alig vehetni tudomást. Csak nagy öröm, még inkább nagy szerencsétlenségben zendülnek.

Minden adott körülménnyel szemben, alkut nem ismerő igazságérzetünk megalkotja számunkra természeti és tételes törvénnyel egyező álláspontot. És íme, az úgynevezett élet hányszor sodorja az embereket elveikkel ellentétbe.

Ilyenkor a *belső én* titkon helyes, de a

külső én nem vall színt és futja a tényeknek meggyőződésével párhuzamos mezejét; vagy ha hitet tesz is szóval, a kar ernyedten csügg alá.

Az érvényesülést epedő akaratot aláássák: a téves közvélemény, az előítélet, a divatos szokás nyomása, de legtöbbször az érdek. A *helyes én* nem bír az áldozat magaslatára emelkedni; pedig minden győzelem, minden kibontakozás áldozattal jár. Megkezdődik a *két én* tusakodása ugyanazon lényben.

És a kettős élet e választó mesgyéjén ott áll az ember nem múló fájdalmával, eszméinek, érzéseinek nem évülő mélabújával. Ismerni az igazságot és nem olvasztani azt széltében, hosszában, magasságában bele a valóba; tudni a törvény országútját és a csempészek által taposott mellékösvényekre csapni le róla: oly kín ez, melylyel a látszatos siker görögtűz-fénye és melege nem ér föl.

Áttérek a kettős élet néhány gyakorlati tünetére.

Lelke lelkében mindenki utálja és neveti a *párbajt*. És mégis ezt a sírjából hazajáró és a komolyság izmai nélkül való csontvázat nem csupán az ifjúság éretlensége, heve tart-

ják műsoron. Ma bizonyos meglett férfiú csatázik szóval ellene, holnap tán ugyanő kiáltja cserbenhagyott hallgatóinak:

*Félre, félre,
Pálya mérve.*

Ott az őszinteség.

Mindenki meghajol a nyíltság kristálytükre előtt, mégis hányszor tartanak Talleyrand-nal, a ki szerint nyelvünk a gondolatok elpalástolására való. Szinte bajos eligazodni a lárvák útvesztőjében. Sajátságos, hogy az őszinteség feltűnik. Ez kórtünet. Többet mondok. Ha valaki jó vastagon rá akarja szedni az ember fiait, lépjen igazi ábzázatával eléjük: kendőzöttnek nézik. Bismarckról mondják, hogy nem titkolva titkolta el legsikeresebben szándékát. Nyilván hirdette, így azután ki sem adott hitelt neki.

Mikor egy-egy elszánt nagy lélek nevéen nevezi a gyermeket, egész szellemi csődületet kelt.

Miért?

Mert szava tán milliók titkolt fájdalmának, igazságérzékének, vágyának adott hangot. Pedig ennek a bátor kiáltásnak az erkölcsi rend szempontjából egész természetesnek kel-

lett volna lennie. Úgy hagyjuk el az életet, mint a vendégfogadót, melynek sem étke, sem bora, sem szíveslátása nem igazi.

Elemi, egyszerű igazság, hogy *a kiválóság jogalapját a belső jelességek teszik.*

Hogyan van mégis, hogy az elismerés tömjénét nem a lényeg, de az esetleg után mérik?

Kettő a feltétlen úr: *az állás és a siker.*

Minő homokra épült bölcselet ez: bizonyosság a hulló csillagok végzete. Ha összeroskad alattuk a szerencse által összetákolt állvány, a hozsanna is elmarad és oly szépecskén belepi a por őket, mintha sohasem is parancsoltak volna.

Úgy tetszik nekem, mintha nem is hinnének már az igazi nagyság lehetőségében. Nem csoda, mikor a szentet sem hiszik, csak elemzik. Nem légből vett állítás az, mely ekkép az acélos, nagy jellemek hanyatlásának és a kalmárlelkeknek társadalmáról beszél, a hol a kelendőség mértéke szabályoz mindent.

Itt *a szeretet*, mely nélkül semmi vagyunk.

Mindenikünk a szeretet országát kívánja és mégis az emberek a valóságban nem vonzódnak egymáshoz, pedig szeretnének szeretni. Elfojtják a lélek legösztönszerűbb szózatát,

mely a szívek összeolvadását állítja nagy célok érdekében. Az általános begomboltságra és a köz hőmérőjének folytonos esésére kockáztatta meg bizonyos francia e kétségbeesett mondatot: *A bölcsesség kezdete: az emberektől való félelem.*

Vagy szeretnek?

Mit ér az olyan frigyesség, mely a tények, helyesebben: az áldozat magaslatára nem tud emelkedni.

Szent igaz, hogy a szeretet és gyűlölet ügye legtöbbször kicsiségeken fordul meg. Merem állítani. Nagy csalódások, nagy tévedések inkább szánalmat keltenek.

Számos egymáshoz illő kedélyt mi különít el?

Egy kis félreértésnek, egy kis bebeszélésnek, egy kis érdeköszeütközésnek könnyen dönthető spanyolfala.

Mi kellene ezeknél, hogy eszméik és érzéseik a megokosított szív talaján szent célok érdekében egybeomoljanak? Annyi, hogy beszélnék ki, magyaráznák ki magukat.

És az ajak lecsukva, a kéz fagyos, a szív csak önmagát keresi. Pedig a szeretet parazsát nem hengeríthetetlen kő, csak hamu

takarja. Igen, csak hamu, hisz a közös szerencsétlenség mutatja ezt legjobban. Ennek megdöbbenő ereje, hogy összehozza az embereket.

A klasszikus Gladstone minden mondása közt legtöbbször becsülöm azt, melyet a chesteri meetingen intézett a munkásokhoz: *A föld nem, választhatja el az egybeforrt szíveket és a népek közt nincs annyi gyűlölet, gonoszság és szenvedély, mint gondolnók.*

Ne hazudjunk hát önmagunknak.

A kettős élet legkirívóbb, legbántóbb jelenségei a vallás terén nyilvánulnak. Sok a Nikodemus.

Nincs kiállhatatlanabb, mint a folytonos Szodoma-Gomorrha-kiáltás.

A gyakorlati ateizmus egykorú az emberiséggel, a mennyiben mi egyéb a rossz, mint gyakorlati ateizmus. De vagyunk annyira, hogy az elvi hitetlenség, mint meggyőződés még mindig, vagy mondjuk, most már örület számba megy.

És ha az emberiség átlagos szintája hit dolgában mégis szomorú képet nyújt, az az ok, hogy a szív legmélyére száműzött, de kipusztíthatatlan jobb meggyőződését gyöngé

érvényesíteni. Ez tény. Szóval vallásilag kettős életet él.

Ámde a kedélyek forrongnak. A mi sokáig forr, egyszer csak meg kell tisztulnia.

Ilyen fájdalom fölemel.

Ilyen fájdalom nem a bukott Saul király endorai jósnőjéhez kalauzol; de előbb-utóbb ama hegy köré gyűjtögeti a bolyongókat, melyről Jézus hirdeti a boldogságot.

IV.

Régi történet.

*Nem megírni, hanem meg-
énekelni kellene a történetet,
mert költészet az.*

BOUGAUD.

LATÁROZOTT és mindenkor jobb sorsra érdemes jellem tulajdonsága, hogy követésül, célul bizonyos eszményt tűz maga elé. Egyik elvontan, másik alakban tes-
tesülve.

Akár a történelemé, akár a jelené eszményünk: tisztelet úgy a választónak, mint a választottnak. Mindenesetre valami szellemi vagy érzelmi rokonság van közöttük.

Hová forduljunk eszményért?

A múlt bő választékához?

A hajdan már eleve megveszteget. Nagyjából a feledés törölte éppen azon vonásokat, melyek embernek bizonyították őket. Úgy vagyunk velök mint a regényes vidékkel, csak a kimagasló ormokat látjuk, a nehéz, fárad-

ságos gyalogúiról, mely a magaslatra vezetett s vezethetne, fogalmunk sincs. Mohjában elvesz a lábnyom. Az adatok bizonytalansága felér a rengeteg útvesztőjével.

A jelenhez?

Sajnosan tapasztaljuk, hogy élő-nagyjaink mintha csak azért magasultak volna ki a közönség semmitmondó sorából, hogy *elveszítse őket a közönség*. Ez egy. Aztán akadnak, kiknek nagy szükségök van az elkülönülés féltve őrzött, titokzatos távolságára. Olyanok, mint a csillagok. Messziről csupa fény, káprázatos ragyogás, közelből hideg kötömeg, a legvegyesebb elemek forrongása. Olyanok, mint a tengervíz, messziről kék, verőfényes, mint az ég, ízelve sós, fanyar és zöld.

A kiknek nem volna szükségök ez erőszakos öneszményítésre, azok is valami érthetetlen felhőbe burkolóznak. Fönségüket féltik, pedig így veszítenek belőle.

Csodáljuk talán, de *nem szeretjük* sem a múlt, sem a jelen elszigetelt nagyságait.

Embert mutassatok, nem nagyot, *csak embert*; hisz az igazi emberségben benne van a nagyság fogalma; embert mutassatok, ki csont a mi csontunkból, vér a mi vérünköl;

embert mutassatok, ki elmondja szenvedéseit, számot ad mindarról, minek nagyságát köszönheti; sem hozzá nem tesz, sem el nem vesz útjának rajzában.

Iskolát teremtő eszmény csak ilyen lehet.

Akadhat több is. Én csak egyetlent ismerek.

Szent Ágoston az.

Az önéletrajz és emlékirás irodalmát meglehetősen gyanús figyelemmel kíséri a férfias kritika. Helyesen. Alakjaik kitűnően értenek a *szerénytelen szerénység* művészetéhez. S azok a finom, közvetetlen vonások, melyeken a megnyilatkozás értéke megfordulna: vádolnak vagy mentenek. De akár tisztítanak, akár feketítenek: az elmondó érdekében valamit rejtegetnék, takargatnak mindenkor.

A klasszikus önéletírás világirodalmi re-
meke: Szent Ágoston *Vallomásainak tizenhárom könyve*.

Mennyire *ember*, minő igaz és hű a valóhoz szerzőnk. A megbecsülhetetlen lapok közül előmagasul egész nagysága, mely mégis oly közel van hozzánk. Csont, a mi csontunkból, vér a mi vérünkben.

El sem is tudom hinni, hogy valaki ismerheti az *ember* rejtelseit s járatos a finomabb

magasabb lélektanban a nélkül, hogy e művet tanulmányozta volna.

Elsőben általában számolok be a könyvvvel, azután bemutatom legragyogóbb lapjait.

A vallomásokban két vezéralak ölelkezik: a fájdalmas anya, Szent Monika és a *könyvek gyermeke*, Szent Ágoston. Egyik a másiknak növeli fényét. Egyik a másik által nyer nagyságában. Ez a történet a legszebb ének, melyet a forma kötetlensége csak közvetetlenebbé tesz. Költői valóság és valóságos költészet. Költészet, mert színvonala eszményi. Valóság, mert mindez eszmény nem a hevülő ihlet regéje, de megtestesülés, történeti tények elejétől végig.

Olvasgatva, lelkünk elragadtatásában eltűnik a másfélezredév szédületes korlátja, a lelkesedés gyorsaságával közeledünk, röpülünk Szent Ágoston lelkéhez, elmerülünk benne. Beszélgetünk. Megértjük egymást. Eszméink összefolynak. A tűz tüzet szít. Annak a műnek lapjain a szív sajátságos, soha nem hallott nyelvét élvezzük.

Különös gyarlósági tünet, hogy inkább

érdeklődünk kiválóságaink egyes ereklyéi, semmint műveik iránt. Pedig leírt lapjaikat nem a porhüvely érintése szentelte meg, de a lélek, a kiválóság alapja, ki él, beszél a sorok közt, ügyet sem vetve az idő fogára. Erős hitem, hogy Szent Ágostonnak emléktárgyai még abban is jóleső eszméket, érzéseket költenének, ki róla csak annyit tud, hogy *elbukott, fölkel, megdicsőült és írt — nagyon sokat, nagyon szépen.*

Feljebb az anyagnál. Az ő vallomásai minden ereklyénél drágábbak. Ezek — nem roncsolt tárgy-töredék, hanem ő maga, ki *annyiszor elevenül meg, a hányszor fölcsapjuk munkáját.*

A tizenhárom könyv első tíze az ő drámájának képe. A betűk életet nyernek. Elénk tárul az ős-keresztény kor jellemző darabja. És a bánat, töprengés, igazságszomj, ébredés, öröm, szeretet ellenállhatatlan kiáltásai közt vonulnak el szemünk előtt a szereplők: a hős, Szent Ágoston, kit látunk bukni, gyógyulni. Szent Mónika, kinek könyes aggodalmára bizonyos így felelt: *Nem veszhet el a könyvek gyermeke.* Az a *fátyolozott hölgy*, ki büszkeségünk szívét oly sokáig lakta, kit mégis tisztelnünk kell, mert a gyönyör napjainak

egyikén erősebb volt az ifjú Ágostonnál és a megtartóztatás fogadalmával tépte ki magát a botlás karjaiból, azután eltűnt nyomtalanul. Szent Ambrus, Milánó rokonszenves püspöke, a gondviselészerű oktató. Adeodatus, az el-siklás ártatlan, széplelkű gyümölcse és mások.

Nyomukban ott habzik az élet. Ez mindig ugyanaz: erény és bűnvegyülék, melynek kife-jezője az örök ember.

Az utolsó három könyv a bölcselő s hit-tudós előtt érdekes. Ebben a hármasképpé szakszakaszban a *Genesis* első fejezetének fonalán szédületes mélységgel boncolja a teremtést. A kinyilatkoztatás felsőbbfokú érveit összhangosítva az ész józan okaival: körülírás helyett villámként csap le a nyílt titok megremegtető rejtekeibe. Szóljon ő. *Egytől-tízíg rólam tárgyalnak. A többi három a szent-iratokról szól e ponttól: Kezdetben teremté Isten a mennyet és földet a szombatnapi megnyugvásig.*¹

Szent Ágoston a Vallomásokot négyszáz táján írta. Támogatja e véleményét egyéb művében foglalt e kitétel: *Vallomásaimnak könyvé-*

¹ Retractationum liber II, caput VI.

ben, mely még Pelagius előtt pillantott világot, csakugyan és vajmi sűrűn ömlengtem így Istenünkhöz: legyen parancsod szerint és parancsold, mit akarsz. Midőn e szavaimat bizonyos püspöktársam Rómában Pelagius színe előtt ajkára vette, ez sehogy sem szenvedhette igéimet és meglehetősen indulatosan ellentmondva, azzal, ki fölmelegíté mondásomat, csaknem vitába elegyedett.¹

Pelagius pedig a kegyelemről szóló tanítás ellen az ötödik század első éveiben lépett fel. Mások a tüzetes időpont meddő vitatását el-ejtve, egyszerűen azt állítják, hogy Szent Ágoston nyílt gyónását aggastyán korában vetette papírra.

Mily cél vezérelte a szerzőt, hogy lelkét ily példátlan módon hagyja örökül?

Megfelel ő maga munkáinak egyikében, mely aggódó lelkiismeretének remek tanúsága. *Vallomásaim tizenhárom könyvében úgy árnyam, mint fényem az igazságos s jó Isten dicséretének szentelvék. E lapok az elmét és szívet Urunkhoz vonzzák. Legalább mi engem illet, bennem ezt eszközölték tollfuttában és ezt*

¹ De dono perseverantiae, caput XX.

*eszközlik olvastukkor. Mint éreznek nyomukon mások: az ő dolguk. Hanem azt tudom, hogy szeretteim közül számosnak mód fölött tetszettek és tetszenek.*¹

És valóban. Az a könyv, mely a színaranyná drágult lélek e fohászával nyílik meg *Nagy vagy óh Uram*, az a könyv minden idők jóakarató bukottját jóvá, a jót jobbá teszi.

A Vallomások sora a hitet élő keringésbe hozza, a megfogamzott szikrát lánggá növeszti, a lángot tűzkévévé gyarapítja, a tűzkévé az Ige szívébe ömleszti és az így beolvadt lelket a jövő boldog szemlélet gyönyörös előízével tölti el.

Tovább egy lépéssel.

Szent Ágoston vallomásait akkor írta, midőn a szent atyáknak tudományt és erényt áhító százada rajongó bámulattal csüggött e kettős eszmény hippói megtestesülésén. Az ifjú sikamlósságát a férfiú és agg negyven éve siratá. Csoda-e, ha az alázatos embernek parázs volt fején ez osztatlan magasztalás? Szavajárása volt: *Ti nem ismeritek Ágostont*. És a vissza-

¹ Retractationum liber II., caput VI.

emlékezés nem hegedő sebei közt, fehér hajjal, remegő kezekkel megírja a múltat, hogy mérsékelje a jelen bántó ragyogását. Mintha minden sor e tiltakozó kiáltásban folynék össze: *íme az ember. Miért hát a tömjén?*

Jellemző e részben egyik levele, melyet bizonyos csodáló hívéhez intéz: *Fogadd, óhajod szerint, Vallomásaimnak könyvét. Ismerj meg benne. Ne dicsérj érdememen fölül. Felőlem ne adj hitelt másnak csupán nekem. Fűrészszed valómat és lásd, mi valék saját hibámból. És ha valami megnyerné rokonszenvedet lényemben, távol legyen, hogy dicsőíts. Egyesülj inkább velem annak magasztalásában, kit, szándékom szerint, az én esetem dicsér. Hisz Ő alkotott bennünket és nem mi őt. Mi pedig elvesztők minmagunkat. De a ki teremtett, meg is gyógyított. Ha föltalálsz könyvemben, fohászodjál érettem, nehogy megfogyatkozzam, de tökéletesbüljek.*¹

Az önmagát porig leverő nem sejté, hogy akaratosan sötét rajzával fényéhez új sugarat csatol.

Még tovább.

¹ Epistola ad Darium Comitem, num. CCXXXI.

Szent Ágoston négy évtized alatt ezerszázharminc munkát írt. Tartóztassátok e tény jelzésénél a meglepetés kitörését. Vannak nagy-szerűségek, melyekkel szemben a némaság a legméltóbb himnusz.

E tömeg iratban építé fel a hitrendszer roppant csarnokát, melynek merész ívei alatt, faragott ösvényein meghatottság nélkül nem járhatni. Az ős-állapotot s eredeti bünt, a malaáztot, a választottságot, a Szentháromságot tárgyalva, oly pontokat bolygat a lángész ihlettségével, melyekkel szemben Szent Pál csak jelzéssel él; leborul és baljával elfödve szemét, jobbjával odamutat az isteni bölcsesség mérhetetlen gazdagságára, mélységére.

Szent Ágoston, mintegy megrettenve ön-nagyságától, talán érzé, hogy elébe kell tárnia a tűnődő elméknek azt a kínszenvedéses utat, melyen azon oromig magasult, hol látott, mit más nem láthatott; hol megérté, mit más nem érthetett. És meggyóntak elméje, szive.

Ez a *Confiteor* tizennégyszázad óta sem vesztett teljességéből, bánata tüzeből. A Val-lomások Szent Ágoston rendszerének méltó befejezése. Belépő és zárókő egyszerűre.

Most a nyelvről.

Ha a Vallomások stílusát a latin irodalom arany-korának szempontjából figyeljük meg, meg kell vallanunk, hogy nincs meg bennök Horatius előkelősége, Vergilius játszi-sága, Cicero mesteri szófűzése, Tacitus tömörsége. Hanem a szeretet, ömlengés, drámai helyzet, szóval a szív mindenkor méltó nyelvet talál önmagához. Szent Ágoston beszéde sokszor oly eleven és szinte minden lapon szellemes szójátékokig finomul. Nincs nála körmönfont szerkezet. Szava egyszerű, mint gyökere — a szív. Nyelve nem cél, de eszköz. Tévedés, kíméletlenség ez író alaki megítélésében a *renaissance* ízlésével fogni kezdet, mely a formatökélyért rajongott a tartalom rovására. Különbén stílusa kora írásmodorának példánya, azzal a kiválósággal, hogy a gyümölcs becsé, illata a héjon is érezhetők.

*

A kiváló lélek bizalmas megnyilatkozása, mintegy önmagának kiöntése, érdekes tárgy a vizsgálódásra.

Nem a századvég valamelyik nagyságának vezetlek szív- és elme-redői közé, melyeket kitárt, hogy úgy világoskodjék az ő világossága, mint óhajtja. Azt mondják: sok mindent

hasonlíthatunk Potemkin festett falvaihoz. A mi pedig csak festve, mondva vagyon: még villamos világítás mellett is méltatlan a latolgatásra.

Szálljunk a szent hajdanba. A valóság zománca csillog minden porcikáján. A szín és mély csatája nem volt akkor oly általános. Az őskeresztény kor lelkesítő története azt a tanulságot vonatja le, hogy napjaiban a meggyőződésnek vezérszerep jutott akár jobbra, akár balra. A száj a szív bőségéből beszélt.

Szálljunk a szent hajdanba. A hippói szent öreg e szavakkal nyújtja felénk Vallomásait: *Ismerjétek meg Ágostont!*

Hát ismerjük meg. Őszintesége a kulcs lelkéhez.

Gyónó-könyve nem regényes rajz a hevülés izgalmaival; szóval nem *érdekes*.

Drámát tár elé, melyben az éj oly erős, oly sötét. Aztán lépésről-lépésre hódít a szürkület. Látjuk a világosság és homály kavargó küzdését, melybe belevillan néha a közelgő hajnal egy-egy bíborcsíkja. Végre feljő a nap, fény és meleg közt ontva aranyos sugarát.

Az egész történetet ő maga mondja el, kivel történt. És minő őszintén. Nem szépít.

A bűnök éveit bűnök éveinek; a bünt bűnnek festi. A belépő ez: *A múlt sebeiről, lelkem érzéki romlásáról szándékom emlékezni; korántsem szeretetök jeléül, hanem hogy szeresselek téged, én Istenem. Az irántad való szeretet szeretetéből művelem ezt. A beismerés keserve közt gondolom át még egyszer hitványságom ösvényeit, hogy te édesülj meg nekem, te — óh gyönyör, mely nem csalárd; gyönyör, mely tiszta s biztos; mely kiragadt az elfajulásból, hová apránként szálltam alá; hisz tőled, egyedülvalótól elfordulva száz felé indultam veszendőnek.*¹

Rajza hűségében elmegy a piruló szemérem, a gyöngéd illem tiltakozó küszöbéig. De útszélivé, élessé sohasem válik. Mikor a fekete idők egy-egy fekete sora siklik ki tollából, a másokban már égreemelt tekintete elveszi szavai érdekességét. És a tenger szürkeség, bánat közt ott röpköd újjászületett lelke rengeteg tartalmával.

A bomlásnak három fokozatát különböztetheti meg.

¹ Az idézeteket eredetiből magyarítottam, a jó hangzatra s értelemre helyezve súlyt. Innen a látzatos eltérések a latin szövegtől.

Első: az ép jellemnek egy-egy, szinte öntudatlan, a fontolóra nem vett körülmények okozta elsiklása. A csorbát itt rendszerint előbb kiköszörülük, mintsem a szeszélyes közvélemény álmélkodva csapna homlokára pillanatnyi zavarában. Egyszerű gyarlóság ez, melyet az erőnek önfelelt latba nem vetése okoz.

Második: a gyarlóság állandósulása, folyamata, mikor a lélek még sír a test, az anyag nyomorult erőszakja miatt; mikor egyetlen pillanat alig van, hogy a lelkiismeret az elevenbe ne vágna. Jajt jaj követ. És az ember húzza önkovácsolta bilincset. A fő tele mégis magasztos eszmékkal, a szív pedig csodásmelegű érzésekkel. Ez a legkínosabb állapot, de a tisztulás zálogával. Csak megrendülések, elemi erejű rázkódtatások keltenek, hogy a részleges hitványság összeomoljék.

Harmadik: a romlás tetőzése, a szívelfenésedés állapota. Ekkor van szemünk, hogy ne lássunk, fülünk, hogy ne halljunk.

Az ifjú Ágoston gyarló, igen gyarló volt, de becestelen soha. Ellökte az igazság talapzatát, ám jobb fele sajgott a vergődés percnyi gyönyörei között. Elméje, szíve oly nagyok

voltak a halálig gyászolt napjaiban is. De minek beszélek én. Szóljon ő.

Valami megrázó van drámája kezdetében.

Kartágóba siet. A nagy városok mételyező légköre csap felénk, amint a kapu-zárra teszi kezét.

A múlt és jelen összefolynak szemem előtt. Tudományért megy és veszít leli. Megy üres szívvel és lakót talál. Megy becsvágygal; megy az ifjú ezer zsongó ábrándjával, ezer tapasztalatlanságával és haj!... De halljátok őt. Egész történet forr e néhány sorban: *Kartágóba érkeztem. Körülem a bűnös szeretkezés örvénye zajongott mindenfelől. Még nem szerettem, de vágytam, hogy szeressek. És rejtelmes óhajomból gyűlöltem, enmagamat, hogy kevésbé epekedem. Szeretetért sóvárgva, tárgyat kerestem vonzódásomnak. Fáztam a nyugalomtól. Utáltam az ösvényt, ha törvetés nélkül volt. Oly édesnek véltem: szeretni és szerettetni, még inkább mindezt érzéki gyönyörrel tetézve.*

Bele is estem a szerelem vermébe, melynek fogságát áhítottam.

Majd föltárja lélekállapotát ama napokban: *Meghatalmasodott fejem fölött haragod*

Istenem és nem gondolkodtam. Gyarlóságom békájának csörgése és lelkem dölyfének átka elvették hallásomat. Mind távolabb siklottam színed elől. És Te magamra hagytál. Hánykódtam, megfélekedtem magamról, elpetyhüdtem, majd égtem szenvedélyem miatt. És Te hallgattál, óh! én késő örömem. Néma valál akkor s én egyre távolodtam tőled; gögös elvétemültséggel, nyugtalan bágyadtsággal gyümölcstelen fájdalmaimnak több és több magvát vetve el.

Itt nem a megtérté minden szó. Az ifjú lelkiismeretfurdalása is feltör a sorok közt, melyet valószínűleg mesterségesen igyekezett csitítani.

E törekvésében nyomós szerep jutott a színpadnak. Azt mondja: *Rajongtam a szín-előadásokért, melyek pedig csak nyomorúságom képét s szenvedélyem üszkét tárták elő.*

De sietek beszámolni őszinteségének zenitéjével. A legszélsőbb határra mutatok. Ennél tovább nem megy. *Amaz években bizonyossal jogtalan viszonyom volt. Csapodár hevem akadt reá. De mégis csak ez egyetlenhez vonzódtam, hű is voltam hozzá.¹ Valóban saját példámon*

¹ Ei quoque servans thori fidem.

okultam, mily különbség van a hitvesi akarat frigye közt, mely fajföntartás céljából¹ létesül és a kicsapongó szerelmi szövetkezés közt, melynek óhaj ellenére is van gyümölcse; bár már megszületve, szeretetet ébreszt.

Íme, mily kíméletlenül tépi szerte a legjobb orvos heggesztését, a régi sebeket bolygatva. Hanem önérzetes nyilatkozatra is fakad.²

Tehát remek szívét, mely csak egyetlen percig sem lehetett lakos nélkül, bizonyos hölgy ejté foglyul. Még Rómában is e nő volt szemefénye. Nagysokára föleszmélt kedvese s elszakadt tőle. Afrika titokzatos partjain örökre nyoma veszett. Ágostont lesújtá a válás. Ez a fordulat kezdte ki a régi embert, hogy helyén lassacskán, de annál biztosabban épüljön az új. Keserve megható: *Rajta csüggő szívem megszakadó félben vala, sebet kapott és vérzett. Majd alább: Nem is gyógyult. az a seb, melyet a szakadás ütött: hanem forrongás s a leghevesebb fájdalom után üszögösödésbe csapott és nyomában tompább ugyan, de kétségbeejtőbb bánkódás kelt.*

Eltekintek attól, hogy szerelme bűnös volt

¹ Generandi gratia.

² Ei quoque etc.

s hogy a vétkes vonzalom sohasem igazolható. Csak magát pusztán az érzelmet vizsgálom. Szeretetének hatalmas arányát nyilván látom búsulásából. Ha indulata méltatlan befektetésben is ily páratlan, minő erőssé, minő fönségessé válik, ha tárgya méltó leend.

Most lássuk azt, mi ürmöt csöppentett minden képzelt gyönyörébe. Lássuk azt a folyton háborgó tengert — lelkiismeretét. Csak néhány kiáltását visszhangoztatom. Ennyi is elég.

Már a lejtő első fokán is úgy panaszkodik: *Lelkem sajgott és megsebezve veté oda magát az érzékiség sóvár ingere keserves gyötrelmének.*

Majd így sopánkodik természetünknek szél-től ingatott nádsága fölött: *Örvényes mélység az ember. Előbb megszámlálom hajaszálait, mint hajlamait, szívének rugóit.*

A halál, ítélet félelme egyre gyötri: *Epi-kurosnak nyújtottam volna a pálmát, ha nem lettem volna meggyőződve, hogy halál után fönmaradnak a lélek élete s érdemeink következménye.* E mondat föltételes alakja egyébként izmos bizonyosság, hogy bűnös zűrzavarában is néha-néha lelke jobbik feléé volt a súlypont.

Mikor elhagyja hölgye, a rózsaláncok megújulnak. Mással szövetkezik, de mérhetetlen fájdalommal kiáltja: *Óh én boldogtalan! még egy nő is túltesz rajtam.*¹

Az emlékezés könyei közt múltjának esetleges sor sósaira gondolva, mintegy kitarja karját, hogy útjokat állja: *Hová rohantok a keserv lejtőjén? Hová? Aztán e gyönyörű intelmet adja: Nem ott a nyugalom, hol keresitek. Kutassátok, mit kutattok, de nincs ott, hol fürkésztetek. A halál révében hajhászszátok a boldogságot. Nincs az ott. Mi módon lehetne boldog élet az, mely nem is élet?*

Ki lelkének egyik felével a bűnhöz tapad, inas felével égő fájdalmak közt bánkódik állapotán: az ilyen lelki fellegvárának vannak még bé nem vett pontjai: bizonyos sérthetetlen lényeg, valójának pusztithatatlan jó hajlamai, így volt az ifjú Ágostonnál is. E tenyérszi oázis nélkül Ágostonból sohasem lett volna Szent Ágoston.

A szentek valamennyi csodaténye hidegen hagy, midőn állhatatosságuknak adózom bámulattal. Állhatatosságuk a jóban: ez a legna-

¹ Nec foeminae imitator.

gyobb csoda és minden állhatatos a jóban: lappangó, ismeretlen szent. Valamely mesében olvastam a föld szerelmeseiről, kiknek vágya csak addig ér, meddig szemök. Óceánon hányódó hajórom vagyunk, melyet a *körül-mények* sodra azért vet partra, hogy ismét visszanyeljen. Tétovázó madár vagyunk. Szakgatott időközökben lelkünk kibontja szárnyait. Egy-két merész csapás után visszahullunk. Az emberiség kilencven percentjének sorsa ez.

Csodálom a szenteket — állhatatosságukért. Különösen azokat, kik nem fokozatos, egész életüket átölelő fejlődés útján jutottak a tartós tökéletességhez, hanem kiknek vándor út ját a legellentétebb két létszak tölti be. Kortonai Szent Margit mindenkor meghatóbb, tanulságosabb, mint Szent Alajos.

Mily forrongó változás mehetett végbe Szent Ágoston elméje és szívében. A fordulat után rendületlen a végig.

Ez a nagyszerű jelenség esze és szívének együttes munkája. Szinte zavarban vagyok: feje hódította-e meg keblét, vagy keble fejét. Igen, mert e-két tényező tisztulása párhuzamos. A mint világosul a fő, úgy nyomról-nyomra fehérül a lélek. Szentünk élő meg-

meggyőződésű volt. Merem mondani, hogy Szent Ágoston élete az okság elvének folytonos érvényesülése. A boldog válság minden láncszemét a legalaposabb meggyőződés fűzögette össze. Talpalatnyi tért sem ad fel erős küzdés nélkül. Elmeéle a legaprósabb kérdésben is a fenéig hatol a *miért? miért?* ismétlésével. Eped az igazság után: *Téged éheztelek, szomjaztalak, téged óh igazság, mely nem változik s pillanatra sem homályosul.*

Faustus képtelen eloszlatni aggályait a manikeizmussal szemben; odahagyja hát a tévelyt, melyben, mintegy testisége igazolásául, kilenc évig égett.

De még nem fordul sem jobbra, sem balra.

Az akadémikus bölcselők módjára a teljes kétkedés álláspontjára helyezkedik. Lelke a semleges helyzet: hol az igazság?-át hangoztatá. A töprengés kínja közt felkiált: *Nem bíztam, kétségbeestem a felől, hogy meglelem az igazságot, pedig Mily forrón sóvárogtam, mily forrón, hogy a rögtől hozzád röppenjek vissza.*

Szent Ambrus apránkint töri át elméje makacs sáncait. Még sem enged. Istenről, a rossz eredetéről, Jézusról még nincsenek tiszta

fogalmi. Képtelen szellemit elgondolni. E részben a platonikusok könyveinek búvárlása segít. Végre Victorianus megtérése, Pontianus megható elbeszélései Szent Antalról, az égi intés és Szent Pál leveleinek forgatása hozzák meg az igazság diadalát. És ő a test s lélek utolsó, erős összezsapása után boldogan rebegi: *Előtört könyem árja, a néked oly tetsző áldozat.* Elméje és szíve csaknem egyazon pillanatban újulnak meg. Példátlanul hatalmas igazság — ösztöne a föllelt igazságot egész terjedelmében valósítja meg. A gyakorlati élet és esze-szíve között a hidat nem égeti föl nála *a viszonyok* féle kifogás. Hitrendszerünket nem tekinti *remek elmélet*-nek. *Az okság elvének gyakorlati híve.* Innen állhatatossága. Innen szentségének azon csodálatos épülete, hová példáján okulni oly szívesen tér meg a jóaakarátú s mely épületnek csupán alapja készült sokáig; a pompás falak, csarnokok szinte varázsütésre álltak elő.

Az igen világos fejek rendszerint zárkóztak a költői világgal szemben. Ez a nap-sugaras ország a szív alkotása. Nagy ész és nagy szív pedig ritkán kerülnek — együtt. Egyik tényező a másik rovására teng túl.

Pascal belevág egy-egy érzelmi tételbe is, de mily esetlen hidegséggel.

Szent Ágoston bírja a kettőt. A legélesebb bölcselő és a legzenésőbb költő. Olvasd gyermekségének rajzát;¹ olvasd bánkódását a rossz nevelés miatt;² olvasd, miért édes a köny ³ és a baljában tartott égő szívhez ⁴ még a lantot is csatolni óhajtanád.

A súlyos gondolatok közt mindenütt akad érzelmes pihentető. Csak pár példát.

Az ifjú Ágoston elveszti kedves barátját. Nagyon siratja.⁵ Sóhajtásai egész elégia, csak a versidom hiányzik: *Ah! mily fájdalom borult szívemre, minden a halál-képe volt szememben. Jól monda valaki barátjáról: lelkemnek fele. Irtóztam mindentől. Minden, mi nem ő, még maga a világosság is elveszte becsét, gyűlöletes volt előttem, csak a sírás és könyeim nem. Hová fusson szívem szívem elől.*

Megkapó leírás az, mikor anyja akarata ellenére s szülője csatlakozási szándékát ki-

¹ Lib. I. c. 6.

² Lib. I. c. 16.

⁸ Lib. IV. c. 5.

⁴ Ezzel ábrázolják.

⁵ Lib. IV. c. 4.

játszva, Rómába megy.¹ Szent Monika a kikötőig követé: ... *A tengerig nyomban volt... Hazudtam anyámnak és oly anyának — s elillantam. Kedvező szél fúj, dagasztá vitorláinkat s tovatűnteté a partot szemünk elől. Másnap ott őrzöngött fájdalomában jajszóval keresve azt, kit jajszóval szült e világra.* Leggyönyörűbb jelenés mégis, midőn anyjával utoljára beszélnek.²

Az ostiai tengerparton vagyunk. A kertre nyíló ablakból két átszellemült fő hajlik ki édes csevegéssel. Az illatos alkony, a fák álmodozó bókolása, a végtelen tenger szemlélete, a hullámmoraj, az égbolton kigyúló csilagtábor mind-mind az Alkotó felé szárnyaltatták őket. A szülő és magzat ölelkező lelke társalog. *Oly édesen beszélgettünk egyedül. Feledve a múltat, a jövőt vettük számba.*

Lássuk a gondolkodót.

Arra, hogy több műve alapján adjam a bölcs néhány körvonalát: nem mernék vállalkozni. Vallomásai emlékirat és nem bölcselmi, vagy hittudományi munka, mégis eszme-

¹ Lib. V. c. 8.

² Lib. IX. c. 9.

sziporkáit hópelyhek módjára ontja könyvében. Minden tizedik sor egy-egy sarkigazság eredeti felfogással s alakban.

Vallomásaiban beszéli, hogy Aristotelesnek oly nehéznek kikiáltott tíz kategóriáját ő, az alig húsz éves ifjú önként érti meg.¹ A szónoklat, társalgás, geometria, számtanban, zenében szintén önmagának mestere,² Egész gyermekifjan írja meg könyvét a szépről és hasznosról,³ Hierius római szónoknak ajánlva.

Sohasem tudja leküzdeni a bölcselőt. Vallomásai sorába egész értekezéseket iktat. így: az emlékező-tehetség erejéről,⁴ majd az időről mintegy nyolc fejezetben.⁶

*

Ti nem ismeritek Ágostont, volt szavazárása.

Pedig ismerjük Ágostont is, Szent Ágostont is.

Szív és ész, tudomány és alázat, költőiség és félelmes, a halálig kötő logika, gyarlóság

¹ Lib. IV. c. 16.

² Lib. IV. c. 16.

³ De pulchro et apto.

⁴ Lib. X. c. 8.

⁵ Lib. XI. c. 20.

s a fölötte diadalmaskodó férfiú akarat — együtt: ez az *örök ember* eszménye.

És ilyen eszmény Szent Ágoston.

Jó órának bizonyult, melyben elővettem a *Vallomások* unalmasnak gondolt könyvét.

Emlékezem.

Alkonyat volt.

Nyitott ablakomon orgonavirág-illat özönlött be. Hallgattam, mint lélezkzik a természet. Csodálatos is ennek zümmögése. Nem tudjuk, honnan jön, csak megvan.

És a mint olvasás közben sárguló lap-lapra gyűlt, a szép tavaszi este csöndjéhez úgy illett ez a holt betűk közül megelevenedő, kikelő gyöngéd sóhajtás:

Ember, legyen igazság.

TARTALOM.

Első rész.

A nő társadalmunkban.

	<i>Lap</i>
I. Női hivatás. Szellem, tudományosság és a nő.....	1
II. A házasság	37
III. Az otthon költészete és művészete ...	66
IV. A vallás és a nő	103

Második rész.

Az örök ember.

I. A gondolkodásról.....	143
II. A lélek értelmi és érzelmi működésének összefüggése.....	161
III. Kettős élet.....	171
IV. Régi történet.....	180